

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI**

DOKTORA TEZİ

**OSMANLI COĞRAFYASINDA PETROL ALANLARI,
ÇIKARTILMASI, İŞLETİLMESİ, İMTİYAZLARI VE
EKONOMİDE DEĞERLENDİRİLMESİ
(1876- 1914)**

**Fatih BAŞGÜL
2502050159**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet Kala**

İstanbul, 2018

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : FATİH BAŞGÜL

Numarası : 2502050159

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT

Danışman : PROF. DR. AHMET KALA

Tez Savunma Tarihi : 04.09.2018

Tez Savunma Saati : .../...

Tez Başlığı : OSMANLI COĞRAFYASINDA PETROL ALANLARI, ÇIKARTILMASI, İŞLETİLMESİ, İMTİYAZLARI VE EKONOMİDE DEĞERLENDİRİLMESİ (1876-1914)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE ~~OYBİRLİĞİ~~ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET KALA		Kabul
2- PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU		Kabul
3- PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER		Kabul
4- DR. ÖĞR. ÜYESİ ERCÜMENT BALCI		
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM GÜRSOY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. EROL ÖZVAR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP AKKUŞ		Düzeltilme

ÖZ

OSMANLI COĞRAFYASINDA PETROL ALANLARI, ÇIKARTILMASI, İŞLETİLMESİ, İMTİYAZLARI VE EKONOMİDE DEĞERLENDİRİLMESİ (1876- 1914)

Fatih BAŞGÜL

Bu çalışmaya konu dönemde Osmanlı, daima yoğun bir dış mücadele iç çekişme ve mali sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki bu zaman dilimine petrol ekonomisi üzerinden bakılması ve günümüz dünyasının en önemli petrol kaynaklarının elden çıkmasının sebeplerinin daha detaylı incelenmesi amaçlanmıştır. Sanayileşen batılı devletlerin petrolü daha fazla kullanmaya başlaması Osmanlı topraklarındaki petrol kaynaklarını ele geçirmeyi öncelikli hedefleri yapmasına sebep olmuştur. Çalışmada Osmanlı Arşiv belgelerinin incelenmesi ve sonrasında ilgili yayımlanmış eserlerle desteklenmesi ve bu serlerde yer alan referans arşiv belgelerine tekrar bakılması metoduyla ilerlenmiştir. Elde edilen verilere göre dönemin etkili padişahı II. Abdülhamit, yürüttüğü politikalarda devletin zayıf noktalarının ve devleti bekleyen iç ve dış tehlikelerin farkında olduğu kadar mevcut potansiyelinin de farkındaydı. İktidarı boyunca daima dengeli, takipçi ve güncel politikalar izledi. Konumuz olan Bağdat ve Musul petrol kaynaklarının değerini de o günkü koşullar ölçüsünde yabancılar kadar da bilmekteydi. Parası ve petrol sanayisi bilgisi olmayan Osmanlı'nın seçtiği çözüm "imtiyaz verme" yöntemi idi. Bu yöntem günümüz Türkiye'sinde de "yap, işlet devret" adıyla yoğun kullanılan bir modeldir. Ancak dönem gergin bir emperyalizm mücadelesi dönemi idi. Sanayileşen batılılar değişen güçlerini birbirleri karşısında denemekten çekinmeyeceklerdi. Sultan Abdülhamit'in Bağdat Demiryolu Projesi ile Osmanlı'yı birarada tutma hayalinde petrol kozunu kullanması yaklaşan Dünya Savaşı'nı bölgeye çekiyor ve daha da kızıştırıyordu. Osmanlı, bu dönemde Amerika ve Bakü petrol gelirlerine benzer bir değerlendirmeyi elde edemedi. Bunun bir sebebi Osmanlı'nın zayıf bir döneminde olması, bir diğeri gergin Dünya ortamıydı. Benzer bölgelerin

tarihsel gelişimine bakıldığında “petrolün, kendisine sahip olan güçlü ülkeleri daha güçlü, zayıf ülkeleri ise parçalayan bir kaynak” olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Osmanlı, Ekonomi, Abdülhamit, Maden, İmtiyaz.

ABSTRACT

EXPLORATION, PRODUCTION AND ECONOMY OF PETROLEUM IN OTTOMAN BORDERS DURING THE PERIOD OF 1876-1914

Fatih BAŞGÜL

In this period of work, the Ottomans always had to deal with intense internal struggle and financial problems. It was aimed to look at this period of time just before World War I on the petroleum economy and examine the causes of the most important oil resources of today's world in more detail. The fact that the industrious western states began to use oil more and more has made it their primary goal to seize the oil resources of the Ottoman lands. The study proceeded with the examination of the Ottoman Archive documents and its support with the related published works and the method of reviewing the reference archive documents included in these serials. Effective sultan of the period according to the obtained data II. Abdülhamit was well aware of the weak points of the state in the policies carried out and of the present potential as much as he was aware of the internal and external dangers waiting for the state. Throughout his rule he has always pursued balanced, follower and current policies. Baghdad and Mosul, who were the locals, also knew the value of oil resources as much as the foreigners in the circumstances. The solution chosen by the Ottomans, who had no money or oil industry knowledge, was a "concession" method. This method also in present day Turkey "do, operate-transfer" model is used heavily by name. However, the period was a period of tense imperialist struggle. Industrialized westerners would not hesitate to test their changing powers against each other. Sultan Abdülhamit's Baghdad Railway Project and the use of oil corps in the dream of holding the Ottoman Empire were attracting and intensifying the upcoming World War. The Ottomans could not obtain a similar assessment of American and Baku oil revenues during this period. One reason for this was a weak period of the Ottoman Empire,

another was a tense world environment. When we look at the historical development of similar regions, it is possible to say that "petrol makes a strong country to a stronger country and also it makes a weaker country to a shattering country".

Key Words: Oil, Petroleum, Ottoman, Abdülhamit, World War.

ÖNSÖZ

Günümüz modern dünyasında sanayi ve endüstrilerin en temel besin kaynağı enerji, enerjinin en temel kaynağı ise, tüm yeni alternatif kaynaklara rağmen halen petrol olmaya devam etmektedir. Petrolün tarihi, dünyanın özellikle savaşlarına ait tarihi ile çok yakın ilişkilidir. Petrolün yoğun olarak tüketildiği coğrafyalar ile petrolün en zengin kaynaklarının olduğu coğrafyalar birbirinden oldukça uzaktır. Bu durum tarihte sayısız savaşlara sebep olmuştur. Büyüyen ekonomilerin petrol ihtiyacı ve petrole sahip olma arzusu en kanlı savaşların gizli nedeni olmuştur. 1914-18 yıllarında arasında yaşanan ve tarihe 1. Dünya Savaşı olarak geçen savaş da böyle bir savaştır. Bu savaşın hemen öncesindeki Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu ve henüz keşfi tamamlanmamış gizli kaynağı petrol, bu çalışmanın konusu olmuştur. 1. Dünya Savaşı Osmanlı'nın istemeden dahil olduğu bir savaştır ve Osmanlı Devleti bu savaşın sonunda en fazla zarar gören ülkelerinden biridir. Osmanlı'nın savaşla bırakmak zorunda kaldığı topraklar bugün dünyadaki bilinen en büyük petrol kaynaklarıdır. Bu sonucun bir rastlantı olup olmadığını anlamak için özellikle bu savaşın öncesi 1914 yılına kadar olan döneme özellikle de petrol kaynağı üzerinden Osmanlı topraklarında neler olup bittiğine daha detaylı bakmak gereklidir. Her ne kadar tarihe bir zaman kesiti olarak bakmak mümkün olmasa da, konunun sahip çıkılamayacak kadar genişlememesi adına bu çalışmada incelenecek dönemi Tanzimat Dönemi'nin bitişi olarak kabul edilen, Sultan Abdülhamit Han'ın tahta çıkması ve I. Meşrutiyetin ilanı olan 1876 yılından başlatmaya ve 1. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar olan zaman dilimi içinde daha detaylı tutmaya gayret edildi. Bu dönemin öncesi ve sonrası da döneme etki eden sebepler ve dönemin sonrasındaki etkileri de bu çalışmada destekleyici anlatımlara konu oldu.

Bu çalışmada yer alan bilgilerin daha başarılı işlenmesi veya ulaşılamayan bazı bilgilerin konuya ilave edilmesi ilerleyen zamanlarda şahsım için bir akademik uğraşı konusu olacaktır.

Bu çalışmayı bırakmak istediğimde tekrar başına oturmamı sağlayan akademisyen eşime, bana Kuran'ı öğreterek farkında olmadan bu çalışmada arşiv belgelerini okumada bir nebze kolaylık sağlayan ve bana kendi yaşadığı tarihi anlatıp atalarımı hayalimde canlı tutan kıymetli anneme, zamanlarından çaldığım çocuklarım

Mehmet ve Ayşe'ye ve verdiği samimi ve yapıcı destekleri ile Opet Petrolcülük'teki profesyonel iş hayatımın yoğunluğunda bu çalışmayı bitirmeme destek olan, derin bilgilerini benimle paylaşmaktan hiç kaçınmayan ve her zaman yol gösterici olan, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Bölümü'nden saygı değer danışman hocam Ahmet Kala'ya teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 2018

Fatih Başgöl

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19.YÜZYILDA OSMANLI VE MADENCİLİK

1.1.Döneme Genel Bakış.....	13
1.2.Osmanlı Ekonomisinin Durumu.....	16
1.3.Borç Tahsilatı ve Düyun-ı Umumiye.....	22
1.4. Emlak Mülkiyeti Kavram Tartışması.....	23
1.5. Arazi Kanunnamesi.....	25
1.6. Osmanlı'da Madencilik.....	26
1.7. Osmanlı Devleti'nde İmtiyaz Usulü.....	29
1.7.1. İmtiyaz ve Mukavele Arşivi.....	30
1.8. Maden İmtiyazları.....	32
1.9. Kömürün Yerine Petrol.....	32
1.10. Yükselen Değer Petrol.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN PETROL KAYNAKLARI

2.1. Ondokuzuncu Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Petrol.....	39
2.2. Petrol İmtiyazları.....	43
2.2.1. İlk Petrol İmtiyazı.....	46
2.2.2. İlk Petrol Arama.....	47
2.2.3. Devam Eden İmtiyaz Talepleri.....	48

2.2.4. Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın Petrol Çıkarma Çabası.....	49
2.2.4.1. İlgili Şartname.....	49
2.2.4.2. İlgili İmtiyaz.....	49
2.2.4.3. İlgili Mukavelename.....	52
2.2.4.4. Nezaret Heyet Raporu.....	54
2.2.4.5. İlgili İmtiyaz ve Petrol Arama Çabasında Sonuç.....	54
2.3. Basra Körfezi Petrol Kaynakları.....	55
2.3.1. Neftçizadelerin İtirazı ve Nezaretin Karşı Raporu.....	58
2.3.2. Mehmet Arif Bey Raporu.....	60
2.3.3. Fransız Mühendis Jacquarez Raporu.....	62
2.3.4. İngiliz Albay Maunsell Raporu.....	66
2.3.5. Osmanlı Fen Müşaviri Arslan Efendi Raporu.....	67
2.3.6. Osmanlı Devleti Mühendisi Groskopf Raporu.....	69
2.4. Bağdat ve Musul Petrolleri için İhale.....	75
2.5. Osmanlı Arşivinden Petrolle İlgili Çeşitli Yazışmalar.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAYLAŞILAMAYAN OSMANLI PETROL KAYNAKLARI

3.1. Dünya'da Artan Petrol Kullanımı.....	86
3.2. Güçlü Devletlerin Osmanlı Petrol Kaynaklarına Sahip Olma Arzusu.....	89
3.2.1. İngiltere'nin Statejisi "Gizli İşler".....	92
3.2.1.1. Arap Emirleriyle Sömürgecilik Anlaşmaları.....	93
3.2.1.1.1. Kuveyt Petrol Kaynakları.....	93
3.2.1.1.2. Bahreyn Petrol Kaynakları.....	93
3.2.2. Amerika'nın Petrol Stratejisi "Chester Projesi".....	95
3.2.3. Almanya'nın Dev Projesi "Bağdat Demiryolu - Petrol Yolu".....	97
3.2.3.1. Projenin Finansmanı.....	100
3.2.3.2. Bağdat Demiryoluna Ait Bütçe ve Harcama Rakamları.....	103
3.2.3.3. Bağdat Demiryolunun Olumlu Etkileri.....	105
3.3. Türk Petrol Şirketi'nin Kuruluşu ve Gülbenkyan.....	108
3.4. Türk Petrol Şirketinde Hisselerin Paylaşımı Mücadelesi.....	109
3.5. İttihat ve Terakki'nin Savaş Taraflarıyla Son Dönem İlişkileri.....	113
3.6. Savaş Öncesinde Osmanlı'da Sosyal Durum.....	115

3.7. Savaş İçin Yetersiz Sanayi.....	118
3.8. Savaş İçin Düşük Yatırım ve Gelir Seviyesi.....	120
3.9. Savaşa Giderken Petrolle İlgili Alınan Son Kararlar.....	121
3.10. Savaş Yıllarında Dünyada Petrol.....	122
3.11. Bakü Petrolleri İçin Almanya Osmanlı Savaşı.....	126
3.12. Savaş Döneminde Dünyada Petrol Fiyatları.....	128
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	134
EKLER	150
Ek 1: Dünya Enerji Kaynakları.....	150
Ek 2: Petrolle İlgili Bazı Ölçü Birimleri.....	151
Ek 3: Ham Petrol Reservi Sıralaması İlk 10 Ülke.....	152
Ek 4: Petrol ile İlgili bir Kronoloji.....	153
Ek 5: 19. Yya'da Osmanlı Petrol Kaynakları Parasal Karşılığı Değerlendirme Tablosu.....	157
Ek 6: Neftçizadelerin Kerkük'de İşlettikleri Petrol Madeni.....	158
Ek 7: Irak- Kerkük Babagurgur Petrol Bölgesinin Haritadaki Yeri.....	159
Ek 8: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename transkripsiyonu.....	160
Ek 8.1.: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename görseli 1.....	162
Ek 8.2.: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename görseli 2.....	163
Ek 9: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname transkripsiyonu.....	164
Ek 9.1. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname görseli 1.....	166
Ek 9.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname görseli 2.....	167
Ek 10 : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyaz talebi, Orman ve Fen Heyetinin değerlendirmesi ve sonuç fermanı	168
Ek 10.1. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyaz talebi, Orman ve Fen Heyetini değerlendirmesi ve sonuç fermanı görsel 1.	171
Ek 10.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyaz talebi, Orman ve Fen Heyetinin değerlendirmesi ve sonuç fermanı görsel 2	172
Ek 11 : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi	173
Ek 11.1. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi görsel 1	175

Ek 11.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi görsel 2	176
ÖZGEÇMİŞ	177

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: 1875-1876 Bütçe Rakamları (Osmanlı altın lirası).....	16
Tablo 2: 1878-1913 Dış Ticaret Rakamları (Bin Osmanlı altın lirası).....	18
Tablo 3: Dünya Kömür Üretimi (milyon ton).....	34
Tablo 4: Yatırım ihtiyacı ve maliyetleri.....	59
Tablo 5: İhtiyaç duyulan insan kaynağı için muhtemel maaş maliyet hesabı.....	59
Tablo 6: Diğer masraflara ilişkin hesaplama.....	59
Tablo 7: Pazar giderleri ve karlılık.....	60
Tablo 8: Serkar ve Çevre Kuyuların Üretim Miktarı ve Bedelleri.....	61
Tablo 9: Başlangıç İnşaat Masrafı (Osmanlı altın lirası).....	63
Tablo 10: Boru Kuyuların Masrafı (Osmanlı altın lirası).....	64
Tablo 11: Yıllık Genel Masraf (Osmanlı altın lirası).....	64
Tablo 12: Özel Masraf (Osmanlı altın lirası).....	65
Tablo 13: Baküba'da Rafine Edilmiş Mendeli Neftinin Beher Kıyyesinin Bağdat'ta Kıymeti (Osmanlı altın lirası).....	65
Tablo 14: Jacquarez'ın Raporuna Göre Bağdat Petrol Kaynakları.....	65
Tablo 15: Mendeli Üretimi Rakamları.....	66
Tablo 16: Musul Vilayetindeki Petrol Üretim Miktarları.....	67
Tablo 17: Musul'daki Petrol Değerlerinin Ortalamaları.....	68
Tablo 18: Bağdat, Musul ve Süleymaniye'de Petrol Fiyatları (Osmanlı altın lirası/kıyye).....	69
Tablo 19: Dünyada Üretilen Petrolün Yıllara Göre Miktarı.....	87
Tablo 20: Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Bağlı Bazı Devletlerin Petrol Rezervleri ve Üretimleri.....	91
Tablo 21: Bağdat Demiryolu Mesafeleri.....	100
Tablo 22: Bağdat Demiryolunun Yıllara Göre Detay Verileri.....	120
Tablo 23: Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye Yatırımları (Bin Osmanlı Altın Lirası değerinde).....	120
Tablo 24: 1889-1929 Ekonomik Göstergeleri.....	124

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dış Borçlanmada Yıllık Faiz Oranları ve İngiltere ile Karşılaştırılması....	20
Grafik 2: İthalat, İhracat ve Cari Açık (1878-1913).....	20
Grafik 3: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	21
Grafik 4: Osmanlı Devleti'nde Kömür ve Petrol İthalat Karşılaştırması.....	34
Grafik 5: Günümüz Petrol Üreten Ülkeler Sıralaması.....	36
Grafik 6: ABD Enerji Tüketimi Tarihi.....	37
Grafik 7: Dünya Petrol Fiyatları Seyri (1869-2011).....	129

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.DVN.MKL** : Sadaret Divan Mukavelenameler
- A.MKT** : Sadaret MektubiKalemi Evrakı
- A.MKT.DV** : Sadaret Mektubi Deavi Evrakı
- A.MKT.MHM** : Babıali Mektubi Mühimme Kalemi
- BEO** : Babıali Evrak Odası
- BOA** :Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivleri
- Bkz** : Bakınız
- Çev.** : Çeviren
- DH-İD** : Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
- DH.MKT.** : Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
- DUİT.** : Dosya Usulü İradeler
- GSYİH** : Gayrisafi Yurt içi Hasıla
- GSMH** : Gayrisafi Milli Hasıla
- HH.THR.** : Hazine-i Hassa Tahrirat
- MÖ.** : Milattan önce
- MS.** :Milattan sonra
- MV.** : Meclis-i Vukela
- s.** : sayfa

- TPAO** : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- Varil** : Amerikan Petrol Varili (Blue Barrel)
- Y.A. HUS** : Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
- Y.A. RES** : Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
- Y.PRK.HH** : Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
- Y.PRK.OMZ** : Yıldız Perakende Evrakı Orman ve Maadin ve Ziraat
Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

Çalışmaya konu döneme ait bugüne kadar çok sayıda başarılı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en fazla yararlandığım üç tanesini burada özellikleriyle birlikte bahsetmek ve haklarını ödemek yerinde olacaktır. İlki Volkan Ş. Ediger'in "Osmanlı'da Neft ve Petrol" isimli 2006 yılında yayımlanmış kitabıdır. Eserde Dünyada petrolün gelişim seyri detaylarıyla anlatılır ve Osmanlı'nın petrol çıkarma çabasında yetersiz kalmasına en önemli sebep olarak maden mühendislerinin yok denecek sayıda olması öne çıkar. Ancak günümüz dünyasında petrol en büyük üreten ülkelerin aynı zamanda en iyi petrol mühendislerini de yetiştirdiklerini söyleyemeyiz. Bu uzmanlık alanında yeterli bilgi birikimine sahip mühendislerin dünyanın neresinden olursa olsun getirilmesi ve görevlendirilmesi bugün olduğu gibi dün de geçerli bir çözümdü. Osmanlı coğrafyasında çalıştırılmış Alman Groskopf, Fransız Jacquarez ve İngiliz Maunsell isimli mühendisler ait çalışmalar bunlara örnek verilebilir. Tıpkı Osmanlı'nın sadrazamları dahil üst yönetiminde yabancı asıllı sayılabilecek görevlendirilmelerin yanlış kabul edilemeyeceği gibi bu konuda da saha araştırma çalışmalarının yabancılar eliyle yapılmış olması petrolün Osmanlı'da yeterince kullanılmamış bir kaynak olması sonucunu doğurmayacaktır. Bir diğer temel eser olarak sayabileceğim ve en başarılı olanı Hikmet Uluğbay'ın "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Petropolitik" isimli 2008 yılında basılmış eseridir. Yabancı kaynaklara daha fazla yer vermesi ve çok kapsamlı detaylara sahip 1 içeriyor olması yönleriyle çok kapsamlı ve çok doyurucu bir eserdir. Konu bütünüyle ele alınmış olsa da temelde politik yönden yaklaşım yapan bu eserde Osmanlı'nın eksikliğini siyasi mücadele kaybetmesi olarak öne çıkmıştır. Temelde itirazın mümkün olmadığı bu yaklaşıma karşı çoğunluk tarihçi bilim insanının hem fikir olduğu konu Sultan 2. Abdülhamit'in siyasi mücadele de tam bir usta olduğu yönündedir. 18 yüzyıldan beri "hasta adam" diyerek yıkılmasını beklediği Osmanlı ancak Avusturya, Alman ve Rusya İmparatorluklarıyla birlikte tarihi bir depremle 20 yüzyılda yıkılabiliştir. Bu sebeple Osmanlı'nın bu dönemi başlangıç ve yükselişinden daha başarılı sayılmalıdır (Genç, 2002:40). Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiş bu devletlere karşı bu büyük değişimi gerçekleştiremeden uzun süre direnebilmiş olması onun bu başarısını artıran bir etkidir. Üçüncü olarak saymak istediğim, başarılı ve en fazla yararlandığım eser

2009 yılında Arzu Terzi tarafından yayımlanmış olan Bağdat- Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi" isimli eseridir. Bu kitap ilk kez yayınlanan fotoğraf ve haritalarla konuya tapu ve arazi sahiplenilmesi yaklaşımının ön plana çıktığı bir içeriğe sahiptir. Detaylı tapu anlatımları ve Sultanın nasıl petrol bölgelerini ve çevresini Hazine-i Hassa'ya aktardığını arşiv kayıtlarıyla anlatan başarılı bir eserdir. Tarihçi gözüyle bakılan konuda verilen arşiv belgelerindeki bazı raporlar üzerinde yer alan rakamlar tam olarak anlamlı hale gelmeden konu Sultan'ın bir tapu kaçırma stratejisi olarak bağlanmış ve esere ait anlatım iktisaden yine eksik kalmıştır.

Elinizdeki bu çalışmada döneme ait verilen bilgilerle desteklenerek konunun verilen imtiyazlar ve yapılan sözleşmelerle yönetildiği gösterilmeye çalışılacaktır. Elindeki petrol kaynağının ekonomik değerinin o dönemde yüksek olduğunu gösteren raporlara rağmen bugünkü dünya petrol varlığının en önemli kaynağı olan Bağdat ve Musul çevresinde üzerinde modern kuyu açılmamış ve üretim yapılamamıştır. Bu sonuç için birkaç sebep sayılabilir. Bunlardan ilerleyen bölümlerde detaylarıyla anlatılacak olan Osmanlı'nın sermaye birikimi ve yatırım kaynaklarının yetersizliğidir. Ancak buna cevaben Osmanlı'nın temel iktisadi prensipleri sebebiyle kendi tebaasında sermaye sahibi birilerinin çıkması beklenemezdi denilebilir. Hazinesinin de borçlu olması sebebiyle 19. Yüzyılda Avrupa'da da uygulanan ve günümüzün yap-işlet devret modelinin bir eski versiyonu olan imtiyaz verme yöntemi zaten bu dönemde farklı çeşitleriyle kullanılmıştı. İlerleyen kısımlarda detaylı anlatılmaya çalışılacak olan "imtiyaz" konusu bu sebeple ele alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı arşivi bu döneme özel geniş kayıtlar içerir. İkinci sebep olarak Osmanlı'nın teknikte yeterli seviyede olmadığı söylenebilir. Ancak bilgi ve teknik birikim, niyet olduktan sonra ülkeye transferi çok da zor olmayan bir konudur. İstanbul'un fethinde kullanılan yüksek top tekniği ve Barbaros Hayrettin Paşa'nın kullandığı denizcilik teknikleri yine bu ülkede Sultan Abdülhamit'in dedeleri tarafından istendiğinde yükseltelen teknik ve bilgi birikimine örnekler olarak sayılabilir.

Osmanlı Devleti bu dönemde petrolün artan önemini gördükçe, önce muhtemel bölgelerin sahipliğini saraya aldırması, sonra da kendisine sahip çıkmak anlamında güvenli görmediği bölgelerde petrol imtiyazı vermemeyi tercih etmiştir. Bu sebeple Trakya, İskenderun ve Van petrol imtiyazları verilirken, petrol zengini Bağdat ve Musul bölgesi bekletilmiştir. Bu bekleme süresince bu bölgenin Batılı güçlü ülkelerin

tek tek her birine karşı bir diğersinin dış politika kozu olarak kullanılması bir anlamda savaşı davet eden bir gerginliğe sebebiyet vermiştir. Bağdat Demiryolu projesi bu bekleme süresinde yapılan ve bölgeyi güvenli hale getirecek çok önemli bir projedir. Zira dönemin güçlü sadrazamı Halil Paşa'nın söylediği şu söz bu dönem için çok anlamlıdır ve projenin başlangıcı sayılmalıdır. "Gidemediğin yer senin değildir". Ancak maalesef projenin bitirilmesi savaş başladıktan sonra mümkün olabilmış ve bu amacına hizmet edememiştir.

Bu çalışmada ise farklı olarak hedeflenen, petrolün ilgili dönemdeki ekonomik etkisi ve potansiyelinin muhtemel sonuçlarına biraz daha yakından bakmaktır. Osmanlı sahip olduğu ve bugün değerini hepimizin fazlasıyla bildiği petrol kaynaklarından haberdar mıydı? Bu kaynakları o günkü koşullarda ekonomik değere çevirebilmesi mümkün müydü? Bu ekonomik değer o dönemde ne büyüklükteydi ve bu gelir Osmanlı'ya nasıl bir katkı sağlardı? gibi bazı sorulara cevaplar arandı. Osmanlı Devleti yavaş yavaş yıkılırken onu kurtarması muhtemel mevcut seçeneklerini nasıl değerlendirdiğini anlamak için çaba harcandı. Çünkü "Geçmişini unutanlar, onu yeniden yaşamak zorunda kalırlar" (Santayana,1922).

Petrol; geçmişte, bugünde ve muhtemelen kısa vadeli gelecekte de uluslararası ilişkileri, ekonomiyi, savaşları, toplumsal olayları belirleyici bir faktör olacaktır. Dünya Enerji Ajansının 2017 yılında yayınladığı dünya temel enerji kaynakları raporunda yer alan bilgilere göre dünya enerji kaynakları sıralamasında petrol birinci sırada, doğalgaz ikinci sırada ve kömür üçüncü sırada yer almaktadır. Buna göre dünya enerji tüketimini karşılayan kaynakların büyük çoğunluğu fosil yakıtlardan sağlanmaktadır ve 2040 yılında da bu durum değişmeyecektir. Petrol tüm kaynaklar arasında en önemli kaynaktır ve tek başına ihtiyacın üçte birini karşılar¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomi tarihi üzerine büyük çapta araştırmalar yapılması gerekir. Bu araştırmalar halen "başlangıç seviyesinde bile değildir". Bu tür çalışmalar, Osmanlı ve Avrupa arşiv kayıtlarına dayanmak zorundadır. Çünkü Türkiye

¹ Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2017 yılı raporuna göre Dünya enerji tüketiminin kaynakları paylaşımında petrol %31,40; kömür %29,00; doğalgaz %21,30; biyoyakıt ve atıklar %10,00; nükleer %4,80; su %2,40; diğer %1,10 şeklinde sıralanmıştır (Ek1).

üzerine yazılmış ciltler dolusu literatür bulunmakla birlikte bunların sağladığı ekonomik bilgi çok sınırlı seviyededir (Issawi, 2001:170).

Dünya tarihine yön veren petrol ve onu elde etme savaşı her zaman heyecanlı tarih tezlerine konu olmuştur. Bu heyecana bir de dünyanın en çok petrol üreten ülkesinin Türkiye olması hayalini eklemek pek ala mümkündür.

Sonraki bölümlerde Osmanlı'nın elinde erken dönemde değerlendirilmeyen bu kaynakların savaşın başladığı yıllardan itibaren özellikle savaşan ülkelerin donanmalarında ne kadar ihtiyaç olduğu görülmüş savaşın başlaması ve ilerleme yönüne ait stratejiler Osmanlı'nın bu petrol haritasına göre belirlenmiştir.

Bugünün en verimli petrol kaynaklarından nasıl uzaklaştırıldığımızın cevabını aramak adına bulabildiğimiz bazı bilgi ve belgeleri birleştirmek ve rakamlara bakmak gerekir. Bu amaçla başta Başbakanlık Osmanlı Arşivleri kayıtları olmak üzere başvuru belgeler, daha güncel yayımlarla harmanlandı. Kronolojik bir sıralama içinde sunulmaya özen gösterildi. Ancak Düyun-ı Umumiye, kömür tüketimi, Sanayi Devrimi gibi bazı konuların döneme damgasını vurması sebebiyle daha geniş yer verildi.

Osmanlı, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne boyun eğerken neden kendi topraklarındaki petrolü ekonomiye kazandırma yolunu seçmedi? Bugün Dünya ekonomisinin temel unsurunun enerji olduğunu ve enerjinin tüm alternatif arayışlara rağmen temel unsurunun halen petrol olduğunu biliyoruz. Bugün bu bildiğimizi 1. Dünya Savaşı'nın öncesinde Osmanlı Devleti yöneticilerinin öngörmesi çok mu zordu? Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması elbette dönemin güçlü devletlerinin çıkar çatışmalarından doğdu. Petrolün bu çıkarlar içindeki yeri ne kadardır? Bir başka deyişle petrolün paylaşılmasında çatışma olmasaydı Dünya'da savaş yine de çıkar mıydı?

Bu gibi sorulara bu çalışmada cevaplar aranırken amaç tarihteki olguları öğrenmek ama amaçlanan bundan daha çok bugünkü sorunlara cevaplar bulmaktır.

Temel konu olarak Abdülhamit ile başlayan ve 1. Dünya Savaşın öncesine kadar olan dönemde Osmanlı'da petrolün seçildiği çalışmanın bölümleri kronolojik bir akışla sunulacaktır. Bu akışta alt konu başlıkları kronolojik değil konu bütünlüğü esasına göre oluşmaktadır. Kronolojinin getirdiği tarih sıralaması bölüm içi metinlerde

takip edilecek ve sebep sonuç ilişkileriyle konumuz zaman aralığındaki amaçlanan anlatıma önem verilecektir. Bu akışla giriş bölümünde çalışmayla hedeflenen çerçeve ortaya koyulduktan sonra kısa bir anlatımla günümüzde ispatlanmış en büyük petrol rezervlerinin ve petrol piyasasının büyük üreticilerinin arasında çalışmaya konu olan dönemde Osmanlı'nın hüküm sürdüğü ülkeler gösterilmiştir.

Çalışmanın Birinci bölümde, Abdülhamit'in tahta çıkışı ile başlayan ve indirilmesine kadar devam eden 1876-1908 dönemidir. Önce dönemin siyasal durumu anlatılacak ve sonrasında Osmanlı devletinin ekonomik yapısına değinilecektir. Düyun-ı Umumiye ve kömür alt başlıkları sonrasında Abdülhamit özelindeki petrol başlığı altında imtiyazlar ve bunlardan en önemli görüleni Sadrazam Halil Paşa imtiyazı ele alınacaktır.

İkinci bölüm, dönemin imtiyaz usulüne ve petrol imtiyazlarının anlatımına ayrılmıştır. Önce metod olarak imtiyaz, madencilik mevzuatı ve bu bağlamda petrol madenine ait imtiyaz uygulamaları anlatılmıştır. Sonra Osmanlı'nın elindeki Bağdat ve Musul kaynakları üzerine arşiv kayıtlarında yer alan saha çalışmaları anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm, büyük devletlerinin hangi projelerle Osmanlıyı parçalama planı yaptıklarının tek tek ele alındığı bölümdür Gizli anlaşma ve kışkırtmalarla İngilizler, Bağdat Demiryolu Projesi ile Almanlar ve Chester Projesi ile Amerikalıların yaptığı çalışmalar anlatılacaktır. Sonrasında Osmanlı devletinin siyaseten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi altında olduğu döneme geçilecektir. Bu dönemdeki yatırımlar, petrolle ilgili alınan kararlar, Türk Petrol Şirketi ve Dünya Savaşına doğru giden yolda Osmanlı'nın nasıl tarafsız kalma mücadelesi verdiği anlatılır. Sonrasında başlayan savaşa ait petrol konusuna tekrar değinilecek ve Bakü ve petrol fiyatlarının seyri alt başlıklar altında anlatılmaya çalışılacaktır.

Sonuç bölümünde günümüz petrolünün önemi ve Dünya Petrol piyasası anlatımları yapılacak, tüm anlatım özetlenmeye çalışılacak ve çalışmanın başlangıcını oluşturan soruların cevapları tekrar tartışılacaktır.

Genel metin içindeki olayları mukayese etmek adına petrol konusuyla ilgili bazı tarihsel gelişmeleri sırasıyla listelemek bu anlatımda anlamaya fayda sağlayacağı

düşüncesiyle çok sayıda eksigiğine rağmen çalışmanın ekine petrol tarihine ait bazı olaylara ait bir kronoloji verilmiştir. Bir diğer ek de Osmanlı'da petrolden elde edilen parasal karşılığı bütünlemek adına bir değerlendirme tablosudur

Petrol bugün günlük hayatımızda kullandığımız birçok ürünün hammaddesi olmakla birlikte teknolojinin en önemli enerji kaynakları arasında yer aldığı için dünya ekonomisinde ve buna dayalı siyasi güçlerin rekabet unsuru olmakla da belirleyici bir kaynaktır.

Petrol kelimesi, Yunanca “πέτρα” (*petra*) ve “έλαιον” (*elaion*) kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Petra kaya, elaiion ise yağ anlamına gelir. Kısacası kaya yağı anlamına gelen petraelaion, günümüz İngilizcesinde de petroleum olarak geçer (Ediger, 2006:19). Çin devlet adamı ve bilim adamı Shen Kuo, 1088 yılında yazdığı “Dream Pool Essays” (Hayal Havuzundan Makaleler) isimli eserinde, petrol için *shiyóu* kelimesini kullanmıştır. Bu kelime “kaya yağı” anlamına gelmekte ve hala günümüz Çincesinde petrol yerine kullanılmaktadır ([www.tpao.gov.tr.](http://www.tpao.gov.tr)) Çevrimiçi Ocak 2017).

Ham petrol, petrolün işlenmemiş halini tanımlar ve yeryüzünün belirli bölgelerinde bulunur. Ham petrolün oluşması 4,5 milyar yıl öncesindeki Prekambriyen dönemle 360 milyon yıl öncesi jeolojik zaman olan Devoniyen dönemleri arasındadır ve temel ögesi bu dönemlerde yaşayan alg, filoplankton ve bakteri gibi bitki ve canlılardır. Bu organizmalar oksijensiz ortamda saklı kalarak çürümeden çökelmiş kerojenler haline gelmiş, toprak altındaki bu birikim ısı ve basınç altında petrol ve doğal gaz dönüşmüştür. Petrol ve gaz birbirine bağlı gözenekli kayaların içinde yer değiştirerek sızdırmaz bir kaya tabakasının üstünde havuzlar halinde birikmiştir. Petrol 60-120 derecede gaz ise 120-155 dereceler arasında oluşmaktadır (Kablamacı, 2011:3).

Dünya ekonomi politikasında önemli bir yer tutan petrolün oluşumu çok uzun yıllara dayanmaktadır. Tükenebilir kaynaklar arasında yer alan petrol belirli süreçlerden geçerek ve insanoğlu tarafından işlenerek kullanılabilir hale gelmektedir.

Günümüzdeki gibi petrol kuyusu açarak petrol çıkarmak çok yakın bir tarihtir. Eskiden insanlar petrolü bilseler bile, bugünkü gibi istihsalini ve istimalini yaptıklarına

dair bilgiye rastlanılmamıştır, yoktur. Petrolün ilk evresi denecek bu dönemde insanlar petrolü tanımlayabilmek için katran, zift, petrol, bitüm, asfalt, gaz vs. gibi pek çok isimlendirmede bulunmuşlardır (Okumuş, 2015: 93-94).

Petrol, gaz yağının üretilişi ile aydınlanma alanında ve kolay yanma özelliği ile silah alanında kullanılmasıyla enerjiye damgasını vurmuş ve bir sanayi kolu olarak kullanım alanı hızla gelişmiştir. Bunların ardından savaş gemileri, denizaltılar, uzun menzilli donanmalar, zırhlı tanklar, savaş uçakları ve silahlarda kullanılmıştır.

Petrol, bugün günlük hayatımızda kullandığımız birçok ürünün hammaddesi olmakla birlikte teknolojinin en önemli enerji kaynakları arasında yer aldığı için dünya ekonomisinde ve buna dayalı siyasi güçlerin rekabet unsuru olmakla da belirleyici bir kaynaktır. Günümüz modern dünyasında ihtiyaç duyulan enerjinin tamamına yakını halen fosil kaynaklı yakıtlardan sağlanmaktadır. Bu yakıtlar arasından en çok kullanılan petroldür. Oluşum süreci uzun zaman alan petrolün, insanoğlu tarafından keşfi ve kullanımı ile ilgili ilk bilgiler ilkçağa aittir. Dünyanın farklı yerlerinde toplumların petrolü kullandığına dair bilgilere rastlanılmaktadır.

Dünya ekonomi politikasında önemli bir yer tutan, tükenbilir kaynaklardan petrol, belirli süreçlerden geçerek ve insanoğlu tarafından işlenerek kullanılabilir hale gelmektedir. M.Ö. 3.200 yıllarında Mezopotamya’da inşaatçılıkta harç katkı maddesi, gemicilikte yalıtım ve kalafatlama malzemesi olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Tarihi kayıtlara göre M.Ö 300 yıllarında, Mısır’da mumyalama işlerinde asfaltın kullanıldığı bildirilmektedir. Bu dönemde, petrolün hayvan derisinden yapılmış tulumlarla taşındığı ve ticari bir mal gibi muamele gördüğü bildirilmektedir. Asıl önemli gelişme, petrolün gaz yağının üretilişi ile aydınlanma alanında ve kolay yanma özelliği ile silah alanında kullanılmasıdır. Böylece bir sanayi kolu olarak kullanım alanı hızla gelişmiştir. Sümerler’in günümüze ulaşan tabletlerinde “...kayıkçı için fırın kurarım, onun için zift eritirim...” ifadesinden petrolün Sümer, Asur ve Babil uygarlıkları döneminde çerağ yapmada, mozaik yapıştırma, yol yapımında, inşaatlarda, gemi kalafatlama, boya bileşikleri hazırlamada ve ilaç yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Nafta” sözcüğüne ilk kez Babil tabletlerinde rastlanmıştır, anlamı, “birden alev alan” maddedir. Hamurabi Kanunları Hükümlerinde, sızan petrolün ısı

etkisiyle kolay uçan ürünlerinden arta kalan ziftin, gemi yapımındaki kullanımı, gemi ziftleme ücretleri ve işin kalitesiz yapılmasına yönelik yaptırım hükümleri yer almaktadır. Mısır uygarlığında mumyalama işlemlerinde naftanın kullanıldığı bildirilmektedir (Uluğbay, 2008: 15-16).

Yüzlerce yıl önce petrol, deniz savaşlarında etkili bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Petrolün stratejik bir madde olarak tarihe ilk geçişi Yunanlıların, Al Hahr² dolaylarındaki sızıntılardan elde ettikleri petrolü kullanarak yaptıkları “Rum Ateşi”dir. Petrol, sodyum ve potasyum tuzları ile kireç karışımı olan bu madde ısındığında alev alıyordu. Yunanlılar bu malzemeyi, M.S. 193- 211 yılları arasında Roma İmparatoru Severus’la yaptıkları savaşta kullanmışlar ve galip gelmişlerdir. Rum Ateşi’ne ilişkin bilgiler uzun süre bir sır olarak saklanmıştı. Bu başarılı uygulamadan sonra, Rum Ateşi birçok kara ve deniz savaşında önemli rol oynamıştır (Uluğbay, 2008: 17).

Yunanlı tarihçi Herodot (M.Ö. 485- 425), Babil’in duvarlarının yapımında harç olarak naftanın kullanıldığını, İran’ın Kuveyt’e yakın bölgelerinde petrol ve asfalt sızıntılarına rastladığını yazmıştır. Ünlü tarihçi, yöre halkının ucundan deriden yapılmış tulum olan sopaları, petrol sızıntılarının biriktiği çukurlara daldırarak aldıkları sıvıdan, tuzlu suyu ayırarak, kalan petrolü kilden yapılmış kaplara koyduklarını anlatmıştır. Herodot gezdiği yerler içinde en zengin petrol pınarının Hit dolaylarında bulunduğunu, bugünkü Hatay’ın bir ilçesi olan Erzin yakınlarındaki İssos’ta oldukça büyük miktarlarda zift sahaları olduğu da belirtilmiştir. Antik Pers tabletlerine göre halkın üst sınıfında yer alan kişilerin tıpta ve ısınmada petrolden yararlandığı bildirilmektedir (www.petroforless.com.Çevirmiş Ocak 2018).

Tevrat’ta, ziftin eski çağlarda harç olarak kullanıldığı kayıtlıdır. MÖ. 823-810 döneminde Asur kraliçesi Semiramis’in yaptırdığı Asma Bahçelerinin inşasında bitümün (asfalt) kullanıldığı belirtilmektedir. Bazı tarihçiler, Babil Kralı Marduk-Nadin-Ahhe’nin tahta çıktuktan kısa süre sonra, Asurlulara savaş açmasının nedenleri

² İran’da bir bölge.

arasında, Hit dolaylarındaki nafta pınarını ele geçirmenin de olduğunu yazarlar (Uluğbay, 2008:16).

M.S. 347'de Çin'de de petrol kuyuları olduğu bilinmektedir. Kamışların uçlarına takılmış matkaplar ile 240 metre açılan kuyulardan çıkarılan petrol, tuz elde etmek için deniz suyunu buharlaştırmada kullanılıyordu. 900'lü yıllara gelindiğinde, Çin'de günümüzün petrol boru hatlarına benzer sistemler kurulmaya başlanmıştı. Bunlar, dünya üzerindeki ilk petrol boru hattı olarak kabul edilebilir (Totten, 2004: 1).

Ebu İshak İbrahim bin Muhammed El-Fahrise, 951 yılında yazdığı “Ülkeler ve Meslekler” isimli eserinde, Bakü dolaylarındaki nafta pınarlarını anlatmaktadır. Yakut El- Muta'simi, 1225 yılında yazdığı “Mucam-al-Buldan” isimli yazısında, Bakü çevresindeki petrol kaynaklarının günlük üretiminin bin dirhem değerinde olduğunu bildirmektedir. Bir Arap coğrafyacısı olan Şemseddin Ebu Abdullah Mukaddesi, 985 yılında “İklimler Bilimi İçinde En Güzel Bölünüm” isimli kitabında, İran yakınlarındaki Nefta Tepesi'nde bulunan mağaranın kapısının yılda bir kez açılması ile yıl boyunca birikmiş naftanın alınarak Şiraz Sarayı'nda kullanıldığını anlatır (Uluğbay, 2008: 17).

Coğrafyacı Zekeriya bin Muhammed bin Mahmut Ebu Yahya Kazvini (1203-1283), İran yakınındaki Arrajan mağarasında nafta kaynağı olduğundan ve bu maddenin tıbbi özelliklerinin öneminden bahsetmiştir. Mezopotamya ve Bakü petrol kaynakları, ipek yolunu kullanan birçok tüccarın da ilgisini çekmiştir. Venedikli bir tüccar olan Cesere Frederici anılarında, 1453 yılında Hindistan'a giderken geçtiği Hit kenti dolaylarındaki petrol gölcüklerinden bahsetmiştir. Petrol fişkıran bu alanların Araplar tarafından “cehennem ağzı” olarak tanımlandıklarını not etmiştir (Uluğbay, 2008:18).

Petrolün savaş nedeni olduğu ülke ABD'de, petrolden ilk kez 1595 yılında bahsedilir. Tütünü İngiltere'de yaygınlaştıran kişi olarak bilinen Sir Walter Raleigh, Pitch Gölü'ndeki petrolden bahseder. Pitch Gölü, günümüzde dünyanın en büyük zift yataklarından birisine sahip turistik bir yerdir (Reid, 2015:119).

İsveçli bir doktor ve Yunanca öğretmeni olan Eirini d'Eyrinys, 1700'lerde, İsviçre'nin Val-de-Travers bölgesinde zift yatakları keşfeder ve bu bölgede zift madeni açar. Ancak başarı elde edemez (Ediger, 2006:19; Lay, 1992: 208).

Orta Doğu bölgesinin petrol açısından sistematik olarak incelenmesi, 19. yüzyıl başında hızlanmıştır. 1770-1780 yılları arasında Avrupa'nın birçok ülkesinde kok kömürü fırınlarının kullanımı yaygınlaşmıştır. En başarılısı 1749-1831 yılları arasında kullanımda olan İngiliz Dundonald'inki olmuştur. Dundonald, 1781'de kömürden petrol elde etme patenti almış, 1782'de "The British Tar Company" i kurmuş ve üretime başlamıştır. Bu şirketin ürettiği kokları demir endüstrisine satması ve İngiliz Donanmasının bakır plakalar yerine katran kullanması ve bunu da The British Tar Company'den alması sonucunda şirketin net karı 5000 sterline çıkmıştır (Ediger, 2006:20).

1809'da Morier, Fırat'ın kaynaklarını keşfetmiştir. Rich ve Ker Porter, Bağdat ve Musul arasındaki bölgeyi, Kerkük civarındaki petrol yataklarını ayrıntılı olarak tasvir eden bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapora göre; Mezopotamya petrol alanının en kıymetli kısmı Musul'dan Mendeli'ye kadar uzanıyordu. 220 mil uzunluğunda ve yaklaşık 60 mil genişliğindedir. Dicle su yolu, İran Körfezi'ne doğal bir çıkış ve Bağdat ile Basra arasındaki ulaşımı sağlayabilir. Bağdat'tan Kifri, Tuzhurnato ve Kerkük üzerinden Musul'a bir demiryolu hattı ile bu bölgedeki ürün ırmağa getirebilir. Böyle bir hat Musul'dan Akdeniz'e kadar uzatılmış olsaydı her iki denizle bağlantı tamamlanır ve bu yol, zengin madenleri modern tarzda işletme imtiyazları almada daha fazla kolaylık sağlayabilirdi (Can, 2000: 103).

Dünyadaki ilk petrol rafinerisi, 1823 yılında Dubinin Kardeşler tarafından Kuzey Kafkasya'da Grosny yakınlarındaki Mosdok köyünde kurulmuştur. Sonrasında Dubininler, petrolü pazara ulaştırma konusunda ciddi problem yaşamışlardır. 1836 yılında Prag şehri ilk olarak petrol lambalarıyla aydınlatılan şehirdir. Ancak, petrol satışını ve ticaretini ilk olarak Amerikalılar yapmıştır (Okumuş, 2015: 97).

Hindistan'da kısa bir güzergah arayan seyyah Britanya Albayı Francis Rawdon Chesney, 1835-1837 yıllarını Dicle-Fırat havzasında geçirmiş ve güzergah dışında

başka bilgileri de rapor etmiştir. Bu bilgiler, Britanya İmparatorluğu'nun Mezopotamya'nın mineral ve petrol yatakları ile ilgili ilk keşifleridir. Aynı tarihlerde bir başka Britanya'lı araştırmacı Rich, Musul kentinin 100 kilometre güneyindeki Kayyare petrolünü ve Kerkük ve Cebel petrol kaynaklarını bildirmiştir (Okumuş, 2015: 99).

İskoçyalı kimyacı James Young'ın 1847 yılında, İngiltere'nin Derbyshire bölgesindeki bir kömür ocağında doğal bir petrol sızıntısını keşfetmesi, modern petrol tarihinin dönüm noktası olmuştur. Young, 1848 yılında petrolün rafine edilmesi için bir işletme kurar ve petrolü damıtarak “hafif” ve “ağır” petrol olmak üzere iki türev elde eder. Ağır petrolün keşfi her şeyi değiştiren bir buluş olmuştur. Hafif petrol, gaz lambalarında kullanılır. Ağır petrol ise makinelerin yağlanmasında kullanılır. İçten yanmalı motorun icadı ise petrolün kullanımında önemli bir dönüm noktasıdır. 1851 yılına gelindiğinde, bu bölgedeki petrol biter. Bunun nedenini araştıran Young, yaptığı deneyler sırasında yavaş damıtma ile petrolden bir çok likit elde eder. Bu türevlerin patentini alan Young, 17 Ekim 1850'de ilk ticari petrol rafinerisini kurar. Sonrasında Kanadalı jeolog Abraham Pineo Gesner, farklı bir yöntemle daha iyi yanan ve daha ucuz türevler üretmeyi başarır ve 1854'te kendi şirketini kurar. Gesner'in metodunu Polonyalı bir eczacı Ignacy Lukasiewicz geliştirir ve bu keşifler hızla yayılır. 1861'de Rusya, Bakü petrol yatakları üzerine modern bir rafineri kurar ve bu rafineri, o dönemin dünya petrol üretiminin yüzde 90'ını karşılar (Acun, 1949: 44).

1859 yılında bir madenci olan Edward L. Drake, Pensilvanya eyaletinin Titusville şehrinde, makine ile bugünkü manada ilk petrol kuyusunu açtıktan sonra petrol maden endüstrisi hızla gelişmeye başlamıştır (Okumuş, 2015: 97).

İlk Amerikan petrol şirketi 1854'de “Pennsylvania Oil Company” adıyla kurulmuştur. 1859'da Albay Drake'in 21 metrede petrol bulmasıyla aynı bölgede çok sayıda kuyu açılmış ve üretim hızla artmıştı. Bu sayede petrolün varil fiyatı 1859'da 2 dolardan, 1862'de 10 cente kadar düşmüştü. Petrol ticari amaçla üretildiği tarihten beri ekonomik ve politik koşulların belirlenmesinde önemli rol oynamaya başlamıştır. En başından beri petrol büyük ölçekli bir sanayiydi. Petrolün bulunması ve topraktan çıkartılması oldukça büyük sermaye gerektiriyordu. Taşınması, rafine edilmesi ve

pazarlanması büyük miktarda sermaye gerektiren işlerdi. Petrol pazarında ilk tekeli kontrol rafineri işi sahiplerinden çıkmıştı. Petrol sanayisinde tekelleşme süreci, üretimden dağıtımına doğru değil, rafineriden ve dağıtım alanındaki tekelleşmeden üretimdeki tekelleşmeye doğru olmuştur. Rockefeller rafineri işiyle başlamış, taşımada kontrolü ele geçirmiş ve bunun üretim ve tüketimin kontrolünü de sağlayacağını da görmüştü. Arz- talebin etkileşiminden bağımsız olarak piyasa fiyatını tekeli yoldan belirleyebilmişti (Can, 2010:70-71).

1860-1890 arasında, petrol için mücadele sürerken tekelleşme ve uluslararası olma süreci başlamıştı. 1861’de Amerika’dan Londra’ya ilk kez petrol ulaşımı sağlandı. 1869’da bir petrol tankerinin Atlantik’i geçmesi ile Avrupa’ya düzenli petrol taşımacılığı başlamış oldu. 1873 yılında Rusya’da, 1898’de ise Romanya’da petrol ticareti yayılmaya başladı. ABD’nin ihracatında 1880’lerin başında petrol, ikinci sıraya oturdu. 1890-1897 arasında, Amerika’da Texas, Oklahama ve California bölgelerinde yeni petrol alanları keşfedildi. Böylece, petrol sanayisinde önemli değişiklikler dönemi başladı ve petrol Amerika’da endüstrinin temelini oluşturdu. Petrol, giderek sanayide ve günlük yaşamda daha çok kullanılmaya başlandı (Can, 2000: 75).

Almanya, 1871’de sanayide gerekli ham madde ve pazar bulmak için sömürge arayışına girmiştir. Bu amaçla ilk iş olarak Musul ve Bağdat yörelerine uzmanlar yollamışlardır. Uzmanlar yörelerdeki petrol kaynaklarından incelenmek üzere numuneler alıp bu örnekleri, analiz için Londra’ya göndermişlerdir. Alman uzmanlar, Musul ve Bağdat havzalarında bol miktarda ve iyi kalitede petrol olmasına olduğunu, ancak nakliye zorluğu ve maliyet fazlalığı nedeni ile ABD ve Bakü petroleri ile rekabet edemeyeceğini rapor etmişlerdir (Ediger, 2006: 93).

İngiliz Henry Layard, 1853 senesinde “Ninova ve Babil Harabelerinde Keşifler” adlı kitabında, “Asya’nın en güzel nehirlerinden ikisi, Türk ülkesinin güneyine, topraklarının zenginliğine, ürünlerinin çeşitliliğine ve gemilerin geçişine izin verdiği oranda, benzersiz şekilde akıp gider. Bu nehirlerin birincisi sekiz yüz küsur mil, ikincisi altı yüz mil mesafelere kadar gemilerin çalışmasına uygundur. Oysa bunlar tabiatın kendisine bu kadar yüksek menfaatler verdiği Türk hükümetince pek önemli görülmez” demiştir (Sakin, 2018: 53).

BİRİNCİ BÖLÜM

19.YÜZYILDA OSMANLI VE MADENCİLİK

1.1. Döneme Genel Bakış

Osmanlı stratejik öneme sahip coğrafyada yer alıyordu ve bazı yabancı azınlıklara verilen hakların mevcut düzeni bozmamasına çabalıyordu. Kapitülasyonlar ve Tanzimat Dönemi maliye politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Düyun-ı Umumiye İdaresi Osmanlıyı meşgul ediyor ve egemenlik hakkının kullanımını tartışmaya açıyordu. Ülkenin mali kaynakları tam olarak idare edilemiyordu. Tüm bunlar idari zafiyetlere neden oluyordu. Devletin mali ve idari yönetimi yabancıların etkisi altındaydı. 33 yıl süren iktidarında II. Abdülhamit, daima bir dış mücadele ve iç çekişme ile uğraşmak zorunda kalmıştı. 113. İslam Halifesi ve 34. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in iktidarının ilan edilmesiyle 31 Ağustos 1876'da başlayan ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu için resmen başladığı 30 Ekim 1914'e kadar geçen süre, Ortadoğu, Türk ve İslam tarihleri açısından bir dönüm noktasıdır.

Sultan Abdülmecid'in çıktığı Avrupa gezisine yanında şehzade Abdülhamit'i de götürmüş olması, Abdülhamit'e bu sayede özellikle sosyal alanlarda ürettiği politikalarda ilerici nitelik kazandırmıştır (Engin, 2017:17). Sultan II. Abdülhamit'in temel politikası; içişlerinde ulusal çıkarlara ve yönetimine zararlı olabileceğini değerlendirdiği muhalif hareketleri bastırmak yoluyla bir iç sükunet geliştirmek ve bu yolla çeşitli alanlardaki politikalarını uygulamak, dışişlerinde ise özellikle büyük devletlerin aralarındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak imparatorluğun rahat nefes almasını sağlayacak bir "hava boşluğu" yaratmaktır (Ediger, 2006: 104-113). Uyguladığı denge politikası daha çok batılı devletlerin arasındaki rekabeti, ülkeye menfaat sağlayacak şekilde kızıştırmak olmuş; bu politikasında kısmen başarılı olsa da, gündelik yaklaşım politikası ve sorunlara kalıcı ve köklü çözümler üretememesi nedeniyle, Sultan Abdülhamit'in yaptığı hamleler Osmanlı Devletinin parçalanmasını önleyememiştir (Armağan 2016: 15-22).

İlk icraatlarından itibaren Abdülhamit agresif bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun en güzel örneği; kendisinin tahta çıkmasını sağlayan Mithat Paşa'yı sadrazam yapması ve ardından ve ona verdiği anayasa sözünü yerine getirip, 23 Aralık 1876'da Türk tarihinin ilk anayasası olan "Kanun-i Esasi"yi ilan etmesidir. Böylece, meşrutiyet sistemi kurmuştur. Dönemde agresif politikalarının yanı sıra, yine döneme özgü krizler ve zorluklar da yaşanmıştır. Tahta çıkmadan bir yıl önce "Muharrem Kararnamesi" ile ilan edilen moratoryum, ülke için büyük bir darbe niteliği taşımaktadır. Çarlık Rusya'sının empoze ettiği Panislavizm ideolojisi, bölge halklarının milliyetçi, şoven tutumlar sergilemesine neden olmuştur. İlâveten, ülke içerisinde sultanın iktidarını ve geleneksel egemenliğini, imtiyazlarını hedef alan cumhuriyetçi görüşler belirmiş ve bu durum yönetim için zorlayıcı olmuştur (Engin, 2017:33-35).

Döneminin sorunlarına çözüm olarak Abdülhamit, Mithat Paşa'yı, Kanun-i Esasi'nin 113. maddesine dayanarak Taif'e³ sürgüne göndermiştir. Takiben, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) meşruti yönetimin kaynağı meclisi lağvetmiştir. İcranın verimli çalışmaya engel olduğunu gerekçe gösteren Abdülhamit, padişahlık sözünü tutmak için yönetimi boyunca yaptığı uygulamalarda ve fermanlarında kendisine dayanak olarak ilan ettiği anayasayı kaldırmamıştır.

93 Harbi'nin sonunda imzalanan "Ayestefanos Antlaşması" ile birlikte kaybedilen topraklar, Abdülhamit döneminin yönetsel açıdan ilk travmasıdır. Avrupa devletleri, bu anlaşmayla birlikte Rusya'nın kendilerine karşı güçlenmesinden kaygılanarak Rusya'yı Osmanlı ile yeni bir antlaşmaya zorlamıştır. Böylece, Almanya'nın başını çektiği bu müdahale ile Berlin Antlaşması'na giden sürecin zemini oluşmuş ve Almanya-Osmanlı yakınlaşması sağlanmıştır. Almanya, doğudaki yerleşik Ermenilerin Rusya'ya yakınlaşmasını engellemek amacıyla Sultana yenilikçi politikalar önermiştir. Bu politikaları sürüncemede bırakan saray, bölgedeki halkı silahlandırarak örgütler kurdurmuştur. Beklendiği üzere gerçekleşen ayaklanmayı bastıran bu örgüt, sonrasında Avrupa kamuoyunda sultan hakkında olumsuz bir imaj oluşmasına neden olmuştur (Engin,2017: 156-161).

³ Suudi Arabistan'da bir şehir.

Girit adası üzerinde hak iddia eden Yunanistan'a karşı yapılan savaşta elde edilen başarı ise, Sultanın imajını arttırmış ve imparatorluk sınırları dahilindeki Müslüman halklar üzerinde bir itibar sağlamıştır (Özcan, 2015:23-25).

“31 Mart Vakası” olarak bilinen, dönemdeki hızlı değişimlere muhalif kesimlerin, 13 Nisan 1909’da başlattığı ayaklanma, Selanik’te örgütlü ittihatçı muhalif subayların kurduğu “Hareket Ordusu” birliği ile İstanbul’a gelmelerine, isyanı bastırmalarına neden olmuştur. Bu vaka, Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanacak sürecin başlangıcıdır.

II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra iktidara Sultan Reşat gelmiş ancak, sembolik bir değer taşımıştır. Sultan Reşat, 1909 yılından Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 1918 yılına kadar iktidarda kalmıştır.

Bu dönemde önemli hamleler yapılmıştır. 93 Harbi’ndeki yenilgiden sonra ülkeye davet ile gelen Alman asker Von Der Goltz, maarif alanında Türk subayların iyi yetiştirilmiş askerler olmasına hizmet etmiştir (Karal, 1995: 365).

Bu dönemde eğitim alanında Anadolu tarihinin en başarılı dönemi yaşanmıştır. İlk kız okulları bu dönemde açılmış ve toplumun aydınlanması hedefiyle kadınlar eğitilmiştir (Altın, 2011: 1-14).

Ülkenin doğusunda Bağdat Demiryolu inşa edilmiştir. Bağdat Demiryolu Alman sermayesinin katkısıyla yapılmış, Hicaz Demiryolu ise Müslümanlardan toplanan bağışlarla inşa edilmiştir. Bu girişimler sultanın halifelik imtiyazını kuvvetlendirmiştir (Ediger, 2006: 191-202).

Bir diğer önemli gelişme, Posta Telgraf Teşkilatının bakanlık haline getirilmesi ve teşkilatın bünyesine yeni kalemler eklenmesidir. Böylece iletişimsel sistem ve altyapının bir ayağı oluşturulmuştur (Çuluk, 2016:25).

Bugün halen aktif olarak hizmet veren Şişli Etfal Hastanesi Çocuk Bölümü, Sultan tarafından vefat eden çocuğunun hatırasına yaptırılmıştır (Sarı, 2015: 164-175).

Sonuç olarak, bu dönemde yapılan önemli atılımlar ile sonraki yıllara sağlanacak gelişmelerin ve başarıların temelleri atılmıştır. Ancak petrol konusunda aynı başarıdan söz etmek zordur. Osmanlı Devleti 19.yy'da, içinde bulunduğu durum itibariyle hem enerji kaynaklarını geç fark etmiş, hem de sanayide çok geri kalmıştır. Sahip olduğu petrol yataklarını işletecek bilgi birikimine, teknolojiye, bu alanda yetişmiş mühendislere ve gerekli parasal kaynağa da sahip değildi. Osmanlı Devleti dünyanın dört bir kıtasına hâkim olsa da, en önemli deniz yollarını ve kara parçalarını elinde bulundursa da gelişmiş bir sanayisi olmadığından diğer ülkelerin istilasına dayanamamış, onları daha fazla muhafaza edememiş ve giderek küçülmüştür (Özdağ, 2014: 88-101).

1.2. Osmanlı Ekonomisinin Durumu

Osmanlı Devletinde petrolün kullanımı ekonomik durumla doğrudan ilişkilidir. 19.yy da Osmanlı ekonomisini genel olarak incelemek için bütçeye, vergilere, genel fiyatlara, dış ticaretine ve bu dış ticaret dengesinin sağlanması adına borçlanma konularına bakmak gereklidir. Tablo 1'de görüldüğü üzere 1875-1876 yılları bütçe açığı 5 milyon lira ile gelir harcamalarının %21,13 'üne tekabül etmektedir (Güran,1998: 79-95).

Tablo 1: 1875-1876 Bütçe Rakamları (Osmanlı altın lirası)

Gelirler (Lira)	Giderler (Lira)	Bütçe Açığı (Lira)	Bütçe Açığı (%)
23.882.940	28.929.095	5.046.150	% 21,13

Kaynak: Güran, T.: 1998 Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi

Osmanlı Devleti vergileri toplamakta zorlanıyordu. Yereldeki güçlü kesimler, ayanlar, vergilere el koyuyor ve hazineye ulaşmasına izin vermiyordu. Toplanan vergilerin %3'ü hazineye ulaşıyordu. 19 yüzyıldaki teknolojik ve askeri değişiklikler ile bu oran %12'yi geçse de artan merkezi devlet harcamaları nedeniyle mali problemler azalmadı (Pamuk,2014: 111-120).

Bu yüzyılın başında, gelir elde edilebilmesi için gümüş paranın değeri düşürüldü. Yüzyılın ortalarında, Avrupa'ya 20 yıl sürecek bir borçlanma dönemi başladı.

Maalesef bu borçlar ödenemedi ve çözüm olarak mevcut gelir kaynakları alacaklılara devredildi. Yaşanan bu mali problemler devletin dış ilişkilerinin zayıflamasına neden oldu. 1840'larda tağşiş⁴ten vazgeçildi ve yerine çift paralı düzen kullanılmaya başlandı. Düyun-ı Umumiye'nin kurulması ile 1880'de altın sistemi kullanılmaya başlandı. Bu ekonomik düzen değişikliği sürecinde, para düzeninin mecburi dışa açılması, devletin de ekonomik olarak dışa açılmasını sağladı (Güran, 2013:190; Pamuk,2014: 112). Savaşların ve harcamaların artması nedeniyle 1860-1870 dönemi yüksek enflasyon dönemi oldu. Genel fiyat düzeyi 12-15 kat arttı. Sikke içindeki gümüşün azalması nedeniyle 1814'te, 23 Osmanlı kuruşu bir İngiliz sterlini ediyorken; 1839'da 104 Osmanlı kuruşuna karşılık geliyordu (Pamuk,2014:113).

Piyasalarda istikrar sağlamak için, 1844 yılında Tashih-i Ayar olarak isimlendirilen düzen yapıldı. Buna göre; tağşişten vazgeçilip, altın ve gümüş olmak üzere çift paralı düzene geçildi. 1914 yılına kadar olan dönemde 1,10 Osmanlı lirası, 1 İngiliz sterlinine eşit seviyelerde kaldı. Ancak, eski paraları tedavülden kaldıracak bir kaynak bulunamadı ve eski paralar da piyasada kaldı. Bu nedenle piyasa düzeninin sağlanmasında zorlanıldı ve sonuç olarak devlet mali zorluk çekti ve gelir arayışına devam etti (Pamuk,2014: 114).

Gelir arayışı içerisinde, 1840 yılından sonra "sergi" adıyla anılan eski borç senetlerinin yerine "kaime" adı verilen kağıt para basıldı. Bu değişim 1852 yılına kadar başarılı oldu. Ancak, Kırım Savaşı süresince aşırı miktarda kağıt para piyasaya sürüldü ve 1862 yılında protesto edilerek kağıt para yürürlükten kaldırıldı. Kağıt paraları piyasadan kaldırmak için Osmanlı Bankası kısa vadeli kredi verdi (Eldem, 2000: 25-30).

1876 yılında devlet, dış borçlarını ödeyemediğini duyurdu. Sonrasında üç kez daha kaime basılması denendi. Tüm bunlara rağmen, 1844 öncesine göre bu dönem, genel fiyat dönemi olarak daha istikrarlı kabul edilebilir (Pamuk, 2014: 114).

Osmanlı Devleti ithalatı destekleme politikası olarak, ithalat vergi oranını ihracat vergi oranına göre düşük tutmuştu. 1883' te yapılan bir ticaret sözleşmesine göre;

⁴ Tağşiş: Devalüasyon

Osmanlı Devleti ithal ettiği mallardan %3 gümrük vergisi alacak, ihraç ettiği mallara %12 ihraç vergisi ve ülkesinden transit geçecek mallara da %3 transit vergisi uygulayacaktı. Bunun sonucu olarak yaygın bir pazar olmasının yanı sıra sanayi sürecinin dışında kalmıştı. Döneme ait ithalat ve ihracat rakamları bin altın lira hesabıyla Tablo 2’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2: 1878-1913 Dış Ticaret Rakamları (Bin Osmanlı altın lirası)

Yıllar	İthalat	İhracat	Cari Açık	Toplam Dış Ticaret
1878	20.009	8.394	11.615	28.403
1879	19.418	8.761	10.657	28.179
1880	17.874	8.497	9.350	26.344
1881	19.486	11.295	8.191	30.781
1882	20.192	10.964	9.228	31.156
1883	19.758	12.390	7.368	32.148
1884	20.638	12.798	7.840	33.436
1885	20.004	12.076	7.928	32.080
1886	20.703	12.707	7.996	33.410
1887	20.106	11.289	8.817	31.395
1888	19.457	13.547	5.910	33.004
1889	21.042	15.172	5.870	36.216
1890	22.914	12.836	10.078	35.750
1891	24.554	15.364	9.190	39.918
1892	24.467	15.573	8.894	40.040
1893	24.109	13.262	10.847	37.371
1894	24.075	13.754	10.321	37.829
1895	20.576	15.536	5.040	36.112
1896	21.360	15.428	5.932	36.788
1897	23.434	14.744	8.690	38.178
1898	26.621	13.425	13.196	40.046
1899	24.497	15.591	8.906	40.088
1900	23.842	14.905	8.937	38.747
1901	?	?	?	?
1902	?	?	?	?
1903	?	?	?	?
1904	?	?	?	?
1905	31.366	19.672	11.694	51.038
1906	?	?	?	?
1907	23.569	17.495	6.074	41.064

1908	31.432	18.439	12.993	49.871
1909	34.737	18.433	16.304	53.170
1910	42.556	22.080	20.476	64.636
1911	45.063	24.909	20.154	69.972
1912	?	?	?	?
1913	41.842	21.600	20.242	63.442

Kaynak: Uluğbay,2008: 17-21

Batılı ülkelerinin ithalatı azaltmak için yüksek gümrük duvarları hatta yasaklarla mücadele veriyor ve ihracatı teşvik ediyorken Osmanlı Devleti'nin bu politikanın tam zıddını uyguluyor olması (provizyonizm)⁵ izahı kolay olmayan bir durumdur (Genç, 2002:55).

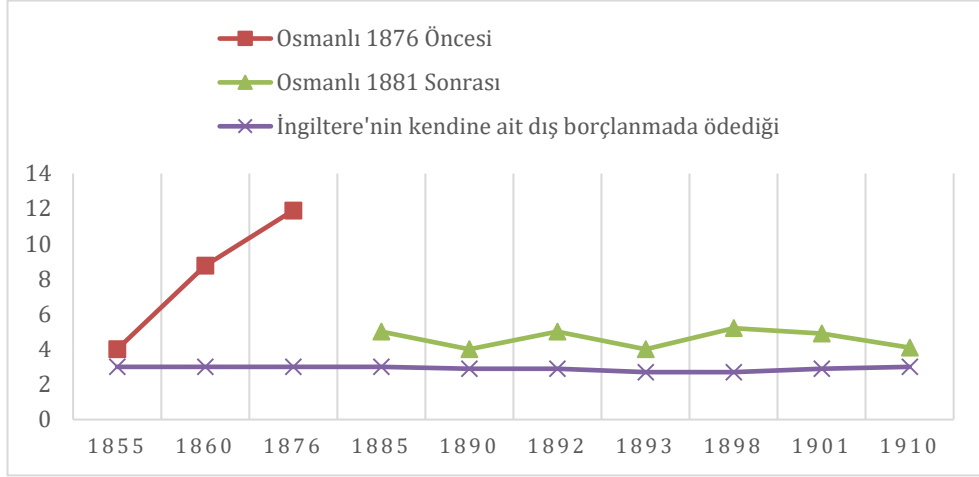
Borç olarak adlandırılan dış borçlar, Osmanlı Devletinde 1875 yılında, 200 milyon sterlini bulmuştu. Anapara ve faiz ödemeleri toplam 11 milyon sterlin iken, gelirler 18 milyon sterlindi. 1873 yılında başlayan küresel finansal krizlerden sonra, Osmanlı'nın yanı sıra, Latin Amerika ve Ortadoğu'da Mısır ve Tunus'un da içinde olduğu yirmiden fazla ülke borçlarını ödeyememişti. Osmanlı Devleti dış borçlanmada kullandığı yıllık faiz oranının Düyun-ı Umumiye öncesi ve sonrası ile kıyaslanmasını gösteren ve İngiltere'nin bu süreç içerisinde kullandığı faiz oranının, Osmanlı ile kıyaslanması Grafik 1'te detaylandırılmıştır.

Osmanlı devletinin hazinesi, 1854 yılında iç borçlarını ödeyemediğini duyurdu. Bu nedenle dışarıdan borçlanmaya başladı. İlk dış borçlanma olarak kabul edilen 200.000 sterlin borç Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde 1854 yılında gerçekleşmiştir. İngiltere ile bu tarihle 1. Dünya Savaşı başlayana kadar olan süreç, 1876 öncesi ve sonrası olarak iki farklı döneme ayrılarak incelenebilir. 1876 yılı öncesinde, yüksek faiz oranlarıyla borçlanma yapıldı. Bu borçlar, donanma yapımında ve memur ödemelerinde kullanıldı. Herhangi bir yatırım yapılmadı. Sonraki dönemler için bir kaynak oluşturulamaması nedeniyle, her yıl borçlar yapılarak eski borçlar kapatıldı ve

⁵ “Provizyonizmin amacı, halkı memnun etmek veya susturmak gibi gündelik siyasete bağlı değildir. Ekonomiyi işler vaziyette tutarak halkın yaşamasını ve tabii halkla birlikte ordunun büyümesini, sarayın vs. herkesin kıtlığa düşmeden varolmaya devamını sağlamaktır. Bunu yaparken halkın adalet içinde refahı düşünülür. Ancak bu siyasetin bir gereği olarak değil de dinin bir emri olarak yapılır. Zira İslam'a göre halk yöneticilere Allah'ın emanetidir” (Genç:2002:80).

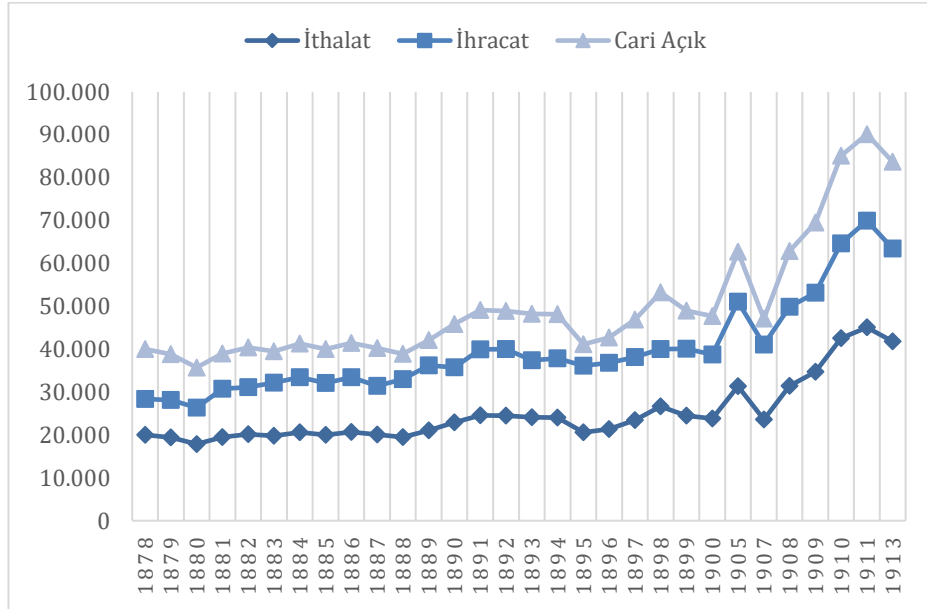
giderek borçlanma arttı. Grafik 3'te ithalat, ihracat ve cari açıklar, Grafik 4'te ise ithalat ve ihracatın karşılaştırılması detaylandırılmıştır.

Grafik 1: Dış Borçlanmada Yıllık Faiz Oranları ve İngiltere ile Karşılaştırılması

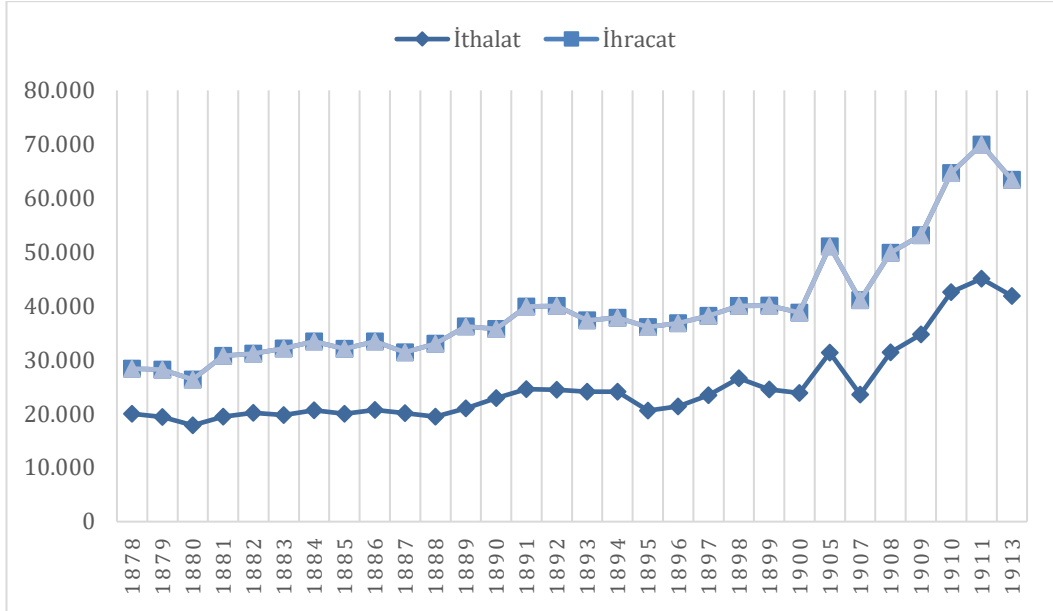
Kaynak: Pamuk, 2012: 119.

Grafik 2: İthalat, İhracat ve Cari Açık (1878-1913)

Kaynak: Pamuk, 2012: 117-120; Yavuz, 2009: 203-226

Grafik 3: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: Toprak: 1995, s.113⁶

Uluslararası para sistemi büyük değişiklikler içindeydi. 1870'lerden itibaren gelişmiş ülkeler altın standardına geçmeye başladı. İşlemler daha büyük hacimliydi. Yükselen bir kentli ve kapitalist sınıf oluşmaya, bununla beraber tarım kesiminin üzerinde gelir elde etmeye başladı. Altın standart şehirli insanların daha üstün bir gelir seviyesine gelmesine işaretledi. Bu durum özellikle çift metalli para sisteminde olan ülkeleri zorlamaya başladı. Gelişen ülkeler altın standardına geçiş eğiliminin dışında kaldılar. Borçlu Osmanlı Devleti maliyesi; alacaklı Avrupalı kesimlerin, Düyun-ı Umumiye'nin ve Osmanlı Bankası'nın tercihlerine fazla direnemedi. 1881 yılında Osmanlı çift metalli para düzenini terk ederek altın standardına geçti. Gümüş ile altın arasındaki ilişki kaldırıldı. Para birimi altın üzerinden tanımlanmaya başlandı. Ama devletin gümüş paraları toplayacak mali gücü olmadığı için bu paralar dolaşımda kalmaya devam etti (Güran, 2013: 190-191; Pamuk, 2012: 120-124).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1844'ten 1 Kasım 1922'ye kadar, Osmanlı lirası resmî para olarak kullanılmıştır. Mecidiye, kuruş ve para, lira'nın alt birimleriydi. 1 lira = 5

⁶ Grafik 3 ve 4, verisi olmayan 1901-1904, 1906 ve 1912 yılları çıkartılarak düzenlenmiştir

mecidiye; 1 lira = 100 kuruş; 1 lira = 4000 para ediyordu. Saltanat sonrası Türkiye’de 23 Ekim 1923’e kadar da Lira kullanılmaya devam edildi. Bu durum Avrupa ile borç ilişkisi içinde olan ve büyük miktarda dış borcu olan Osmanlı Devleti ile devletin düşük gelir seviyesindeki tarım kesiminin bir uyumu olarak adlandırılabilir.

Abdülhamit dönemi, “Topal Altın Standardı” olarak da adlandırılır. Bu dönemde Osmanlı Bankası’nın önemli rolü vardı. Osmanlı lirası ile Avrupa para birimleri arasındaki kur, istikrarlı ticaret ile sabit tutulabiliyordu. Banka, gümüş- altın kuru dalgalanmalarını mümkün olduğunca azaltarak istikrarın devamını sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca, altına bağlı kağıt para arzını kontrol ederek piyasadaki banknot miktarının aşırı genişlemesini engelliyordu. Bu durumdan en çok Avrupalı tüccar ve yabancı yatırımcılar faydalanıyordu (Pamuk, 2012: 120-122), (Apak, Tay, 2012: 65-80).

1.3. Borç Tahsilatı ve Düyun-ı Umumiye

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle, 1876 yılında borç ödemelerini durdurduğunu bildiren Osmanlı Devleti ile İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Alman ve diğer alacaklılarla başlayan görüşmeler sekteye uğradı. 1881 yılının Aralık ayında imzalanan antlaşmaya göre; borç miktarının azaltılması şartıyla, yabancı bir idarenin kurulması ve gelirleri toplamaya yetkili olması kabul ediliyordu. 1883 yılında, yabancı sermaye ile Tütün Rejisi Şirketi kuruldu. Bu şirkete tütün alım-satımı ve sigara üretimi için tekelci hakları tanındı ve bu şirketin karının bir kısmının da Düyun-ı Umumiye’ye ödenmesi sağlandı. Düyun-ı Umumiye’nin kurulması, Osmanlı borçlanmasında bir dönüm noktasıdır. İdare, borçların zamanında ödenmesini sağladı. Yine bu idarenin varlığı ile Osmanlı Devleti dış borçlanmada, tahvil satışlarında daha düşük faiz bulmuş oldu. İlaveten askeri harcamalar sınırlı kaldı, bütçe kontrol altında tutuldu ve böylece yeni borç alma ihtiyacı da olmadı. Osmanlı aldığı borçtan fazlasını öder duruma gelmiş oldu. Düyun-ı Umumiye İdaresi, yirmiden fazla şehirde, beş binden fazla çalışanla geniş bir yapılanma içerisine girdi ve böylece vergileri daha etkili toplayacaktı. İki yüz kadar üst düzey Avrupalı çalışanı vardı. Osmanlı vatandaşları ise Avrupalı yetkililerin altındaki diğer çalışanlardı. İpek ve tütün üretiminde ihracatı arttırmaya yönelik

çalışmaları oldu (Güran, 2013: 190-191; Pamuk, 2012: 122-125; Yavuz, 2009: 203-226).

Bu gidişat 20. yüzyıl başlarında tekrar bozulmaya başladı. Borçlanma tekrar artmaya başladı. Dış borç yükü 1914 yılında, 160 milyon sterlini buldu. Borçları ödemek için alınan yeni borçlar, Avrupalı devletlere daha fazla ayrıcalık tanınmasına neden oluyordu (Yavuz, 2009: 203-226).

1.4. Emlak Mülkiyeti Kavram Tartışması

Osmanlı Devleti'nde "mülkiyet", özünde İslam dininin ilk dönem uygulamalarına dayalı ancak geliştirilmiş bir sahiplik sistemidir. Tıpkı Emevi, Abbasi, Endülüs ve Selçuklu gibi İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'daki mülkiyet sistemi de bir İslam mülkiyet sistemi pratiğidir (Akbal 2007:2).

Osmanlılarda biri devlet diğeri padişah hazinesi olmak üzere iki çeşit hazine vardı. Osmanlı devlet hazinesine Hazine-i Âmire denir ve başındaki defterdar tarafından idare edilirdi. Padişahın da hazinesine Ceyb-i Hümâyün Hazînesi veya Harem-i Hümâyün Hazînesi denirdi. Sultan II. Mahmut'tan itibaren Hazîne-i Hâssa denmiştir. Hazîne kâtibi tarafından idare olunurdu (Ekinci 2014:1).

Tanzimat Fermanı ile padişahlığın mülkleri, yani Hazine-i Hassa, diğeri bir adıyla Emlak-ı Şahane, devlet hazinesine devredilmiş ve maliye bütçesine kaydedilmişti. Tanzimatla birlikte saraya bir bütçe tahsis edilmiş ve padişaha da "tahsisatı seniyye" adıyla maaş bağlanmıştı. Abdülhamit iktidarıyla bu durum tersine döndürüldü. Tanzimat'la maliyeye devredilen mülklerin tamamı "emlak-ı kadime" adıyla anılarak Hazine-i Hassa'ya geri alındı. Abdülhamit sonrasında, padişahlığın mülkleri anlamında "emlak-ı hakan-i" adıyla da anılmıştır. Ancak, emlak-ı hümayun Abdülhamit dönemiyle "anlamını" değiştirmiş ve "padişahın özel mülkü" anlamında kullanılmıştır (Terzi, 2009:28-9). Bu dönemde padişahın özel mülkü anlamında "emlak-ı mahsusa-ı cenab-ı padişahi" gibi ifadelerle bu yeni anlam bazı arşiv belgelerinde pekiştirilmiştir (Terzi 2009:261 ve HH-1683). Hazine-i Hassa ise padişah gelirlerini toplayan, gerekli harcamaları yapan ve sarayın ve bütün ebniye-i seniyyenin (padişah binaları) inşa, tamir, yiyecek ve mefruşat gibi masraflarını karşılayan ve idare eden bir kurum olarak tanımlanmaktadır (Terzi, 2000: s.36).

Bu dönemde Emlak-ı Hümayun çok geniş bir tanımlamada ülke genelinde birçok işletme ve toprak mülkiyeti için kullanılmış ve çeşitli imtiyazlar verilmiştir. 1839 Islahat Fermanı ile yabancılara tanınan mülkiyet edinme hakkı sebebiyle Sultan Abdülhamit petrol bölgelerini kendi mülküne alarak buraların yabancılara eline geçmesini engelleme amacını taşıyordu (Taha Bey⁷, 1913:261; Y-Mtv 289/100; Y-Mtv 297/157; İrade-i Hususi 1326/33/1 ve Terzi, 2009:31).

“Emlak-ı müdevvere” ismiyle bilinen ve Abdülhamit’in şahsına ait emlak bazı çiftlik fabrika ve işletmelerden oluşmaktadır. Emlak-ı Müdevvere kavramı genellikle anlam kargaşasına sebep olmaktadır. Bu kavramın padişahın özel mülkü mü yoksa sarayın mülkü mü olduğu karıştırılmaktadır. Hazin-i Hassa azası Taha Bey, emlak-ı hümayun, emlak-ı hakani ve havass-ı hümayun isimleriyle anılan ve aslen nitelik olarak birbirinden farklı olan bu kavramların Osmanlı devletinde aynı anlamda kullanıldığını ve hepsinin saray tarafından idare edildiğini ve tamamının padişahlık makamının kendisine ait olduğunu söylemiştir (Akbal 2007:19).

Aslen 8. Yüzyıldan beri var olan Hazine-i Hassa 1850’den itibaren ayrı bir nezaret olmuştur. Tamamen bağımsız bir idare olması 1876 da gerçekleşmiştir. Önce Emlak-ı Hümayunu daha sonra da Havass-ı Hümayunun da bir kısmını geri almış ve vefat gibi sebeplerden sahipsiz kalarak hazineye devredilen yerler padişah adına tapulandırılmıştı. Böylece yıllık 7 milyon Osmanlı lirasını aşan Yıldız Sarayı masraflarının karşılanması ancak mümkün olmuştu (Ediger 2006:170).

Sultan Abdülhamit, 1880-1881 yıllarından itibaren topladığı Musul ve Bağdat bölgesine ait emlakların kendi mülkiyetine geçirmiş bu kayıtlar 29 Nisan 1888 tarihli tapu kayıt defterine kaydedilmiştir (İ.Ü. Kütüphanesi TY.9078/b). Bu alımların bedeli, kasında para olmayan maliyenin Hazine-i Hassa’ya ödemeyi belirlediği tahsisatı seniyye bakiyesi bekleyen alacakların mahsup edilmesi ile ödenmiş oluyordu. İmtiyazların verilmesi de bu emlakların toplanmaya başladığı 1800’den sonraya rastlaması ve Hazine-i Hassa tarafından verilmesi bu sebeptir (Terzi 2014:39).

⁷Taha Bey 1871-1914. Hazine-i Hassa idaresinde Emlak-ı Hümayun katibi olarak girdiği memurluktan azalık yüksek memurluk görevine kadar yükseldi. Daha sonra Milli Emlak müdürlüğü yaptı. Defter-i Hakani Mahlulat Müdürü iken hastalıktan öldü. II. Meşrutiyet sonrası açılan Maliye Memurları Mektebinde Emval-i Devlet dersinin hocalığı yaptığı 3-4 yıl sürede yazdığı notları daha sonra “Emlak-i Devlet” adında derleme bir kitap Osmanlıca taşbaskı olarak 1913 yılında 369 sayfa olarak yayımlandı (Akbal 2007:8).

Hazine-i Amire'nin parası masraflara yetmezse, Hazine-i Hassa'dan ödünç ödünç alınır. Bu para karşılığında sadrazam, iki kazasker şâhitliğinde padişaha senet verirdi. Savaşlardan dolayı bu borç çoğu zaman zaman kapanamamıştır. Parasızlık sebebiyle hazine-i hassa da bulunan ve şer'î sebeplerle kullanılmayan altın ve gümüş kaplar darphaneye götürülüp para kestirilirdi. 1768 ve 1787 Rus harplerinin başında padişah, “Altın keselerini sefer yerine kadar dizsem, yeter!” diyordu. Kaybedilen savaşla hazineye para kalmamıştı (Ekinci, 2014:2).

Sultan Abdülhamit, Hazîne-i Hâssa'nın başına Agop Paşa gibi uyanık ve itaatkâr kişileri getirdi ve paşa yaptığı akılcı yatırımlarla hazineyi zenginleştirdi. Londra ve Paris gibi borsalarda hisse senedi ve tahviller alınıp satıldı. Fabrikalar, madenler, haralar bu dönemde bu hazîne yönetimi sayesinde işletildi. Böylece Hazîne-i Hâssa, iktisadî kalkınmaya liderlik eden bir “holding” hâline geldi. Bazı imar işlerinin yanısıra Dicle ve Fırat'ta gemi işletilmesi, Selânik ve Dedeoğaç liman imtiyazları, birçok büyük şehirde petrol depoları, Selânik, İzmir, Bağdad ve Basra'da umumî mağazalar kurulması, Musul ve Bağdad petroleri ile Taşoz madenlerinin imtiyazı bu hazine yönetimine aitti (Ekinci, 2014:2).

1.5. Arazi Kanunnamesi

1856 yılında kurulan bir komisyonun yaptığı çalışmaların sonunda 1858 yılında Arazi Kanunnamesi çıkmıştı. Kanuna göre Osmanlı Devleti'nde araziler beş farklı kısma ayrılmıştır. Bunlar mülk, miri, vakıf, mevat ve metruktur. Tanzimatla birlikte, mülk ve miri arazilerin, belirli bir toprak hukuku esasına göre bir araya getirme çalışmasının bir sonucudur (Berkes, 2015:223). En özgün ve uygulaması başarılı kanundur. Cevdet Paşa tarafından batı hukukunun etkisi olmadan 132 madde olarak hazırlanmıştır. Yasanın 107. maddesi ile kısaca devletin madenlerden alacağı pay belirlenmiş oluyordu (Kartalkanat 1990:66). Yasaya göre devletin hakimiyeti esas olmakla birlikte maden sahiplerine de haklar tanınmıştı. Bu yasayla 17.yy. dan beri ayanlar tarafından el konulmuş topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını güvence altına almıştır. Miri arazilerin özel arazilere dönüşmesini kolaylaştırmış liberal bir kanundur. Bazı değişikliklerle Cumhuriyet dönemine kadar uygulanmıştır (Ergin,2016:15).

1.6. Osmanlı'da Madencilik

Osmanlı'nın maden sanayisinin önemini kavramasında 1851'de Londra'da, 1855'te de Paris'te düzenlenen uluslararası sergilere katılmış olmasının etkisi olmuştur. Sonrasında 1858'de Orman ve Maadin Mektebi kurulmuştur. 1861 yılında yeni toprak düzenini belirlemek amacıyla Arazi Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamnamenin 107. maddesi, madenlerin mülkiyeti ile ilgili düzenlemeleri anlatır. Örneğin "Her kimin uhdesinde olursa olsun arazi-i miriyeden bir mahalde zuhur eden altın veya gümüş vesair madenler canibi beytülmale ait olup arazi mutasarrıflarının hiçbir madeni zabdetmeye veyahut çıkan madenlerden hisse almaya selahiyetleri yoktur." (Ediger, 2006: 86) (Ergin,2016:2-25).

17 Temmuz 1861 tarihli "Maadin Nizamnamesi", Osmanlı devleti için madencilik alanında önemli bir aşamadır. Nizamnamenin birinci bölümü maden aramalarını, ikinci bölümü maden işletmelerini, üçüncü bölümü devlete verilecek vergileri, dördüncü bölümü ocak ve fabrikaların işletme esaslarını, beşinci bölümü de mühendislerin çalışma yetkilerini düzenliyordu. İlave olarak, toprak sahiplerinin kendi mülklerinde maden araması yapmak için izin almaları gerekmeyecekti. Devlete ait arazilerde ise, Maadin Nezareti'nin izni ile maden aranabilirdi. Bulunan madenin işletilmesi için yeterli ekonomik güçte olunması şartı gerekiyordu. Eğer bu yetkinlik kanıtlanamazsa, ekonomik gücünü teminatla kanıtlayacak birine madeni işletme hakkı devrediliyordu (Ediger, 2006: 87) (Eldem, 2006:40).

1861 Nizamnamesi ile maden işletme imtiyazı hem bir kişiye hem de şirketlere verilebilecekti. Şahıs veya şirketin birden fazla imtiyaz alma hakkı da olacaktı. Yabancı şahıs veya şirketler, ancak Osmanlı tebaasından kişilerin kurduğu Osmanlı şirketlerine katılabilirdi, yabancıların bunun dışında imtiyaz hakkı yoktu. Devlete ödenecek vergi madenin zenginliğine göre belirlenecek ve imtiyaz süresi bittiğinde bütün tesisleriyle birlikte işletme devlete devredilecekti. Rumeli dahilinde Manastır, Niş, Selanik ve Yanya'da, Anadolu dahilinde Ankara, Harput, İzmir, Kastamonu, Konya, Sivas ve Trabzon'da birer başmühendis bulunup işletmelerin denetimi yaptırılacaktı (Ediger, 2006: 87).

1861 Nizamnamesinin etkisiyle 1863'te Darülfünun⁸ açıldı. Osmanlının doğa bilimlerine olan merakı ile fen bilgisi ve botanik içerikli ilm-i mevaid ve sonrasında ilm-i nebatat dersleri okutuldu. Mehmet Ali Paşa yazdığı Kitabü'l-Nebatati'de (1899), kömürü oluşturan bitki fosillerinden bahsetti. 1868'de kabul edilen Maadin Nizamnamesi, dört bölüm olarak düzenlendi (Ediger, 2006: 89). 1861 ve 1868 Maadin Nizamnameleri özellikle, 1848'den beri Hazine-i Hassa'ya dahil olan Zonguldak kömür madenlerini etkiledi. 10 Şubat 1865'te Sultan Abdülaziz'in emriyle havza, Bahriye Nezareti'ne devredildi. Üretimi arttırmak için havzaya uzmanlar getirildi ve yeni düzenlemeler yapıldı. 1865-1882 yılları arasında, Bahriye İdaresi tarafından kömürün tümü belirli bir fiyattan satın alındı. Maadin-i Hümayun Nazırı ve Ereğli Kaymakamı olarak atanan Dilaver Paşa, 26 Nisan 1867'de, 100 maddelik "Ereğli Kömür Maadin-i Hümayun İdaresi Nizamnamesi" çıkardı. Böylece 1865'te 61 bin ton olan üretim; 1869'da 109 bin tona ulaştı. 1870-1873 arasında 100 bin tondan az olan üretim; 1874'te 104 bin, 1877'de 181 bin tona çıktı. İlkel ve verimsiz üretim yapan Hırvat, Laz, Rum ve Ermenilerin oluşturduğu maden işletmecileri, 1877'de 120 adet kadardı. Nezaretin, Osmanlı Devletinin iflası nedeniyle kömür paralarını ödeyememesi, 1875 yılında bu madencilerin bir kısmını iflasa sürükledi ve İngiltere'den kömür ithal edilmeye başlandı. Üretim, 1880'de 56 bin tona kadar düşecekti (Ediger, 2006, 93). 1868-1869 yıllarında Osmanlı Devleti'nde kömür üretimi 100 bin ton kadarken, dünya üretimi 230 milyon tondur. Toplam enerji arzının yüzde 70'i odundan, yüzde 30'u kömürden temin ediliyordu. 10 yıllık bir geçmişe sahip petrolün oranı yüzde birler kadardı (Uluğbay, 2008: 35).

Zonguldak kömür madenlerini Emlak-ı Şahane'ye kaydedilmesiyle ilgili 1848 yılında çıkan bir fermanıdır (Kartalkanat 1990:66). Bu tarihe kadar şerri kanunlara göre işletilen madenler ya devlet eliyle direk olarak işletiliyor, yada devletin gözetimi ve verdiği sermayesi yardımıyla atanan eminler aracılığıyla işletiliyordu. Bu yöntemler son dönemlerde belirli bir süre için madenleri kiracılara vermeye dönüşmüştü (Akbal

⁸ Darülfünun: Üniversite. Darülfünun'un esaslı şekilde açılması fikri cemiyetin üyeleri tarafından oluşturulmuş, Ocak 1863'te Derviş Paşa'nın halka açık Fizik dersleri vermesiyle Darülfünun öğretime başlamıştır. Okulun o dönemlerde bağımsız binası olmamış ancak Fransız kuruluşlarının da yardımıyla 4000 kitaplık kütüphanesi, devrin özelliklerine göre modern sayılabilecek laboratuvarlar kurulmuştur (meb.gov.tr çevrimiçi Haziran 2018).

2007:2). 1856 yılında kurulan bir komisyon çalışmaları sonrasında 1858 yılında çıkan Arazi Kanunnamesi ilk maden yasası oldu. Bu yasanın 107. maddesi ile kısaca devletin madenlerden alacağı pay belirlenmiş oluyordu (Kartalkanat 1990:66). Yasaya göre devletin hakimiyeti esas olmakla birlikte maden sahiplerine de bazı haklar tanınıyordu. 1962 yılında çıkan ilk Maadin Nizamnamesi, 50 maddede 10 yıl için imtiyaz verileceği, madenin cinsine göre belirlenecek oran üzerinden vergi ve arazi miktarı üzerinden ferman harcı alınması kararlaştırılmıştır.

1867 yılında Ereğli kömür havzasına özel hazırlanan Dilaverpaşa Maadin Nizamnamesi sonrasında, yabancıların toprak satın almasına müsaade edilmesiyle 1868 yılında yeni bir maadin nizamnamesi yayımlandı (Balcı 1994:30, Turgan 2015:34)

29 Kasım 1868 tarihinde çıkarılan bu yeni Maadin Nizamnamesi dört bölüm doksan sekiz maddeden oluşuyordu. Maden araştırmasına ilişkin olan 2. Bölüm (Maaden Taharrisine Dair Nizam) içindeki 11-19. Maddeler şu esasları belirliyordu. Kişiler kendi arazilerinde izin almadan maden arayabilecekti. Bir başka kişiye ait arazide ise o kişinin izni olursa arama yapılabilecekti. Eğer izni olmazsa yine de hükümete başvurarak izin isteyebilecekti. Sahibi belli olmayan yerlerde arama yapma izni yine hükümete aitti. Nizamnamede 15. ve 16. Maddeler maden aramasına ait izinlerin 1 yıl için verileceğini, bu izni alan kişinin 6 ay içinde arama yapmaya başlamasını, sebepsiz arama yapmama durumunda ruhsatın iptal edileceğini belirliyordu. 17 Madde de ruhsatın hükümetin izni olmadan başkasına devredilemeyeceğini hükme bağlıyordu. İzin alındıktan sonrasında yetki, Maden İdaresine ait olacak ve idare 99 yıllığına imtiyaz için mültezimlere ihale edecekti. “Dünyada ilk petrol kuyusunun açılmasından sadece 9 yıl sonra bir kanun düzenleyerek zift ve petrol ve buna benzer cisimlerin yeraltında bulunan asıl madenler sınıfına dahil edilmesi müthiş bir şeydi “ (Ediger 2006:90)

1869 yılında çıkan ikinci bir nizamname ile Fransızlardan esinlenerek 98 madde ile yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre madenler 3’e ayrılmış; asıl madenler, yerüstü madenler ve taşocakları tanımlamaları yapılmıştır.

1887 yılında yayınlanan nizamname 92 madde olarak düzenlenmiş, madenleri esas ve yüzey olarak ikiye ayırmış taş ocaklarını tamamen ayrı bir nizamnamede ele almıştır.

1906 yılında çıkartılan nizamnamesi ile önceki 6 adet maadin nizamnamelerinde yer alan toplam 20 kadar madde yürürlükten kaldırılmıştır. Bu nizamname ile verilen ve verilecek olan maden izinlerinde çevreye zarar verilmesi konularıyla ilgili son derece ileri uygulamalar detaylarıyla belirlenmiştir (Kartalkanat 1990:67).

1.7. Osmanlı Devleti'nde İmtiyaz Usulü

İmtiyaz usulü Osmanlı'nın altyapı yatırımlarını daha önce yap-işlet modeli ile vakıflar eliyle yaptırmasında kullandığı bir yöntemdi. Bu vakıflara imtiyaz olarak köyler, çiftlikler ve vergi gelirleri tahsis ediliyordu. Ayrıca yatırım yapacakları arazi de vakıf mülk-temlik olarak veriliyordu. Bu imtiyazlar vakıflara süresiz olarak yapıp işletmesi şartıyla verildiğinden bu model bir yap-işlet modeliydi (Kala, 2011).

Yöntem olarak imtiyaz 19. Yüzyılın başından itibaren batılı ülkelerde uygulanmaya başlamıştır. Bu sayede kamu finansmanı yerine özel sermaye finansmanı ile kamu hizmetleri kurulup işletilme imkanı bulunmuş ve 19. Yy boyunca kullanılan bir yöntem olmuştur. Ancak yöntem bugünkü yap-işlet-devret modeli ile karıştırılmamalıdır. Yatırımcı kaynak ihtiyacı olan tarafa ait arazide taraflarca kararlaştırılan tesisi kurarak belirlenmiş bir süre bunu işletmesi ve süre sonunda arazinin sahibine devretmesidir. İmtiyaz yöntemi tekelci bir piyasa modelidir. Kamu yönetimi, denetim ve sözleşme koşulları ile bu tekelci yaklaşımın önüne geçer (Öztürk, 2010:64).

Osmanlılar imtiyazat konusundaki terminolojiyi belirlemiş ve imtiyazın verildiği sözleşmeler bir berat (nişan) şeklinde düzenlenmişti. İmtiyazlar yabancılara verilmesi durumunda diğer adıyla kapitülasyonlar⁹ tek taraflı bahşedilir, sözleşme (ahidname) şartları Osmanlı yetkililere gönderilen fermanlarla bildirilir, açıkça şartlara uymaları emredilirdi. Diğer tüm beratlarda olduğu gibi ahidnameler de onu veren padişahın şahsiyle yürürlükteydi ve sonraki padişah onu yenilirse devam ederdi. Osmanlı devletinde batılılara verilen imtiyazlar İslam hukuku ve mezhep esasları göz önüne

⁹ İmtiyaz, kapitülasyon anlamında da kullanılmaktadır (Öztürk,2010:62).

alınır bir batılıya imtiyaz verilmesinde en önemli şart dostluk ve sadakatti (İnalçık, 2011:146-7).

Osmanlı iktisat anlayışının temel ilkelerinden bir olan fiskalizm yani hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yükseğe çıkarma ilkesi son dönemde harcamaları kısmak yönünde uygulanmıştı. Sermaye birikimi çoğunlukla çoğunluğu azınlık ve Levantenlerden oluşan sarraf ve mültezimlerin dışında engellenmişti. Bu durum, gerekli sanayi yatırımlarının ancak yabancı sermaye tarafından yapılması sonucunu doğurmuştu. Osmanlı Devleti 1838 Ticaret Anlaşmasından serbest ticarete geçmiş böylece yabancılara kapitülasyonlardan daha geniş liberal haklar batılılara tanınmıştı. Ekonomik faaliyetlerin devletten izin, veya imtiyaz alınmasına bağlı olduğu ve ticari faaliyetlerde narh, berat, tarife gibi araçlarla müdehale edilen yapının iç ticarete liberalizme aykırı olduğu söylenebilir (Öztürk, 2010:66-7).

Tanzimat sonrasında Abdülmecit'ten itibaren Osmanlılar, imtiyazlı şirketlere, yabancı müteşebbisin de ortak olmalarının yolunu açmış yabancı sermayeyi ve sahip olduğu teknolojinin Osmanlı Devleti'ne çekme politikasını uyguladılar (Kala, 2011).

18. Yüzyıla kadar Osmanlılarda hiçbir sorun teşkil etmeyen yabancılara verilen imtiyazlar bu yüzyılda istismara dönüşmesi “Osmanlı Devletinin durumunu giderek yarı sömürge statüsünden farksız hale getirmişti”. Tehlikenin farkında olan kamuoyu kapitülasyonlara karşı çıkmaya başladı ve 1908'den itibaren her hükümet bunların kaldırılmasını programın başına aldı (İnalçık, 2011:167).

1.7.1. İmtiyaz ve Mukavele Arşivi

İmtiyaz Bab-ı Ali'den resmi izin alınmasıyla şahıslara ve şirketlere verilen çeşitli özel izinlerdir. Abdülhamit döneminde imtiyazlar devletin yönetiminde önemli bir araç olmuştur. Aslen Abdülhamit dönemi öncesinde başlayan imtiyazlara ait ayrı defter tutma gayreti Abdülhamit döneminde en belirgin halini almıştır. İmtiyazlar ve özellikle petrol konulu imtiyazlar, padişah Abdülhamit'in devrin güçlü devletlerine karşı elindeki önemli kozlardan biriydi. Bu sebeple bu döneme rastlayan imtiyaz içerikli arşiv kayıtlarına bakmadan dönemi izah etmek zordur. İmtiyazların önce metodolojisine ve kayıt altına alma şekline daha sonra içeriğine ve destekleyen

belgelere özeldir önemli bir petrol arama çıkarma imtiyazı üzerinden detaylı bakılmaya gayret edilecektir.

İmtiyazların verilmesi ve işleyişiyle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde önemli kaynaklar mevcuttur. Bunlardan başlıcaları “imtiyaz defterleri” (A.DVNS.İMTZ.d), mukâvelenâme defterleri (A.DVN.MKL), mukâvelât defterleri (A.DVN.MKLT) ve iradelerdir.

Bab-Ali'nin kişilere veya kuruluşlara verdiği her türlü resmi izinler bir diğer adıyla imtiyazlar ve bu izinlerin bağlı olduğu şartlar bu imtiyaz defterlerine kaydedilmiştir. Arşivde toplamda 6 adet defterdeki imtiyazlara ait kayıtlar 1829-1916 yılları arasında kapsamaktadır. Her defterin başında defterin içinde yer alan imtiyazların kronolojik bir fihristi yer almaktadır. İmtiyaz defterlerinde tersane yapımı, banka kurulması, demiryolu, ziraat mektebi, telgraf hattı yapımı, vapur işletmesi, fabrika kurulması ve şirket kuruluşu gibi konular yer almaktadır. En çok hüküm verilen konu ise maden işletme imtiyazıdır (Genç ve ark, 2010:189).

İmtiyazların bir kısmı daha sonra mukavelelere dönüşür. Bu sebeple imtiyazlarla ilgili yapılacak bir çalışmada “mukaveleler”’e de bakılması gereklidir. 989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'nda Mukâvelenâme (A.DVN.MKL) ve Mukâvelât Defterlerine (A.DVN.MKLT) yer verilmiştir. 1855-1887 tarihli ilk 4 defter Mukâvelenâme, yine aynı serinin devamı 1883-1923 tarihli 27 adet defter "Mukâvelât" defteridir. Bu katalogta toplam 31 adet defter bulunmakta olup, kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Bu defterler Osmanlı'nın şirket yahut şahıslarla demiryolu, karayolu, aydınlatma, liman ve vapur işletmesi, telgraf işletmeciliği, madencilik, bankacılık, fabrika ve benzeri konularda yaptığı mukâvelelerin aynen kayıt altına alındığı defterlerdir.

Mukavelelat kayıtları arşivde 592 numaralı Sadâret Defterleri Kataloğu'nda, 1880-1902 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 7 adet Mukâvelât Defteri olarak tasnif edilmiştir.

Arşivde 350 katalog numarasında sınıflandırılan 1892-1915 tarihleri arasında çıkan 239 adet irâde, imtiyaz ve mukavelat nezaret/daire adı altında kayıt altına alınmıştır. (Genç ve ark, 2010:303).

Bu kayıtlarda dikkati çeken en önemli husus, toplam 6 adet İmtiyaz Defterleri'nin 4 tanesi; toplam 4 adet Mukavelename Defterleri'nin 3 tanesi ve toplam 27 adet

Mukavelat Defterleri'nin 15 tanesi Abdülhamit döneminde tutulmuştur (Genç ve ark, 2010:186-188).

1.8. Maden İmtiyazları

Maden olarak petrol işletmelerinde devletin uyguladığı yöntem 19.yy'a kadar iltizam yöntemi idi. Önemli kaynakların olduğu Kerkük bölgesindeki zengin Babagurgur petrol bölgesi, Kerküklü Neftçizadeler'e 1639 yılında Sultan 4. Murat tarafından iltizama verilmişti (Diyarbakir Ahkam Dft, 4/42). 19.yüzyıla kadar kullanılan iltizam yöntemi bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren % karşılığı imtiyaz verme yöntemine dönüştürülmüştür. İltizamla işletilen kaynaklarda, iltizamın genellikle kısa sayılabilecek bir sürede kiralama olmasından ötürü, verim artışı konusunda ilerleme sağlanamaması ve mültezimin sadece kısa sürede para kazanmak adına yaptığı çalışmalar ileriye dönük verim artışını engelliyordu. Yatırım yapılması ve daha fazla maden çıkarılması iltizamla mümkün olmuyordu. Bu sebeple iltizam yöntemi yerini imtiyaz yöntemine bırakmıştır.

1.9. Kömürün Yerine Petrol

1825 ve sonrasında kömür, İngiltere' de başlayan büyük enerji akımıydı. Kömürden elde edilen enerji ve bu enerjinin trende kullanılması ile takip eden on yıl içinde Almanya ve Fransa'da da yaygınlaştı. Bu dönemde Osmanlı kömürün kullanımı ile ilgili geri kalmıştı. Osmanlı, kömür ile yaşadığı deneyime benzer şekilde petrol için de sadece imtiyaz vermekle yetiniyor, işletme çabası göstermiyordu. Devlet, maden işletmeciliği için mühendise sahip değildi. Bu tarihlerde İstanbul'da 66 İngiliz mühendis yaşamasına rağmen, Osmanlı devletinde sadece bir tane maden mühendisi çalışıyordu. Madenler işletilemiyordu. 1879 yılında, bu açığı giderebilmek amacıyla ayrıntılı bir "Orman ve Maadin¹⁰ Mektebi Nizamnamesi" yayımlandı. Ancak, mektep binasının 1882 yılında Maliye Nezareti'ne devredilmesi ile buradaki işletme umudu sona ermişti (Ediger,2006: 108).

¹⁰ Maadin: Maden

Avrupa’da 1825 yılında başlayan enerji kaynağı olarak taş kömürü kullanımı, 1876 yılında aradan 50 yıl geçmiş olmasına rağmen Osmanlıda yaygınlaşmamıştı. Dönemde halen en önemli enerji kaynağı olarak odun tüketiliyordu. Bunun en önemli nedeni, odunun kömüre göre daha düşük enerji veriyor olmasına rağmen fiyatının çok daha ucuz olmasıydı. Buna bir örnek 1864 yılında Harput’ta odunun kıyye başına fiyatı 6 ila 12 para arasında olmasına rağmen, kömürün kıyyesi 20 paraydı. Ülkedeki kömür üretimi yılda 100 bin ton civarında seyrediyordu. Kömür savaş yılları olan 1877 yılında 181 bin ton, 1878 yılında 133 bin ton üretimle rekor kırmıştı. Ancak 1879 yılında üretim 51 bin tona düşmüştü. Bunun üzerine Bahriye Nezareti kömür alımlarında sabit fiyat uygulamasına son verdi ve üreticilere üretimin %40’ını pazara satma hakkı tanıdı. Böylece bir anlamda kömür piyasası serbestleşmiş oldu. Böylece 10 yıl sonra üretim 150-160 bin tonlara ulaştı. Ama kömür ocaklarında tam bir üretim artışı sağlanamadığı gerekçesiyle ocakların işletmesinin devrine karar verildi. 1891’de Rum Yanko Yoannidis ve birkaç Osmanlı ortakları ilk işletme şirketini kurma çalışmalarına başladılar. Dünyada bu yılda tüketilen enerjinin yarısı kömürden elde ediliyordu (Ediger, 2006: 110-111; Kaştan, 2016: 1-26).

Yoannidis yaptığı çalışmalarda, 200 milyon ton kömür rezervi olduğu ve işletme için 2,5 milyon frank yatırım gerektiğini hesapladı. Bu hesaplarla yılda 300-400 bin ton kömür üretilbilecekti. Mayıs 1896’da Ereğli Kömür Madenleri Şirketi (Societedes Charbonnages’ Heraclee) 10 milyon frank sermaye ile kuruldu. Aldığı imtiyazla üretiminin 1/10’ unun Bahriye Nezaretine vermesi şartıyla kalanını satma hakkı tanındı. Yönetiminde Osmanlı Bankasının da yer aldığı ve Yoannidis ve arkadaşları bir süre sonra 50 yıl için verilen imtiyazlarını satarak şirketten ayrıldılar. Ereğli Şirketi liman tesislerine ait yatırımlarını 1902’ de tamamladı. Böylece Ortadoğu’nun en zengin kaynağı olarak bilinen Ereğli Taş Kömürü havzası Fransızların denetimine girdi. 1900 yılında üretim rekor kırarak 400 bin tonu geçti. Diğer işletmelerin üretimleri toplamı da 120 bin tonu geçti. Fransızların kömüre olan bu ilgisini açıklamak için, Fransa’nın bu yıllarda üretimde dünya sıralamasındaki beşinciliğe gerilemesine karşı aldığı bir önlem olduğu söylenebilir. Dünya kömür üretiminde ilk sırada yer alan İngiltere giderek yerini Amerika’ya kaptırmıştı. Onları Almanya ve Avusturya Macaristan takip ediyordu. Osmanlıda kömür üretimi tüm

maden üretiminden elde edilen 80 bin lira gelirin yarısından fazlasına eşdeğerdeydi. Dünyada kömür üretimi büyük üretici ülkeler ve 1864-1903 yılları arasındaki üretim rakamları Tablo 3'te gösterilmiştir (Earle, 2003: 21-25;Ediger, 2006:111).

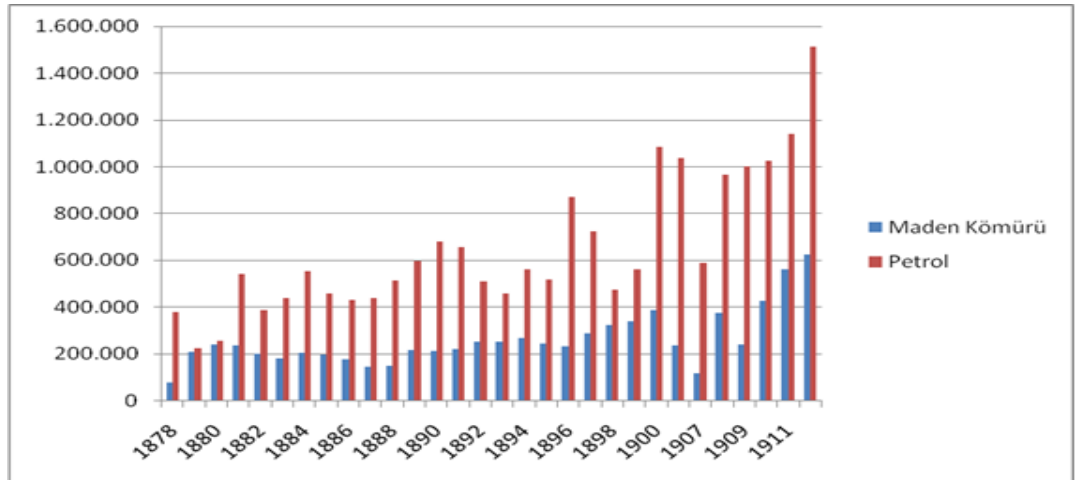
Tablo 3: Dünya Kömür Üretimi (milyon ton)

Yıllar	ABD	İngiltere	Almanya	Fransa	Belçika	Dünya
1864-1868	24.6	100.0	28.7	12.0	11.9	188.3
1869-1873	39.8	117.7	38.3	14.4	14.1	237.7
1874-1878	49.3	132.2	47.8	16.7	14.3	280.9
1879-1883	79.0	151.0	61.0	19.3	16.7	355.6
1884-1888	111.4	161.9	74.3	20.3	17.8	423.5
1889-1893	148.1	178.0	89.8	25.2	19.5	509.4
1894-1898	174.3	195.5	110.9	29.1	20.8	594.4
1899-1903	263.7	224.4	147.8	32.2	22.5	779.5

Kaynak: Ediger V. Osmanlı'da Neft ve Petrol 2006.

Osmanlı Devleti'nin yurt dışından petrol alımı için yaptığı harcamalar yıllar içinde giderek artmıştır. Petrolün kömürle olan ilişkisinin yıllara göre kıyaslaması Grafik 4'te, ithalat harcamaları bin Osmanlı altın lirası değeriyle verilmiştir.

Grafik 4: Osmanlı Devleti'nde Kömür ve Petrol İthalat Karşılaştırması

Kaynak: Ediger V. Osmanlı'da Neft ve Petrol 2006

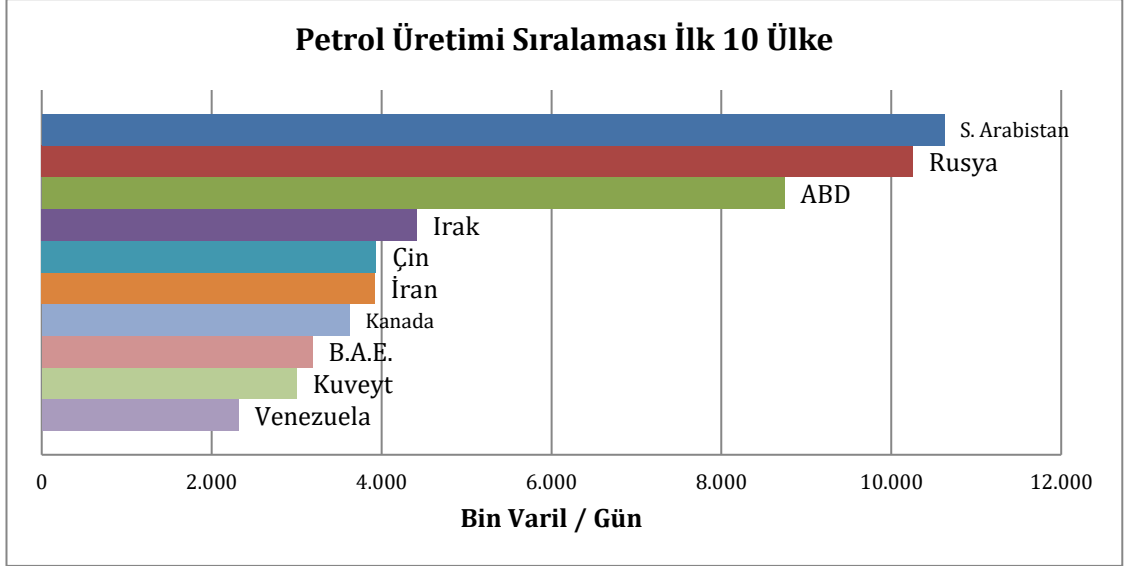
1.10. Yükselen Değer Petrol

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre günümüzde dünyanın en büyük petrol üreticisi ülkeleri sıralamasında Suudi Arabistan günde yaklaşık 12 milyon varil üretimle 2015 yılında ikinci sırada yer alıyor (www.iea.org.tr). Suudi Arabistan Devleti'nin petrol ürettiği topraklar ve bugünkü Irak topraklarında yer alan Bağdat ve Musul ve hatta Kuveyt uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklardır. 1. Dünya Savaşı sonunda elden çıkan bu bölgeler bugün petrolün bilinen en büyük kaynaklarının olduğu bölgelerdir. Ek 1'de Osmanlı Devleti'nin son dönemde hüküm sürdüğü toprakların petrol rezervleri ve üretimleriyle ilgili karşılaştırmalı bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablo bize Osmanlı'nın Dünya Savaşının hemen öncesinde ne kadar büyük bir enerji haritasına sahip olduğunu göstermektedir. (Ek 1)

Mekke Şerifliği bugünkü Suudi Arabistan sınırları içindedir. Dünya üretiminde günde 12 milyon varil ile ilk sırada yer almaktadır. Bağdat, Musul ve Basra bugünkü Irak Devleti sınırları içindedir. Buralarda üretilen petrol miktarı günde yaklaşık 4 milyon varille Dünya'da 4. Sıradadır. Birleşik Arap Emirlikleri yine eski Osmanlı coğrafyası içindeki bu bölge bugün 3,5 milyon varillik günlük üretimle Dünya 8.sidir. Ayrıca bugünkü Kuveyt kaynakları günde 3 milyon varil petrol üretmektedir ve Dünya üreticileri listesinde 9. Sırada yer almaktadır. Aşağıdaki yer alan Grafik 5 da gösterildiği üzere Dünya petrol üreten ülkeler sıralamasında en çok üretimi yapan ilk 10 ülke sıralaması. Rakamlar günlük varil miktarı olarak verilmiştir.

Toplamda günde 22 milyon varili aşan bu coğrafyalardaki üretimin, 2016 yılında büyük düşüş yaşayan petrol fiyatlarıyla bile 50 dolar birim fiyatı (www.bbc.com) ile hesaplandığında yıllık 1,1 trilyon dolar gelir anlamına gelir. Türkiye'nin GSYH'sının 2015 verilerine göre 718 milyar dolar olduğunu düşündüğümüzde bu kadar gelirin yıllık Türkiye bütçesinin %153'ine eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz (www.tuik.gov.tr çevrimiçi Aralık 2016).

Grafik 5: Günümüz Petrol Üreten Ülkeler Sıralaması

Kaynak: www.eia.gov, Çevrimiçi 5 Kasım 2016.

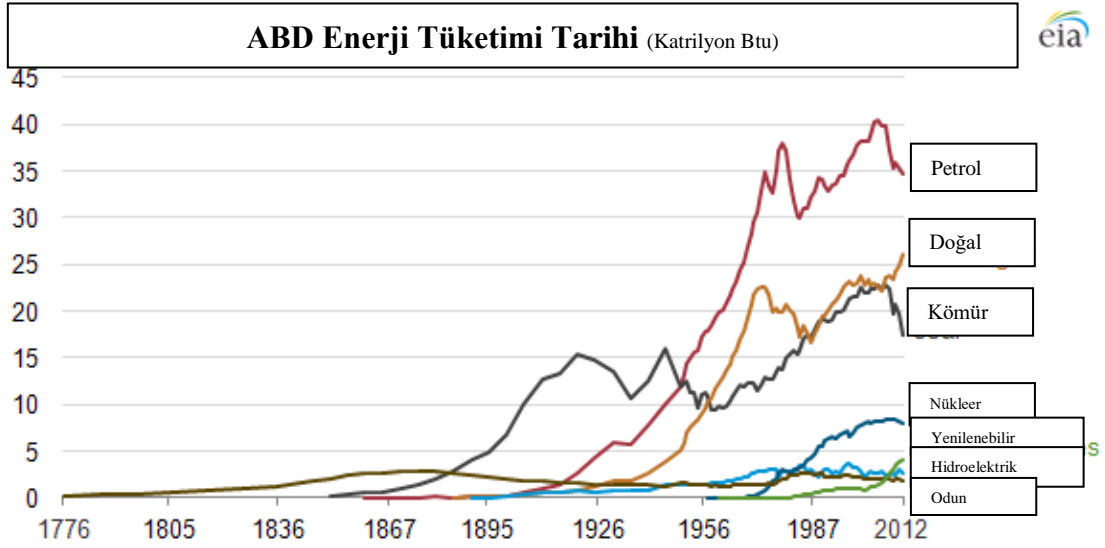
Tabii ki bu ham petrol karşılığı değerinin içinde arama, çıkartma ve işletme maliyetlerinin olacağı gibi, çıkan bu ham petrolün yarattığı istihdam, yan sanayileri, depolama, rafineri ve nakliyesi gibi birçok alanda ekonomiye katma değeri olacaktır. Devamlı olarak bu gelire sahip olmak ekonomide kalıcı gelişim ve daha büyük büyüme anlamına geleceği açıktır.

Petrol sıradan bir ticari meta değildir. Petrol gelişmiş ülkelerin gelişmişlik düzeylerini sürdürmelerinde temel enerji kaynağıdır. Petrol kaynakları bu enerjiye ihtiyaç duyan ülkeler açısından Orta Doğu'yu bölge ülkelerine bırakılmayacak kadar önemli hale getirmektedir. Bu sebeple petrol rezervlerine ulaşma konusunda bölgesel ve küresel anlamda yaşanan ve yaşanacak olan uluslararası mücadelenin Ortadoğu merkezli olması kaçınılmazdır. Petrolün her ülke için taşıdığı stratejik önem farklıdır ve bu önemin ölçüsü petrole olan talebin miktarı, erişim imkanı, petrolün kullanım alanları, yerine ikame edilebilecek alternatif enerji kaynaklarının varlığı ve miktarı son olarak da petrolün ulusal ekonomi üzerindeki etkisi ile ölçülmektedir (Ayhan, 2006:2-3).

Bugün dünyada diğer ülkelere göre daha fazla söz sahibi olan iki büyük devlet ABD ve Rusya, aynı zamanda Dünya petrolünün en büyük üreticilerindedir (Grafik 5).

Grafik 6'de gösterilen ABD'nin 2012 yılına ait enerji tüketim rakamları; petrol 35, doğal gaz 26, kömür 17,50, nükleer 7, yenilenebilir 4, hidro 3 ve odun 2 olmak üzere toplamda 94,50 katrilyon btu'dur.

Grafik 6: ABD Enerji Tüketimi Tarihi

Kaynak: <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=11951>, 30 Kasım 2016

ABD, toplam tükettiği enerjisinin %42'sini petrolden sağlamaktadır. ABD'nin bir günlük petrol ihtiyacı yaklaşık olarak 20-21 milyon varil düzeyindedir ¹¹ ve bu ihtiyacın %40'ını kendi üretiminden %60'ını ise diğer ülkelerden ithal ederek karşılamaktadır. İthal ettiği petrolün maliyeti, petrol varil fiyatı 70 dolar civarında olduğu kabul edilirse, aylık olarak 25,2 milyar dolar ve yıllık olarak 302,4 milyar dolar civarındadır (<http://www.ekodialog.com>). ABD bir günde tüm dünyada üretilen petrolün %25'ini tüketmektedir. Bu ülkeyi Çin ve Japonya izlemektedir. Gelecek

¹¹ BTU ya da Btu (British thermal unit); bir litre (453,6 gr) suyun sıcaklığını 63° F'den (17.22 °C) 64 °F'ye (17.78 °C) çıkartmak için gerekli olan enerji miktarıdır. Bu tanım, sıcaklık değişimlerinin 1 atmosferlik basınç altında ölçümleri şartında geçerlidir. 1btu=256 cal=1055 joule=0,293 Wh

dönemde ABD, Avrupa ve Japonya'nın petrol tüketim miktarlarında fazla bir artış beklenmiyorken, Hindistan ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin tüketimlerinin büyük oranda artması beklenmektedir (Ayhan, 2006: 87).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN PETROL KAYNAKLARI

2.1. Ondokuzuncu Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Petrol

Osmanlı coğrafyasında petrol, yine sanılanın aksine uzun süre öncesinden varlığı bilinen ve ilkel yöntemlerle de olsa kullanılan bir madendi. Arap seyyahı İbn-i Batuta, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu esnada, Musul'a seyahati sırasında Dicle civarında zift kaynaklarının bulunduğunu, bu kaynakların havuzlarda toplandığını, ziftin çıkarılması gerektiğinde ateş yakıldığını ve böylece birbirinden çözülen ziftin ayrı ayrı çıkartıldığını bildirmiştir. (Okumuş, 2015: 19).

Evliya Çelebi (1611-1682), Seyahatname'sinde hem petrol bulunan yerlerden hem de kullanımlarından söz etmiştir. Evliya Çelebi bu eserinde, Van Kalesi'nin yakın civarındaki araziden petrol yağının fişkırdığını anlatır. Sözelimi, 1649 yılında Van bölgesine yaptığı gezide, Van Dağı'ndaki birçok mağarayı dolaşmıştır. Burada gördüklerini şöyle anlatır. "... mağaranın sarnıçlarından birinde bezir yağı, birinde katran, birinde zift ve diğer yağlar vardır ki, kayadan akarak bir büyük havuzun içine dökülür. Havuz dolunca mir'i amiri tarafından Van Defterdarı vasıtasıyla tüccarlara satılır. Ama bu mağara gece gündüz kapalıdır. Bir tarafına küçük tepeler halinde toprak yığılmıştır. Allah göstermesin, petrol (yağ) bir ateş düşse toprak döküp söndürürler". Bu sözler bize, Osmanlı yönetiminin ülkedeki petrol kaynaklarının işletilmesi ile ilgili bir takım kurallar koyduğu, kamunun bu kaynaklar üzerinde bir tür denetim kurduğunu göstermektedir (Ediger, 2004: 29-30).

Almanlar Ortadoğu petrol kaynaklarının önemini fark ettiği sırada, Osmanlı imparatorluğunun yönetimi zayıflamıştı ve sınai girişimleri başlatmaya uygun değildi. Madencilik yasası uygulanabilir durumda değildi. Güvenlik yetersizdi ve yabancılara karşı olumsuz duygular besleniyordu. Anadolu ve Irak'ta petrol sızıntısı görülen köylerde önemsiz ve ilkel faaliyetler yapıyordu. Marmara'nın taş ocaklarında ve İskenderun'da petrol sızıntısı görülen alanlarda bazı sığ kuyular ve galeriler dışında hiçbir petrol girişimi yoktu (Longrigg, 1968: 13).

Bugünkü Irak devleti sınırları içinde yer alan Bağdat petrol kaynaklarının, bugün olduğu gibi ilgili dönemde de, petrol üretimi açısından zengin bir kaynak olduğu bilinmektedir. Bölgede çıkartılan ham petrolün işlenmesi yönünde batılılaşma yolunda ilk temsilcilerden olan Bağdat valisi Mithat Paşa yoğun çaba vermiş ancak bu çaba yetersiz kalmıştır. Mithat Paşa 1869-1873 yılları arasında Bağdat valiliği görevinde iken, petrol örneklerini Londra'ya göndermiş ve petrol endüstrisinin Osmanlı'da kurulması için çalışmalarda bulunmuştur. 1871'de Mezopotamya'ya getirilen İngiliz uzmanlar sondaj çalışmaları, petrol ayırıştırma metotları ve ürünün nakliyesi konularında çalışmışlardır. Yazılan raporlara göre, nakliye konusunda çok zorluk yaşanıyordu ve pahalı, ilkel yöntemlerle elde edilen bu petrolün Amerikan petrolüyle yarışması mümkün değildi. Aynı dönemde Osmanlı tarafından görevlendirilen Meisner, Mendeli yakınlarındaki petrol kaynaklarını inceleyip bölgenin arazi yapısı hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Nafta dağının üç ayrı kesitini gösteren krokiyi çizmiş ve yatağın antiklinal yapısını göstermiştir. Osmanlı hükümeti raporu dikkate alarak sınır boyunca emniyetini sağlamak için ikisi petrol yataklarının çevresinde olmak üzere sabit istasyonlar kurulmasını planlamış ancak Bakuba'da kurulan rafineri kısa sürede atıl hale gelmiştir (Can, 2000: 101-103).

Aslında mezopotamya petroleri 19.yy başından itibaren yabancı uzmanlar tarafından defalarca incelenmişti. 1763-67 yılları arasında Karsten Neibur, 1809 yılında Morier, 1811 yılında Rich, 1818 yılında Ker Porter, 1831 ve 1836 yıllarında Chesney, 1838-39 yılları arasında Henry Blossie Lynch, 1840 yılında Aiswart, 1841 yılında Rawlison ve Layard, 1849-1852 yılları arasında William Kennet Loftus ve 1872-1873 yıllarında Czernik Komisyonu.

Amerika ile Sultan Abdülaziz arasında 23 Şubat 1862'de, iç savaşın tam ortasında, ilki 1830 yılında imzalanan Seyr-i Sefain ve Ticarete Dair Anlaşması'nın ikincisi imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Amerika'dan ithal edilecek petrolde %8 vergi tanımlanıyordu. 1873'te petrol ithalatı konusu tekrar gündeme geldi. İzmir'de bulunan büyük miktardaki petrol depolarının İzmir halkı için tehlike oluşturduğunu düşünen Aydın Valisi Veli Paşa'nın, yabancı devletlerin konsoloslarıyla yaptığı toplantı sonucunda, Ekim 1873'te "İzmir'e Petrol İthalatıyla

İlgili Nizamname" yürürlüğe girdi. Nizamnameye göre petrolün şehre geliş ve satışı kurallara bağlanmıştı ve tek seferde depolanabilecek miktar, haftalık petrol ihtiyacını geçmeyecekti. 1882 yılında Aydın İdare Meclisi; petrol depolarının güvenlik sebebiyle tek bir yerde toplanmasına, bu deponun tek elden yönetimi için imtiyaz verilmesine ve bu imtiyaz sahibi mültezime %8 komisyon ödenmesine karar verdi. Amerikalı şirket temsilcileri bu kararın; 1862 Ticaret Anlaşmasında belirlenen %8' lik verginin iki katına çıkartılması ile ihlal edildiğini, tek elde toplanan depo işletmeciliğinin ticarete eşitlik ilkesine aykırı olduğunu ve oluşacak risklere önlem alınmasının zorluğundan hareketle sigorta şirketlerinin poliçe yapmadıklarını konsolosluğa şikayet ettiler. Bu durumu konsolos Washington'a, Washington' da Osmanlı Hariciye Nazırına iletti (Ediger, 2004: 120-121).

1878'de biten Rus Savaşı sonrasında Kafkasya'da ve Balkanlarda birçok ayaklanma sorunuyla karşı karşıya kalınmıştı. Bir tarafta Rusya'nın bu kışkırtmalarına karşı Fransa Cezayir'i işgal etmiş, Tunus ve Suriye'yi etkisi almaya çalışıyor; diğer tarafta da İngiltere Mısır'ı işgal etmiş ve Kıbrıs'ı etkisi altına almıştı. Bu devletler arasındaki hakimiyet mücadeleleri, Osmanlı'nın üzerinde oturduğu coğrafyayı savaş alanı haline getirmişti. Birçok yerde çıkan isyanlar ve bağımsızlık mücadeleleri, Osmanlının parçalanmasına ve güçsüzleşmesine sebep oluyordu. Osmanlı, dönemin bu güçlü devletlerinin kendisini parçalama planlarına karşı bir denge unsuru olarak genellikle Almanya kozunu kullanma yolunu seçti.

Osmanlı gerek petrol gerekse kömür ve zımpara gibi Avrupa'daki sanayi gelişimi için vazgeçilmez madenlerin üzerinde oturuyordu. Bu madenler gelişen sanayilerin gereksinim duyduğu vazgeçilmez kaynaklardı. Ayrıca bu kaynakların Osmanlı gibi Avrupa coğrafyasına çok yakın bir yerde olması da bu toprakların elde edilme isteğini artırıyordu. Kısaca Osmanlı çok önemli bir coğrafyada yer alıyordu.

Önemli coğrafyada yer alan Osmanlı, içerde yabancı azınlıklara verilen hakların düzeni bozmaması için uğraşıyordu. Kapitülasyonlar ve Düyun-ı Umumiye idaresi Osmanlıyı iç işlerinde fazlasıyla meşgul ediyordu. Ülkenin mali kaynakları tam olarak idare edilemiyordu. Bu mali durum idari zafiyetlere sebep oluyordu. Devletin mali ve idari yönetimi yabancıların etkisi altındaydı.

İç siyasette iç açıcı bir durumda olmayan Osmanlı, dış siyasette de pek parlak bir dönem içinde değildi. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ülkeyi parçalama gayretlerine karşı Osmanlının Almanya' ya yakın olma gayreti Almanya'ya çeşitli imtiyazların verilmesi anlamına geliyordu. Bunların başında da Bağdat Demiryolu imtiyazları geliyordu.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1883 tarihli ticaret sözleşmesi ile Osmanlı coğrafyasında sınırsız ticari imtiyazları olan Avrupalı devletlerin tekel piyasası olma süreci hızlanmış ve böylece Avrupalılar, Mezopotamya bölgesindeki petrol yataklarından haberdar olmuşlardır. Sahip olduğu petrol rezervini kullanacak teknolojik imkanları yaratamayan Osmanlı Devleti, mevcut petrol rezervine de sahip çıkamamış ve Avrupalı devletlere kaptırmıştır.

Her geçen gün ülke ekonomisini kendi kontrollerine alan Avrupalı devletler, Osmanlı'nın kendi imkanlarıyla kendi petrolünden yararlanmayacağından emindi (Can, 2010:101).

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devletinin denizleri ve toprakları üzerinde Avrupa'nın büyük devletlerinin çıkar çatışmaları olmuş ve Osmanlının dış ticareti bundan artan oranda etkilenmiştir. Savaşlar sonucunda, çok uluslu unsurlar isyan etmiş ve bağımsızlık kazanarak Osmanlıyı toprak kayıplarına uğratmışlardı. 1878'de biten Rus Savaşı sonrasında Kafkasya'da ve Balkanlarda birçok ayaklanma yaşanmıştı. Bir tarafta Rusya'nın kışkırtmaları yaşanırken, diğer tarafta Fransa Cezayir'i işgal etmişti. Ayrıca Fransa, Tunus ve Suriye'yi de kendi etkisine almaya çabalıyordu. Diğer tarafta İngiltere Mısır'ı işgal etmiş ve Kıbrıs'ı etkisi altına almıştı. Bu devletler arasında yaşanan hakimiyet mücadeleleri Osmanlının coğrafyasını savaş alanı haline getirmişti. Birçok yerde isyanlar çıkmakta ve bağımsızlık mücadeleleri verilmekteydi. Tüm bunlar sonucunda, Osmanlı giderek parçalanmakta ve güçsüzleşmekteydi. Osmanlı, bu dönemin güçlü devletlerine karşı genellikle Almanya kozunu kullanarak denge sağlamaya çalışıyordu. Osmanlının konumu çok kıymetliydi. Zımpara ile petrol, kömür gibi Avrupa'daki sanayi gelişimi için vazgeçilmez madenleri topraklarında barındırıyordu. Gelişen sanayi için vazgeçilmez bu kaynakların Avrupa coğrafyasına çok yakın bir yerde olması, Osmanlı topraklarının elde edilmesini daha cazip

kılıyordu. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın ülkeyi parçalama çabasına karşın, Osmanlı Almanya'ya çeşitli imtiyazlar verip yakın olmaya çalışıyordu. Bağdat Demiryolu imtiyazları bunların başında geliyordu. Bu imtiyazlar güçlü dünya devletlerinin dikkatini çekmişti ve imtiyazlardan pay almak amacıyla sıkı bir mücadeleye girmişlerdi (Ediger, 2006: 186).

2.2. Petrol İmtiyazları

İlk petrol ile ilgili ayrıcalık 1639 yılında Neftçi Ailesine Kerkük yakınlarındaki Babagurgur petrol kaynaklarını işletme hakkının verilmesi fermanıydı (Uluğbay, 2008:20). Bu aile 1770'lerden sonra Kerkük'te işlettiği alanları genişletmiş ve hakları koruma altına alınmıştı¹² (A.e.,s:31).

1880 yılında Mısır'da petrol bulundu. Standart Oil adına danışmanlık yapan William K. Libby, 1886'da Bakü'de Balakhani sahasında zengin petrol yatakları olduğunu bildirdi. Burası küçük bir saha olmasına karşın üretim fazlaydı. Boru hatları düzensizdi ve rafineriler %30 verimle çalışıyordu. Aynı dönemde Amerikan rafinerileri ise, %70-75 verimlilikle çalışırdı. İlaveten Bakü'de taşıma sorunu da vardı. Osmanlı'da vergiler ikiye katlansa da tüketim azalmıyordu. Libby raporunda, Osmanlı'nın vergi arttırmasının kendisine ait petrol sanayisini korumak amacıyla olmadığı ve Osmanlı aleyhine değişen Amerika ticaret dengesinin kendileri için olumsuz bir durum teşkil etmediğini yazmıştı (Ediger,2006: 128-129).

Osmanlı yönetiminin kendi topraklarında yaptırdığı petrol çalışmalarının yanı sıra Avrupalı devletler de emperyalist amaçlar ile Osmanlı'daki petrol rezervlerini araştırmış ve uygun politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Batılı devletler arkeolojik araştırma adı altında Musul ve Kerkük bölgesinde petrol arama çalışmaları yapmıştır. Sultan Abdülhamit döneminde Yıldız İstihbarat Teşkilatı'yla, kendinden sonraki dönemde Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla yabancıların Osmanlı topraklarında yaptığı bu petrol çalışmaları takip edilmiştir. Ancak elde edilen sonuçlar devlet sırrı olarak belirlendiği için bu alanda çalışma yapmak ve önerilerde bulunmak halen mümkün değildir. Bu nedenle, Osmanlı topraklarındaki petrol arama çalışmaları verileri kısıtlıdır.

¹² Bakınız Ek 4: Neftçizadelerin Kerkük'de işlettikleri petrol madeni arşiv belgesi ve transkripsiyonu.

Yeterli sermaye ve teknik altyapıya sahip olmadığı için Osmanlı devleti, bir çok alanda olduğu gibi, petrol arama çalışmaları alanında da imkan sahibi ülkelerle işbirliği yaparak bu çalışmaları sürdürmeyi tercih etmiştir. İlk petrol arama imtiyazları, 1887’de İskenderun Bölgesi’nde Sadrazam Ahmet Necati Bey’e 1897’de Trakya Havzası için Halil Rıfat Paşa’ya verilmiştir. Bu kişiler yönetimde yer alan devlet adamlarıdır. Bu durum şu şekilde yorumlanabilir; devlet, hukuksal olarak petrol üzerinden hükmedebilmektedir ve imtiyaz sahibi devlet adamı, devletin imkanı ile yabancı sermaye ile işbirliği yaparak onların imkanlarını kullanabilir. Daha sonraki yıllarda Abdülhamit, iki yabancı maden mühendisini ülkeye getirtmiş ve maaşa bağlamıştır. Sonrasında her ikisini de görevini yerine getirmemeleri gerekçesiyle görevden almıştır (Ediger, 2006: 152-156).

Petrol aramada yabancılara verilen ilk imtiyaz, 1888 yılında “dolaylı” olarak Deutsche Bank ve Stuttgart Bank tarafından kurulan Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi’ne tanınmıştır. Petrol arama ayrıcalığının dolaylı olarak dahi olsa da bu sözleşme ile Alman sermayedarlara verilmesi, uluslararası çekişmeler için önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

II. Abdülhamit’in güvenini kazanarak hazinenin başına getirilen Hazine-i Hassa Nazırı Agop Kazazyan Paşa’nın (1833-1891) petrol ayrıcalığı almak için artan başvuruları görmesi ile, Musul Vilayeti’nin petrol kaynaklarını işletme hakkı Devlet Hazinesi’nden alınarak, Padişah’ın Hazine-i Hassa’sına devredilmiştir (Uluğbey, 2008: 35-41).

1893’te Amerika’da Standart Oil Socony şirketi kuruldu ve ülkelerarası büyüklüğe ulaştı. Dünya piyasalarında, Rusya petrolü, Amerika ve Romanya petrolüne rakip olmaya başlamıştı. Bu ülkelerde petrol en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Osmanlıda Musul, Basra ve Bağdat eyaletlerinde yerüstünden akan ve küçük göletler oluşturan zift ve petrolün işletilmesi ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı ve yıllık gelir 1.000 lira gibi bir seviyede kalıyordu. Hatta Musul Avrupa’dan petrol ithal ediyordu. Bu yıllarda Osmanlı Devletinin 30 bin ton civarında petrol tüketimi vardı. Bu büyük miktar da Amerika’dan karşılanıyordu. Rusların Karadeniz üzerinden getirdiği petrol giderek artıyordu. (Ediger, 2006: 119).

Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol kaynaklarının zenginliği ile birçok kişinin ilgisini çekmesi sonucunda bu kaynakların tespiti için 19.yüzyılın ikinci yarısında

birçok çalışma yapılmış ve çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bir kaynağın kullanımı hakkı Tanzimat öncesine göre tımar sahibindeydi. Tanzimat'la birlikte bu haklar devlete geri alınmaya başlanmıştı. Buna rağmen Bağdat ve Musul bölgesindeki bu haklar ihale yoluyla yine bölge halkına iade edilmişti. Bölge halkı bu kaynakları işletmekteydi. Kaynaklar o veya bu sebeple Osmanlı devletinin değerlendirmesine girmişti. II. Abdülhamit ise petrolün artan değeri ve yabancı devletlerin buna olan ilgisini fark edip bu kaynakların bir kısmını kendi mülküne geçirecektir. Bu kaynakları daha detaylı incelemek yerinde olacaktır.

Musul petrollerinin Hazine-i Hassa'ya devriyle ilgili olarak bugüne kadar bu konuda araştırma yapanların ortak bulgusu Musul için 6 Şubat 1889 tarihli¹³ ilk iradedir (Terzi, 2009:99; Ediger,2006:104; Yazıcı,2015:2). Ancak arşivde 1884 tarihli Y.PRK HH 11/46 numarasıyla kayıtlı Necip Melhame Paşa¹⁴'nın 2. Abdülhamit'e arz ettiği belgede şu ifade yer almaktadır:

“Hazine-i Hassa Şahanelerinin uhde-i imtiyazında bulunup el-yevm bir (veçhile) istifade edilmekte bulunan Bağdat ve Musul vilayetleri dahilinde petrol menaibi hakkında evvelce arz-ı hak-i pay-ı ali etmiş olduğum şerait-i imaliyeyi mübeyyin varaka leffen takdim kılındı.” (Aydın ve İzgöer, 2014:17).

Musul petrollerinin Hazine-i Hassa'ya geçmesiyle ilgili ilk iradenin 1889 tarihinde olduğunun ileri sürülmesine rağmen Necip Melhame Paşa bu tarihten 5 sene önce “Bağdat ve Musul vilayetleri dahilinde petrol menaibinin” Hazine-i Hassa'ya ait olduğundan bahsetmiş olması ilk iradenin tarihi konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Bu duruma izah olarak padişahın Musul ve Bağdat vilayetlerinde çok sayıda emlakı padişahın Hazine- Hassa'ya mülk olarak edinmesi faaliyetlerine 1880-81 yıllarında, yani ilgili iradeden 8 sene kadar önce, başladığını ve yıllarca devam ettiği gösterilir (Terzi, 2006:39-47). Ancak 1888 tarihli Arif Bey raporunda¹⁵ yer alan;

¹³ Hazine Hassa Defteri nr. 1683 evrakının birebir tercümesi için bkz. Terzi,2006:261-272

¹⁴ Necip Melhame Paşa, (d. 1856, Beyrut - ö. 1927, Paris) Osmanlı vezir. Doğum yeri Beyrut'ta hukuk okudu. Sonra İstanbul'a gelerek Maliye Nazırlığı'nda memurluk yaptı. Araplar'a yakınlık siyaseti izleyen, bu arada ağabeyi Selim Melhame Paşa'yı Maâdin ve Orman Nazırı yapan II.

Abdülhamit tarafından vezir payesi ve "serhafiyeye" unvanıyla gizli polis örgütünün başına getirildi (1880). İkinci Meşrutiyet'ten sonra Nafia Nezareti müsteşarlığına atandı. 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından rüşvetçilik ve jurnalciliğinin ortaya çıkması üzerine, halkın öfkesinden korktuğu için ağabeyi Selim Paşa ile birlikte Avrupa'ya kaçtı

(<http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=496> çevrimiçi Mayıs 2017).

¹⁵ HH-THR, 233/47 referanslı Hazine-i Hassa belgesi.

“Arazi-i seniyye civarında ve haricde bulunan madenlerden Musul’un...”(Aydın ve İzgöer, 2014:27) ifadede araziye seniyyede de maden ve petrol kaynakları olduğu anlaşılır. Yani ilk olarak belirlenen iradeden önce de Musul’da Musul’da Hazine-i Hassa kapsamında petrol kaynaklarının var olduğu anlaşılmaktadır.

Başka bir bakış açısıyla padişahın Musul’u Hazine-i Hassa’ya dahil etmezden önceki tarihlerdeki bu yazışmalar, padişahın hızla emlak edindiği bu petrol bölgelerinde zaten ondan izinsiz bir başvurunun dahi yapılmasının mümkün olamayacağı olarak da yorumlanabilir.

Musul ve Bağdat petrol kaynaklarının Hazine-i Hassa uhdesine geçme tarihi her ne kadar bir tartışma konusu olmaya aday olsa da, padişahın giderek önemi ve değeri artan petrole ilgisinin de zaman içinde arttığını ve bu sebeple emlak alımı, araştırma ve özellikle Bağdat ve Hicaz Demiryolları projelerinde en önemli koz olarak bu bölgeye ait petrol kaynaklarını kullandığını söylemek genel bir kabuldür.

2.2.1. İlk Petrol İmtiyazı

Birçok kaynağa göre ilk imtiyaz 1883 yılında Musul’da petrol arama ve işletme faaliyetleri için Tahsin Paşa¹⁶’ya verildi (Uluğbay, 2008:39; Can, 2000:103; Yazıcı,2015:2). Tahsin Paşa yatırım yapmak ve petrol aramak yerine elindeki imtiyazı yabancılara satma gayreti için girdi (Uluğbay, 2008:367; Engin,2017:251). 1902 yılında Tahsin Paşa yabancılardan artan Mezopotamya petrolerinde imtiyaz elde etme gayretleriyle birlikte Sultan Abdülhamit’e Şura-ı Devlet’de dava açmış ve Musul’a devir olan petrol işletme imtiyazının kendisine ait olduğunu ileri sürmüştü. Ancak iptal edilen imtiyazın dayandığı maden kanunu bu hakkın bir yıl içinde aramaya başlama şartını da ileri sürdüğünden bu talep reddedilmiştir. Padişah da bu bölgede arama işletme açısından düzgün bir çalışma yapma gayreti içinde olmamıştır (Uluğbay, 2008:67-68).

1884 yılında, Necip Melhame Paşa tarafından sunulan belgede (Y.PRK. HH.11/46) Hazine-i Hassa’da olan Bağdat ve Musul petroleri işletme imtiyazının

¹⁶ Hasan Tahsin Paşa (d. 1859, İstanbul - ö. 1930, İstanbul) Osmanlı bürokrati. II. Abdülhamid devrinde 1894-1908 yılları arasında Mâbeyn-i Hümayun Başkâtibi olarak çalıştı. (<https://www.guncel kaynak.com/kimdir/tahsin-pasa/>).

altmış yıl süreyle devri karşılığında 150 bin Osmanlı lirası nakit ve %40 hasılat payı teklifi “mantiken ve bölge halkı menfaati için de uygun”du. Ancak daha sonraki dönemde bu imtiyaza ait bir belgeye rastlanılmadığından dolayı bu imtiyaz başvurusunun da imtiyaz ve mukavele ile sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. İlk Petrol Arama

İlk ciddi petrol imtiyazı, 1887 yılında ilk keşfi ve analizi yaparak başvuruda bulunan Ahmet Necati Bey¹⁷e İskenderun Karaev nahiyesi Çengan bölgesi için 1889 yılında verildi. Bu imtiyaz ve çalışmadaki gayret ve arşivde kayıtlı süreçlerinin düzgün olması yönlerinden, Osmanlı’da petrol arama ve işletme çabasının başlangıcı olarak kabul edilmelidir (Ediger,2006:103,143). İskenderun’da 1887 yılında yaptığı aramada ilk petrolü bulan Ahmet Necati Bey için Sadrazam Kamil Paşa’nın yazdığı 12 Haziran 1889 tarihli yazıya verilen ertesi gün cevap verilmişti. Bu yazıda padişahın iradesiyle imtiyazın verildiği belirtilmiştir (İ. MMS, 105/4493). 23 Haziran 1889 tarihinde bu imtiyaz aşağıdaki şekilde maddelerde mukaveleye dönüşmüştür (A. DVN. MKL, 32/28).

- İmtiyazın geçerli olduğu bölge sınırlarıyla tam olarak belirlenmiş ve alan olarak tespit edilmiştir.
- İmtiyazın süresi 75 yıl olarak belirlenmiş.
- Sadece petrol için olduğu ve başka madenleri kapsamadığı vurgulanmıştır.
- Başka maden çıkması ve bu yeni madene imtiyaz sahibinin ilave imtiyaz talep etmesi halinde Maadin Nizamnamesinin 35 maddesinin uygulanacağı belirtilmiştir.
- Alınacak yıllık verginin Maadin Nizamnamesinin 42. Maddesi hükümleri ve hesabıyla yaklaşık 730 Osmanlı altın lirası olduğu ve bunun her sene mart ayında Maliye Hazinesine ödeneceği belirlenmiştir.
- İmtiyazın verildiği bölgenin imtiyaz konusu dışında kullanılmamasıyla ilgili Maadin Nizamnamesinin 60-64 maddelerinin geçerli olduğu belirtilmiştir.

¹⁷ Ahmet Necati Bey, askeri daireler levazım müteahhidi (Aydın ve İzgöer, 2014:44,47)

- Petrolün de bir maden kabul edildiği vurgulanarak çıkacak petrolden Hazine Maliyesi adına %10 oranındaki verginin burada da alınacağı yazılmıştır.
- Maadin Nizamnamesinin 43 ve 45. Maddeleri hükümlerince bu vergi için muafiyet tanınacaktır.
- Ayrıca bu bölgeden limana kadar inşa edilecek borular, rafineri ve limandan çıkışı yapılacak petrol için de dahili gümrük vergisi istisnası tanınacaktır.
- Ancak iki yıl içinde üretime başlanmaması durumunda yine Maadin Nizamnamesi 52. Maddesi hükümlerince bu ihale fesih olacaktır.
- İlgili vergilerin tahsilinde Halep Vilayeti yetkili kılınmış olup, eğer olursa, vergilerin gecikmesi durumunda da yıllık %9 faiz tahsilatı da yine vilayete yapılacaktır.
- İmtiyazın verilmesiyle ilgili duyuru için yine Maadin Nizamnamesi 40 maddesi hükmüne göre 200 Osmanlı altını miktarında ve bir defaya mahsus olmak üzere vergi Maadin İdaresi veznesine ödenmesi de karara bağlanmıştır.
- İşletme boyunca padişahlıktan başka bir hüküm gelmediği sürece Maadin Nizamnamesi hükümleri ve devlet kuralları içinde bu karşılıklı imzalanmış sözleşmeye uyacağını peşinen kabul ve taahhüt edeceği belirtilmiştir.
- Ayrıca imtiyaz sahibinin Patent Nizamnamesi hükmü gereğince ait olduğu sınıf ve dereceye göre vergisini ödemesi gerektiği belirtilir.

Ahmet Necati Beye 75 yıllığına bölgede imtiyaz verilmiştir. İmtiyazın tutarı yaklaşık yıllık 730 Osmanlı altın lirasıdır. (BOA, A. DVN. MKL, 32/28). Ancak Ahmet Necati Bey daha sonra bu imtiyazı bir Alman- İngiliz şirketine devretmiş; şirket de fazla derine inmeyen birkaç kuyu açmışsa da çalışmalarını daha fazla sürdürmeden sona erdirmişti (Engin 2017:251).

2.2.3. Devam Eden İmtiyaz Talepleri

Ahmet Necati Bey girişimi sonrasında 13 Temmuz 1893 tarihinde M.G. Boussevains¹⁸ Cevdet Paşa'nın bulunduğu sadaret makamına Van, Musul, Diyarbakir, Basra ve Bağdat için başvurmuştu. Bu bölgelerde petrol üretimi için şirket kurmak

¹⁸ Amsterdam şehri bankerlerinden Hollandalı vatandaşı (Ediger,2006:143).

üzere olduklarını ve şirketin Osmanlı Bankası tarafından onaylanması için birkaç milyon kuruş teminat vereceğini iletliyordu (Ediger, 2006:143).

Bu başvurudan kısa süre sonra 24 Temmuz 1893’de Sabuncu Efendi¹⁹ tarafından istenen imtiyaz Giresun Ordu Duna arasında yer alan sahilden 2 km içerde var olduğunu düşündüğü petrol kaynağıydı (Ediger, 2006:144).

13 Şubat 1897 tarihinde Sadrazam Halil Rıfat Paşa²⁰’ya Gelibolu ve Şarköy için imtiyaz verilmişti. Aşağıdaki kısımda bu imtiyaza ilişkin detaylara yer verilecektir.

1898 Yılında ise daha önce Musul imtiyazını elde eden Nemlizade Hasan Tahsin Paşa bu sefer Bağdat için aldığı imtiyazı satmak için uğraştı ve kullanamadı (BOA BEO 4118/308831).

2.2.4. Sadrazam Halil Rıfat Paşa’nın Petrol Çıkarma Çabası

Sadrazam Halil Paşa, 22 Eylül 1896’da padişaha yazdığı taleplemede Gelibolu ve Şarköy civarında tarif ettiği tahminen 15 bin dönüm arazide petrol ve kömür için bir araştırma ruhsatı aldığını ve Maadin Nizamnamesi’ne göre araştırma yapmak adına bir irade çıkarılmasını ister (A.DVNS.MKLT.8/117). Abdülhamit’in başkatibi Tahsin bey bu yazıyı padişaha 28 Ekim 1896 tarihinde sunar (A.DVNS.MKLT., 8/117). Çıkan irade ile şartname imtiyaz ve mukavele yapılır.

2.2.4.1. İlgili Şartname

Orman ve Maadin Nezareti’nin gelen talep üzerine yazdığı yazıda bölgedeki diğer arama ruhsatları ve bu ruhsatların kapsam alanları değerlendirilir.

2.2.4.2. İlgili İmtiyaz

13 Şubat 1897 tarihinde Sadrazam Halil Rıfat Paşa’ya Gelibolu ve Şarköy civarında bir bölge için petrol ve linyit kömürü imtiyazı verildi (A.DVNS.IMTZ, 3/22). Bu imtiyazda belirlenen hususlar şöyledir.

¹⁹ Lopez Sabuncu

²⁰ Halil Rıfat Paşa (1827, Selanik - 1901, İstanbul) 1895-1901 arasında sadrazamlık yapmış, bunun öncesinde de Sivas ve İzmir valilikleri hizmetlerinde bulunmuştur. Ünlü “gidemediğin yer senin değildir” sözü ona aittir (<http://www.biyografya.com/biyografi/11630>. Çevrimiçi 5.5.2018).

- Arazinin yeri ve sınırları tanımlanmış. Araziyi çevreleyen yer işaretleri ile tanımlanmış. Yüzölçümü belirterek imtiyaz maden sahası tanımı için netlik artırılmış;
- İmtiyazın kömür ve petrol için olduğu, başka madenlere rastlanması durumunda bu imtiyazın geçerli olmadığı belirtilmiş;
- 99 Sene için imtiyazın verildiği belirtilmiş;
- Maden ve Ziraat Nezaretinde sözleşme yapılış ve sonrasında İstanbul'a iletildiği;
- Her sene Mart ayında 100 Osmanlı altını verginin Maadin ve Ziraat Nezaretine ödenmesi gerektiği;
- Madenlerden çıkacak üründen kömür için 1/100 oranında, petrol için 10/100 oranında miktarın vergi vergiyi yine Maadin ve Ziraat Nezaretine nezaretin kararına göre ürün olarak veya para olarak ödeneceği;
- İşbu imtiyazın imzalandığı tarihten itibaren 2 yıl içinde madende imalatın başlamasının zorunlu olduğu;
- Üretim ve imalatın başlamaması durumunda, Maadin Nizamnamesi 52. Ve 53. Maddeleri hükümleri gereği, imtiyazın feshedileceği;
- İmalat ve satıştan yukarıda kararlaştırılan verginin ödenmemesi durumunda vergi tutarına %9 fazlasının ekleneceğine;
- Yine nezaretin veznesine bir defaya mahsus olmak üzere ferman harcı adı altında, Maadin Nizamnamesi 40. Maddesi hükmüne göre, 50 Osmanlı altınının ödenmesine;
- Üretim süresince işbu imtiyaz eki olan şartnamede yer alan kurallar, Maadin Nizamnamesi hükümlerine ve Devlete bağlı kalacağına;
- Nizamname hükümlerinde maden hangi sınıfa aitse o sınıfa ait vergiyi ödeyeceğini kabul ettiğini;
- Madenden çıkacak hasılatın 100 kuruşta 5 para²¹ sının İstanbul'daki Darülaceze'ye ödenmesine;

²¹ "1 Osmanlı kuruşu = 120 akçe = 40 para üzerinden yeni bir para birimi oluşturuldu."
www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=260458 çevrimiçi Mayıs 2018.

- Bir defaya mahsus Teshilat Sandığı²² na 20 Osmanlı lirası ödeneceği;
 - Maden için imtiyaz sahibince veya bulacağı sermaye ile yatırım yapılmaması durumunda, gerekli sermaye için bir Osmanlı Anonim Şirketi kurulmasına yetkili olduğunu;
 - Bu Osmanlı Anonim şirketinin dahili nizamnamesinin daha önce kabul edilen Umur-ı Nafia ve Ticaret Nezareti'nde olan örneğe uygun olarak kurulacağı;
 - Aksi bir durumda sorulmasına gerek olmadan Maadin Nizamnamesinin 5. Maddesi hükümlerinin uygulanacağı;
 - Madenin açılması ve üretim için gerekli ağaçların civardaki miri orman arazilerinden yeterli miktarının alınacağı;
 - İmtiyaz bölgesi sınırları içinde madenle ilgili binaların, boru hatlarının yapılmasında dahili gümrük vergilerinden muaf olacağı;
 - Yine petrol ve kömür çıkartılması ve üretimi için kullanılacak alet ve edevatın gümrük vergisinden muaf olduğu;
 - Bu imtiyaza ait mukavelename ve şartname ile Orman ve Maadin Nezareti arasında çıkması muhteme anlaşmazlıklarda Şura'î Devlet'in yetkili olduğu;
 - Madenlerde üretimin tamamen veya kısmen askeri sebeplerden ötürü durmak zorunda bırakılması durumunda oluşacak zarar ziyandan maden sahibinin herhangi bir tazminat talep etme hakkının olmayacağı;
 - İşbu imtiyazın 99 sene boyunca geçerli olduğunu;
 - Bu imtiyazın mukavele ve şartname ekleriyle birlikte Divan-ı Hümayun kaleminde muhafaza edileceği;
- ilan olundu ve kararlaştırıldı.

²² “Bâbiâli memurlarının özlük haklarını artırmaya yönelik olarak kurulan Teshilat Sandığı...” (Keskin, 2001:125-6).

2.2.4.3. İlgili Mukavelename

Halil Rıfat Paşaya verilmiş olan imtiyaz daha sonra mukavele haline getirilmiştir. Bu mukavelename de yine Maadin Nizamnamesi hükümlerine dayalı maddelerden oluşur. Orijinal metninde maddeler numaralandırıldığı için aşağıda da maddeler halinde verilmiştir.

Madde 1- Edirne ili Gelibolu Sancağı Şarköy Kazası'nda sınırları tarif edilen alanda ferman tarihinden başlayarak 99 yıllığına kömür ve petrol madenleri için verilen imtiyazdır.

Madde 2- Arazi alanı verilmiş ve coğrafi sınır noktaları açıklamalarla tarif edilmiştir.

Madde 3- Yukarıdaki madde de tarif edilen alan içinde kömür ve petrol dışında madenlere rastlanması durumunda Maadin Nizamnamesi'nin 35. Maddesi hükümlerince (eş koşullarda önceliği olması durumu) izin alınacaktır.

Madde 4- Her sene Marta ayında 100 Osmanlı lirası verginin Orman ve Ziraat ve Maadin Nezareti veznesine ödenecektir. Vaktinde ödenmediği takdirde bu vergi senelik %9 hesabı fazlasıyla birlikte alınacaktır.

Madde 5- İmtiyaz belirlenen sınırlar içinde ilgili madenlerin işletilmesi için geçerli olduğundan çalışmalar Maadin Nizamnamesi'nin 61,62,63 ve 64. Maddeleri hükümlerince çalışma yapılacaktır.

Madde 6- Maadin Nizamnamesinin 3. Maddesi hükmü gereğince, madenlerden elde edilecek ürünlerden "rüsüm-ı nisbiye" olarak kömür için %1, petrol için %10 oranı maden Orman ve Ziraat ve Maadin Nezareti veznesine ödenecektir. Bu ödeme nezaretin kararına göre aynı olarak veya ödeme zamanındaki güncel karşılığı değerde karşılığıyla ödenecektir.

Madde 7- İmtiyaz sahibi ferman tarihinden itibaren 2 yıl içinde maden üretimine başlamaya mecburdur. Makul bir sebebi olmadan madenin üretime başlamaması durumunda imtiyaz Maadin Nizamnamesi 12. ve 13. Maddeleri gereğince feshedilecektir.

Madde 8- İmtiyaz sahibi tarafından rüsüm-ı nisbiyenin (madde 6) madenin üretilmesi, nakledilmesi veya satışı esnasında ödenmemesi ve ödemenin gecikmesi durumunda, imtiyaz sahibi verginin kendisini ve senelik %9 fazlasını birlikte ödeyecektir.

Madde 9- Bir defaya mahsus olmak üzere Maadin Nizamnamesi'nin 40. Maddesi hükmü gereği imtiyaz sahibi ferman harcı olarak 50 Osmanlı lirasını nezarete ödeyecektir.

Madde 10- İmtiyaz sahibi, imtiyazla ilgili bütün işlemlerinde devletin mevcut ve gelecekteki kanunlarına, maadin nizamnamesi hükümlerine imtiyaz ve eklerindeki şartlara tam olarak uyacağını taahhüd eder.

Madde 11- İmtiyaz sahibi Patent Nizamnamesi hükümleri gereğince hangi sınıf ve derecede ise o sınıfa ait vergiyi ödemeye mecburdur.

Madde 12- İmtiyaz sahibi, rüsum-ı mukarrere ve rüsum-i nisbiye den ayrıca madenin hasılatından “yüzkuruşta beş parasını” Dersaadet'teki Darülaceze²³'ye ve bir defaya mahsus olmak üzere Babıali Teshilat Sandığına 20 Osmanlı lirası ödeyecektir. Darülaceze ödemesi rüsum-ı nisbiye ile birlikte, teshilat sandığı ödemesi ferman vergisi ile birlikte ödenecektir.

Madde 13- İmtiyaz sahibi, madenleri kendi veya bulacağı sermaye ile işletmesinin mümkün olmadığı durumda bu sermaye için bir benzerleri gibi Osmanlı Anonim Şirketi kurmaya yetkilidir. Bu şirketin dahili nizamnamesi²⁴ daha önce hükümet tarafından kabul edilmiş Ticaret Nezareti'nde bulunan örneğe uygun olması durumunda hemen gereği yapılacak, aksi bir durumda sorulmaksızın gereği Maadin Nizamnamesi'nin 5. Maddesi hükümlerince hemen gereği yapılacaktır.

Madde 14-- İmtiyaz sahibi tarafından madenlerde üretim için gerekli kereste ihtiyacı civardaki miri ormanlardan gereği kadar kullanılıp muhafaza edilecektir.

Madde 15- İmtiyaz sahibi petrolün çıkartılması ve üretimi için gerekli tesis ve fabrika²⁵ binaları, denize kadar döşenecek borular gümrük vergisinden muaf olacaktır.

Madde 16- Petrolün çıkartılması ve üretimiyle ilgili gerekli teknik alet edevat, nakliye boruları, limanla ilgili malzemeler, makineler ve benzeri malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

²³ Halil Rıfat Paşa, Dahliye Nazırlığı döneminde bizzat başlattığı Darülaceze projesini kendi sadrazamlığının 6. ayında tamamlamış ve kurumun açılışını bizzat yapmıştı (<http://www.biyografya.com/biyografi/11630> . Çevrimçi Mayıs 2018).

²⁴ Şirket kuruluş sözleşmesi.

²⁵ Basit rafineri.

Madde 17- İmtiyaz sahibi ile nezaret arasında imtiyaz, mukavele ve şartnameyle ilgili yorumlama konularında çıkabilecek muhtemel ihtilafların çözümlenmesinde Şura-ı Devlet²⁶ yetkilidir (A.DVNS.MKLT. 8/114).

Özel Madde; Maden sahası üzerinde veya çevresinde askeri bir yerleşim veya hareket sebebiyle maden üretiminin kısmen veya tamamen durdurulması durumunda, imtiyaz sahibini bu durumdan kaynaklanan üretim kaybıyla ilgili olarak hiçbir tazminat talep etme hakkı olmayacaktır (A.DVNS.MKLT. 8/115).

2.2.4.4. Nezaret Heyet Raporu

İlgili imtiyaza ilişkin Orman ve Ticaret Nezaretine yapılan başvuruda, tarif edilen imtiyaz sahası kapsamı 15 bin dönüm arazide, daha önce Edirne Vilayetince verilmiş iki farklı ruhsatname olduğu kanaatiyle karar verilmiş. Bu kararda ilgili arazide Edirne Vilayeti tarafından hazırlanan haritada ölçek ile ilgili bir yanlışlık (1/5000 ölçeğinin 1/25.000 olarak yazılması) olmaması durumunda vilayetçe 17 Aralık 1896'da verilen 5 bin dönümlük bu ruhsatın Halil Paşa imtiyazı ile aynı alana düştüğü; ayrıca 25 Mart 1896 tarihinde yine vilayet tarafından verilmiş 2 bin 500 dönümlük diğer bir ruhsatında aynı bölgede olduğu belirtilmiştir. Bu ruhsat işlemlerinde duyurunun “vilâyetçe verilen ruhsatnâmeler adem-i ma'lûmâta mübtenî olmak lâzım geleceği” gerekçesi ve “her iki ma'den muhtâc-ı taharrî olan ma'âden-i mahsûsadan olmayıp” gerekçeleri ile iptal edilmesi kararlaştırılmıştır. Halil Paşa'ya ait olduğuna hükmedilen arazinin 13.605 dönüm olduğu ve nizamnameler ve işbu kararlar ilgili ihtilafların Şura'ı Devlet tarafından görüşülebileceği ifade edilir (A.DVNS.MKLT.8/116,117-232).

2.2.4.5. İlgili İmtiyaz ve Petrol Arama Çabasında Sonuç

İmtiyazın arşiv belgesi üzerinde yer alan 21 Mayıs 1914 tarihli nottan anlaşıldığına göre Paşa'nın vefatı sonrasında imtiyazla ilgili hakların bir oğlu²⁷ ve iki kızına

²⁶ Danıştay.

²⁷ Bir diğer oğlu Şura-ı Devlet üyesi Cavit Bey 1899 yılında öldürülmüş, bu olay Paşa'yı çok etkilemiş, sonrasında defalarca görevinden istifa etmesine rağmen Abdülhamit tarafından kabul edilmemişti. Paşa'nın kendisi de 9 Kasım 1901'de vefat etmişti. (<http://www.biyografya.com/biyografi/11630>. Çevrimiçi Mayıs 2018).

paylaştırılmış, onlar da bu haklarını Avukat Davut Efendi ve Avusturyalı İstanbul Mihalik isimli iki kişiye devretmişlerdir (A.DVNS.IMTZ. 3/22).

2.3. Basra Körfezi Petrol Kaynakları

Bugün Irak, İran, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in çevrelemiş olduğu "Basra Körfezi" bölgesi Osmanlılar zamanında da bir ilgi merkeziydi. Osmanlıların Basra Körfezi'ne yönelmeleri 1. Selim (1521-1520) dönemine dayanır (Tabakoğlu,2005:259). Ancak bu yöneliş o dönemde petrole ilgili değil, baharat ticareti yolunun güvenliğiyle ilgilidir. 1849-1950 yılına ait bir belgeden anlaşıldığı üzere Basra bu tarihte Bağdat eyaletinin bir sancağı haline gelmiştir (Tabakoğlu,2005:262).

Musul ve Bağdat bölgesinde kendiliğinden yeryüzüne çıkan petrol sızıntıları bölgede petrolün mevcudiyetinin ispatıydı. Petrolün önemi Dünya'da hızla yükseliyordu. Kuzey Kafkasya'da petrol ayrıştırma rafinerisi 1823 yılında kurulmuştu (Okumuş 2015: 97). 1849'da Kanada'da gazyağı diğer adıyla kerosen üretilmeye başlandı. Böylece aydınlatmada gece uzun süreli ışık ihtiyacı karşılanmış oldu. 1859 yılında Amerika'da 50' den fazla petrolden gazyağı üreten fabrika vardı. 1860'larda mekanik kuyu delme yöntemi petrol üretimini sadece Amerika'da yılda 650 bin varile (103.350 ton) ulaştırdı ve 7 milyon dolardan fazla yatırım yapıldı. Bu tam bir petrol çağının başlaması anlamına geliyordu. Petrolün pazardaki fiyatı bu üretim artışı ile 20 dolardan 2 dolar seviyesine kadar inmesine neden oldu. Petrol tüm dünyada sahip olunması gereken bir kaynak olarak ortaya çıktı (Acun, 1949: 44-46).

Bugün dünyanın en büyük kaynakları arasında gösterilen petrole (Bkz Ek 1, Grafik 1) Musul ve Bağdat sahipken²⁸ Osmanlı yüzeye sızmış petrolü kaplara doldurmaktan başka bir şey yapmıyordu.

²⁸ 2015 yılı sonu verilerine göre Dünyada varlığı kanıtlanmış petrol rezervlerinin kapasiteleri en büyük ülkeler sıralamasındaki ilk 10 ülke içinde Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt ülkeleri zamanın Osmanlı coğrafyası içinde yer almaktadır. (Bknz Ek Grafik1). Türkiye, Kasım 2016 tarihindeki bu

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti petrolü yurtdışından ithal ediyordu. Musul ve Bağdat da Rusya'nın Batum ilinden gelen petrolü kullanılıyordu (BOA, HH-THR, 239/55/10, 1898).

Musul ve Bağdat'taki topraktan dışarıya sızan petrolü daha fazla elde etmek için petrolün yerel halk tarafından basit kazanlara doldurulması sonrasında kullanılması eskiden beri yapıla geliyordu. Bu kaynakların değerlendirilmesi, daha derin kuyular açılması, çıkarılan ham petrolün ayrıştırılması, borularla büyük hacimli depolara aktarılması ve depolanması gerekiyordu. Daha sonrasında da petrolün pazara nakledilmesi ve tüketiciye ulaşması gerekiyordu. Ancak tüm bu aşamaların düzgün yapılması belli bir yatırımın yapılmasına bağlıydı. Osmanlı Devleti'nin kendisi ise bu çok eski ama sanayi için çok yeni kaynağı geliştirecek bir girişimde bulunmamıştı.

Musul ve Bağdat bölgesinde 1880-1881 yılları arasında Sultan Abdülhamit arazi almaya başlamıştır. Bu alımlara 1879-1891 yılları arasında Hazine-i Hassa'nın başındaki iktisatçı Agop Kazanzan aracılık etmiştir. Maliye Nazırlığı da yapan Agop Paşa bilgili, yetenekli ve zeki bir ermeni devlet adamıdır. 1888 yılına kadar devam eden bu alımlara toplam 500.000 kuruş, yani 5.000 lira, 1879-1880 senesi sonuna kadar Hazine-i Hassa'nın Maliye Nezareti'nden alacağına mahsup edilmiştir(Terzi,2009: 40-52).

1880 yılında Sultan Abdülhamit Han tarafından vezir yapılan ve "serhafiye" ünvanıyla polis teşkilatının başına getirilen Necip Melhame Paşa, Beyrut'ta hukuk okumuş ve sonrasında İstanbul'a gelerek devlette maliye nazırlığında çalışmıştı. Bilgi toplama ve para işlerinde tecrübeli bu paşanın 1884 yılında Sultan Abdülhamit'e yazdığı bir yazıda Hazine-i Hassa'nın imtiyazında bulunan Bağdat ve Musul petrol kaynaklarının işletilmesi halinde hazineye 5 ay içinde 150 bin lira gelir sağlayacak bir Osmanlı şirketinin net gelirden %40 oranında Hazine- Hassa'yı ortak edeceğini iletmiştir. Bu ödemeyi şirket ile sözleşme yapılması halinde ilk taksit olarak 75 bin liranın peşin, 5 ay sonrasında ikinci taksit olarak da yine 75 bin liranın ödeneceğini

sıralamada 0,3 milyar varil kanıtlanmış rezervi ile Dünya sıralamasında 53. sıradadır Kaynak: <http://www.eia.gov>, çevrimiçi 30 Kasım 2016.

belirtmiştir. Yazıda üretim şartlarını açıklayan ve evvelce sunulmuş olan evrakın da yine ekte olduğu belirtilmiştir. Yani başvuruya ilgili yazışma ilk değildir. Necip Melhame Paşa bu petrol kaynaklarının işletilmesinin bölge halkı için de büyük memnuniyete yol açacağını düşünmektedir (BOA.Y.PRK.HH,11/46/1, 1884).

Bu teklif hem Musul hem de Bağdat bölgelerini de içine alması açısından geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Ancak 5 ay içinde 150 bin lira ödeme, 1884 yılında Osmanlı devletinin yaptığı toplam petrol ithalatı 554.431 lira rakamına kıyasla oldukça iyi bir rakamdır. Ayrıca ismi belirtilmeyen bu Osmanlı şirketinin oluşturacağı net gelirin %40 oranını hazineye verecek olması kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülebilir. Zira bugünkü bilgilerimizle malum olduğu üzere şirket yapacağı yatırımlarla petrol üretimini ve işletme gelirlerini kısa sürede arttıracaktır. Yatırım için hükümetin para ayıramayacağı varsayımından hareketle kurulacak bu şirketin bölgede geniş bir yatırıma gireceğini öngörmek zor olmayacaktır. Bugünkü verilerle bölgelerdeki petrolün zenginliği konusunda bir tereddüt yoktur. Bu sebeple artan üretimden %40 oranında alınacak gelir de üretimin artışı ile birlikte yıldan yıla artmış olacaktır. Teklifin neden kabul edilmediği konusunda bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak bu tarihten hemen sonra Sultan Abdülhamit müfettiş Mehmet Bin Ahmet Arif Beyi görevlendirerek bölgeye araştırma yapmaya göndermiştir. Mehmet Bin Ahmet Arif Bey bölgeye ilişkin raporunu 2 Ağustos 1888 tarihinde Padişaha sunmuş, bu tarihten birkaç ay sonra da 6 Şubat 1889 tarihinde Sultan Abdülhamit'in Musul petrol yataklarını mülküne geçirdiğine dair karar alınmıştır (Terzi, 2009: 100-102).

Osmanlı bölgedeki kaynakların kullanımı konusunda komşusu Rusya ile teknik bilgi alışverişi ilişkisi içinde değildi. Osmanlı'da en büyük petrol ithalatçısı Rusya'da ilk kuyu 1594 yılında açılmış 30 metrelik bir kuyuydu. Üretim bu kuyudan kova ve sepetler yardımıyla veya basit kanallar vasıtasıyla yapılıyordu. Petrol sanayisinin başlaması Rusya'da 1880'li yıllara rastlamaktadır. Tamamına yakını Rusya'nın Bakü şehrinden üretilen Rus petrolü üretimi 1800'lü yıllarda birkaç bin tonu geçmezken ilk yeni nesil sondajın 1844'de yapılmasıyla üretim hızla arttı. 1870-1890 yılları arasındaki 20 yıllık sürede üretim 10bin tondan 2,7 milyon tona yükseldi. (V.Ş. Ediger s.293). Bu artış 270 kat artış anlamına gelmektedir. Osmanlı'nın bu tarihlerde basit

tekniklerle bir yılda bu bölgeden ürettiği rakam 869 tondur. Aynı oranda üretim artışı olması durumunda Osmanlı 270 kat artış x 869 ton = 234.630 ton üretim rakamına ulaşılmış olacaktı. Bu üretim rakamı için gerekli olan sadece yeni sondaj tekniğini kullanması olacaktı. Bu rakamın ortalama piyasa fiyatı 16,76 liradan satılması durumunda ortaya çıkacak olan rakam 234.630 ton/yıl x 16,76 lira/ton = 3.932.400 lira/yıl olacaktı. Yani Osmanlı devleti sadece yanı başındaki Bakü'den yeni sondaj tekniğini Musul'a getirmiş olsa yılda 4 milyon lira gelir elde etmiş olacaktı.

Aslında özellikle Grosskopf raporu sonrasında gerek Musul gerekse Bağdat valiliklerinden gelen taleplerle birlikte konu kapsamlı bir ihale şartnamesi hazırlığına kadar gelmişti.

Diğer yandan 1899 yılında hazırlanan ihale şartnamesinde yer verilen rakamlara göre bölgeden 400.000 ton ham petrol üretilmesi bekleniyordu. Yine aynı şartname rakamlarına göre ton fiyatı 5 Osmanlı altın lirası olduğu için toplam gelir yıllık 2 milyon altın liradan aşağı olmayacaktır. Bu rakamın üzerine üretim artışı ve Bakü yeni sondaj tekniklerinin ilave olması durumunda gelir yukarıdaki hesapta olduğu üzere katlanarak artacaktır (Jacquarez 1894 Bağdat raporu 355 ton (276.500 kıyye) + Jacquarez Musul raporu 514 ton (400.770 kıyye) = 869 ton/yıl).

2.3.1. Neftçizadelerin İtirazı ve Nezaretin Karşı Raporu

Sultan Abdülhamit'in Kerkük bölgesini Hazine-i Hassa'ya almasına Neftçi ailesi dilekçe ile itirazda bulundu. Dilekçede 300 kişilik ailesinin geçimini buradan sağladığını bu bölge işletmesini padişahın neftçi ailesine burayı fermanla verdiğini yüzyıllar sonra ellerinden alınmasının haksızlık olduğunu, bölgede cami yaptıklarını ve giderleri için kurulan vakfın gelirlerinin de buradan sağlandığını belirterek karardan vazgeçilmesini ister (BOA HH.THR 248.10.30-40). Maliye Nezareti konuyu Ziraat ve Maadin Nezaretine sorar. Nezaret yazdığı detaylı raporda bölgedeki kaynakların işletilmesi ve yatırım eksikliğine işaret eder ve buradan alınan verginin 3 katından fazla bir gelirin elde edilmesinin mümkün olduğunun hesabını yapar (BOA. HH.THR 248.10.47). 16 Şubat 1890 tarihli bu rapordaki hesaba göre yıllık 273.750 kuruşluk

gelire karşılık yapılması gerekli yatırım miktarı Tablo 4,5,6 ve 7’de gösterilmiş olup detaylarıyla şöyledir.

Tablo 4: Kerkük için yatırım ihtiyacı ve maliyetleri

İhtiyaç	Miktar	Maliyeti	Toplam Maliyeti
Fıçı	400 adet	25-30 krş	10.000-12.000 krş
Hafriyat Amele	1	1.500-2.000 krş	1.500-2.000 krş
Kazma Kürek Takımı	1	500 krş	500 krş

Kaynak: BOA. HH.THR 248.10.47

Bu kadarlık yatırım sonrasında yapılması gerekenleri bir ekip ile tamamlamak için gereken maaşlarla ilgili yapılan hesaplama şu şekildedir.

Tablo 5: İhtiyaç duyulan insan kaynağı için muhtemel maaş maliyet hesabı

Çalışan	Gerekli Sayı	Aylık Maaş	Yıllık Maaş
Müdür	1	1.000 krş aylık maaş	12.000 krş yıllık maaş
Katip	1	300 krş aylık	3600 krş yıllık
Bekçi	6	75 krş	5400 krş yıllık
Gaz Çıkaran Usta	2	150 krş	3600 krş yıllık
Amele	4	75 krş	3600 krş
Heyet Toplam Maaş			28.200 krş

Kaynak: BOA. HH.THR 248.10.47

Bu ekip için yapılacak kalıcı yatırımlara ilave olarak şu masraflar yapılmalıdır.

Tablo 6: Diğer masraflara ilişkin hesaplama

	Adet	Birim Maliyet	Toplam Maliyet
Kırtasiye			800 krş
Tank Depo	2	5.000 krş	10.000 krş
İnşaat İşçi			10.000 krş
Toplam			20.000 krş
Memur ve Amele ikametgahı			10.000 krş
İdari bina ve Evgazı			20.000 krş

Kaynak: BOA. HH.THR 248.10.47

Bu yatırımın pazarda satılması masrafları da şu aşağıdaki giderlerle tamamlanmış ve toplam 273.750 kuruşluk yatırım sonrası 102.075 kuruş net kar elde edilebileceği anlatılır.

Tablo 7: Pazar giderleri ve karlılık

%16 Beyiyye			16.425 krş
Toplam			171.675 krş
1/8 esman		273.750 krş/8	34,593 krş
Net kar			102.075 krş

Kaynak: BOA. HH.THR 248.10.47

Buna mukabil buradan Neftçi ailesinden elde edilen gelir senelik 30.000 kuruş civarında olmaktadır.

2.3.2. Mehmet Arif Bey Raporu

Mehmet Bin Ahmet Arif Bey'in 2 Ağustos 1888'de sunduğu çalışmada bölgedeki petrolün niteliği ve miktarına ilişkin detaylara yer verilmiştir. Bölgede yer alan kükürt, kömür ve azot kaynaklarını tarif etmiş ama çoğunlukla petrol kaynakları anlatılmıştır. Raporu göre Tuzhurmato çevresindeki tepelerin arasındaki düzlük alanlara kadar kaynak petrol kaynağı ve Serkar kuyusu vardır. Zeminde 50-100 m çapında iki sızıntıdan toplanmak suretiyle elde edilen petrol ateş yakmak için kullanılmaktadır. Bu haliyle kötü koku yayması sebebiyle pazarda tercih edilmemekte ve beher kıyyesi iki kuruş otuz para ile üç buçuk kuruş (2,30-3,50 krş/kıyye) arasında pazarda alıcı bulunmaktadır. Musul Belediyesine satılan bu ürün arka sokaklarda aydınlatmada kullanılmaktadır. Bu kaynaklar iki seneliğine 125 liraya(62,50 lira/yıl) istekliye ihale edilmiştir (BOA, HH,THR, 233/47,1888).

Yine bu rapora göre Kayyare madenlerinden elde edilen petrol gayet kalitelidir. Ancak madenden çıktıktan sonra kalitesi bozulmaktadır. Havanın ve güneşin etkisi ile açıkta bekleyen petrol daha ayrıştırmaya girmeden önce yanıcılığı azalmaktadır. Sonrasında eski kazanlarda yapılan düzensiz ayrıştırma petrolün yine ziyan olmasına sebep olmaktadır. Kaynakların bazılarında tıkanma meydana gelmesi sonrasında yapılan kazılarda verim artışı sağlanmıştır. Bu sebeple toplam verimliliğini arttırmak

mümkün görünmektedir. Arif bey raporunda üretimi arttırmak için kaynakların ağızlarından yeterli hafriyat alınması ile daha derin kuyu açılması sayesinde kaynakların veriminin artacağını düşünmektedir. Ayrıca çevrede muhtemel başka zengin damarları bulmak için madenci burguları ile araştırma yapılmasını önermektedir. Bulunan yeni bir kaynağın büyüklüğünden ve devamlılığından emin olduktan sonra büyük kazanlar ve yeni tarz imbiklerle yapılacak ayrıştırma işlemi için gerekli yatırım yapılmalıdır. Konuyu bilen bir memurun görevlendirilmesi sayesinde petrolde kesafet ve nakliyede verimlilik sağlanacaktır. Toplamda artacak verimlilik ile kıyye fiyatı Musul'da 5 kuruş, Bağdat'ta 2 kuruş ve Tikrit'te daha pahalı olan yabancı petrolerin satış fiyatları ile bu yerli petrol rahatça rekabet edebilecektir (Ek 2). Petrol ayrıştırma işlemi hali hazırda basit ve eski usullerle eski kazanlarda yapıldığı için verimlilik çok düşüktür. Toplam 16 kısım petrolün ancak 4 kısmı saflaştırılabilmektedir (%25). Bu işlemde, diğer iki kısım siyah renkte zift olarak çıkmaktadır (%12,5). Kalan 10 kısım (%62,5) ise ayrıştırma kazanlarını ısıtmada kullanılmaktadır(BOA, HH,THR, 233/47,1888).

Serkar kuyusu günde 600 kıyye petrol vermektedir. Diğer kaynaklardan da çıkanlarla beraber günde 1.200 kıyye petrol Tuzhurmato'ya nakledilmektedir. Ayrıştırma bölgede mevcut olan 8 adet kazan aracılığıyla yapılır ve bu sayede kokusu bir miktar giderilir (BOA, HH,THR, 233/47,1888). Veriler Tablo 9'da gösterilmiştir. Yıllık ham petrol üretimi miktarı raporda yer alan bir günlük üretim rakamının 365 günle çarpılmasıyla elde edilmiştir. $438.000 \text{ kıyye} = 438.000 \times 1283 \text{ gr/kıyye} = 562 \text{ ton/yıl}$ karşılığıdır. Tüm kaynaklara önerilen iltizam bedeli 1.000 lira/562 ton. Bu hesaplama, önerilen iltizam bedelinin ham petrolün 1,78 lira/ton olduğu hesaplanır.

Ayrıştırma işlemindeki %25 verim oranı çok düşük bir orandır. Aynı dönemde Amerika'nın petrol sanayisinde bu oranın %70'ler seviyesinde olduğu bilinmektedir (Ediger, 2006: 129).

Tablo 8: Serkar ve Çevre Kuyuların Üretim Miktarı ve Bedelleri

Bölge	Ham Petrol Miktarı*		Yerinde Satış Bedeli	Önerilen
	Kıyye/Gün	Kıyye/Yıl	2,5 krş/kıyye	İltizam Bedeli
Serkar	600	219.000	Lira /Yıl	Lira/Yıl
Diğer kaynaklar	600	219.000	574,50	1885 yılı iltizam bedeli 370 lira
Toplam	1200	438.000	1095,00	1.000,00

Kaynak: BOA. HH,THR,237/47

Maadin Nezareti memuru olarak çalışan Mösyö Moreau, Derviş Paşa'dan gelen petrolü analiz ederek yazdığı 24 Nisan 1895 (28 Şevval 1312) tarihli raporda; numune petrolün lamba için değil ısınma ve yağlama için elverişli olduğunu ve arıtılması durumunda ancak %35 oranında lamba gazı elde edilebileceğini belirtir. (Ediger, 2006:146)(Y.PRK.OMZ 1/85).

2.3.3. Fransız Mühendis Jacquarez Raporu

Jacquarez, Bağdat vilayeti ve çevresindeki kaynakların büyüklüğünü ve gereken yatırımı hesaplayan önemli bir rapor hazırlamıştır. Mösyö Jacquarez'ın 27 Ağustos 1894 tarihli Bağdat vilayeti petrol yatakları raporuna göre Kil petrol yatakları Musul'un Nasaz Dağları bölgesindedir. Burada 30 kadar kuyu bulunmaktadır. Bölgede kuyuların toplamından elde edilen günlük ham petrol miktarı, yaz kış aylarında 445 kıyye ile 1020 kıyye arasında değişmektedir. Kil petrol yatakları senelik 237 liralık kirayla mültezime verilmiştir. Kuyu başına iki amele ve bir memur çalıştırılmıştır. Bu rapora göre, Bağdat bölgesindeki kaynakların kullanılması ve işletilmesi için büyük bir yatırım gerekmektedir. O dönemde Osmanlı Devleti, böyle bir yatırım yapacak durumda değildir. Bu nedenle, Osmanlı Fen Memuru Aslan beyden, Jacquarez'ın raporunu inceleyip yazılı görüş vermesini istemiştir. Aslan bey, bölgede özellikle de Mendeli bölgesinde zengin petrol yataklarının olduğunu bildirmiş ve böyle bir yatırım için bir işletmeye imtiyaz verilmesini önermiştir. Bu işletme, Bağdat Demiryolu projesi ile birleştirilebilir. Kazı ve çıkartma imtiyazlarının olması, projeyi önemli kılmıştır. Böylece, demiryolu güzergahının iki tarafındaki 20 kilometrelik alanda

maden ve arkeolojik çalışmalar da imtiyaz olarak projeye dahil edilmiş oluyordu. Bu imtiyazlar projenin kendisinden daha kıymetli idi. Bu nedenle Almanlar projeyi alabilmek için ısrar ettiler. Diğer yandan Almanlar, Osmanlı için güçlü Avrupa Devletlerine ve Rusya'ya karşı önemli bir kozdu. Bunun sonucu olarak da Bağdat Demiryolu projesi Almanlara verilmeliydi. Raporunda petrolün bu bölgede bol miktarda bulunduğunu öngören Aslan Bey, bir işletmeye imtiyaz verilmesine ilaveten bölgenin Musul için yapıldığı gibi Hazineyi Hassa'ya devredilmesini öneriyordu. Bu devir ile kaynaklar daha verimli ve tek elden işletilmiş olacaktı. Öneri kabul edildi ve 1888'de Musul vilayetinde olduğu gibi Bağdat vilayetindeki kaynaklar da Hazineyi Hassa'ya devredildi (BOA, HH-THR, 248/10/29,1889).

Hazineyi Hassa Nezaretinin iznine bağlanmış olan petrol kaynaklarının işletilmesi için Avrupalı devletlerce rekabet içine girilmişti. İşletme imtiyazı konusunda çok sayıda başvuru yapıldı. Bir taraftan bu başvurular değerlendirilirken diğer taraftan bölgedeki kaynakların iltizam yoluyla işletilmesine devam ediliyordu. Jacquarez'ın günde 500 kıyye artırılmış petrol üretmek esasına bağlı olarak yapılacak ıslaha yönelik inşaatlar ve masraflar için hazırladığı rapor Tablo 10-11'de detaylandırılmıştır (BOA, HH-THR, 248/10/29,1889).

Tablo 9 başlangıç inşaatına ait işlerin dökümüdür. Yapılacak işler; kuyulara boru döşenmesi, 200 metreye kadar inilmesi, çıkan ürünü biriktirmek için havuzlar yapılması ve Baküba 'da bulunan eski fabrikanın (rafineri) yenilenmesi işlerinin toplamında 1400 Osmanlı lirası gerekecektir.

Tablo 9: Başlangıç İnşaat Masrafı (Osmanlı altın lirası)

İki yüz metrelik borulu kuyular	660
Havuzlar vesaire	200
Baküba Fabrikasının ta'miri takriben	540
İnşaat-ı Esasiyenin yekunu	1.400

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

Tablo 9, açılacak boru kuyuların maliyetini gösterir. Tablo 10, Tablo 9’da gösterilen en büyük masraf kalemi olarak planlanan toplam 200 metrelik kuyu borulama maliyeti olan 660 liranın detaylı dökümüdür.

Tablo 10: Boru Kuyuların Masrafı (lira)

Sonda ve tulumba ile beraber edevâtın mübâya’a ve nakliyesi	115
Ücret-i Hafriye	150
Boru	35
Masârif-1 gayr-1 terekkübe	30
Bir metrenin masrafı	330
İkiyüz metrelik borulu kuyu masrafı toplam	660

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

Tablo 10’de günde 500 kıyye aydınlatmaya uygun olarak arıtılmış petrolün elde edilmesi için kullanılacak kuyuların toplam derinliği 200 metre olarak öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Tablo 11, yatırım ve sonrasında işletmeye alınacak kuyuların genel masrafını göstermektedir. Burada iltizam bedeli, memur maaşları ve yatırım sermayesinin faizi de hesaplanmıştır.

Tablo 11: Yıllık Genel Masraf (Osmanlı altın lirası)

Nim resmi istihsal olunan ma’lumata nazaran hükümete verilen bedel-i iltizam	340
Memurun ma’âşâtı	420
İstismâl olunan sermayenin fâizi	15
Masarıf-1 gayr-1 terekkübe	125
Yekün	900

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

“Günde 500 kıyye tenvire salih petrolün istihsali farz olduğuna nazaran beher kıyyeye masraf 50 santimdir.” (900 lira/365 gün/500 kıyye = 0,49 kuruş).

Tablo 12’de özel masraf olarak gösterilen değerler, petrolün kuyulardan çıkartılması sonrasında Baküba’da yenilenecek olan ayrıştırma fabrikasına getirilmesi nakliye maliyeti, ayrıştırma için kullanılacak kimyasal ürünlerin masrafı ve ayrıştırma sonrasındaki Bağdat pazarına nakliye maliyetleri gösterilmiştir.

Tablo 12: Özel Masraf (Osmanlı altın lirası)

Ma'denden Baküba'ya kadar bir yükün yani 75 kıyyenin ücret-i nakliyesi 12 kuruş 25 santim olup halbuki 75 kıyye ham neften 45 tenvire salih neft istihrac edileceğinden beher kıyye başına ücret-i nakliye	0,27
Hatâb ve ecza-yı kimyeviye vesa'ir tasfiye mesarufı	0,50
Baküba'dan Bağdat'a ücret-i nakliye	0,08
Bir kıyye tenvire salih neftin mesarufı toplam	0,85

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

Tablo 13: Baküba'da Rafine Edilmiş Mendeli Neftinin Beher Kıyyesinin Bağdat'ta Kıymeti (Osmanlı altın lirası)

Genel Masraf	0,50
Özel Masraf	0,85
Beher kıyye petrolün kıymeti	1,35

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

Tablo 13, rafine edilen petrolün satış fiyatına yansıyan maliyetin toplamı 1 kuruş 35 santim olarak gösterilmiştir.

Bölgedeki petrol kaynakları iki üç metre derinliğindeki açık kuyulardır. Bu kaynaklar Fransız mühendis Jacquarez tarafından yapılan incelemede dörde ayrılmıştır. Tablo 14'da gösterilen bu ayırım kaynakların nakil kolaylığı esasına dayanır (BOA, HH-THR, 248/10/29,1889).

Tablo 14: Jacquarez'ın Raporuna Göre Bağdat Petrol Kaynakları

Birinci sınıf kaynaklar; Diğer kaynaklara göre daha kaliteli ve yılda 64.000 kıyye petrol çıkartılmaktaydı. 22 kuyu mevcut olup 4-5 tanesi önemlidir. "Buldukları ovanın yüksekliği 100 farz olduğunda 79-97 yüksekliğinde" dirler (Terzi,2009).
İkinci sınıf kaynaklar; Ortalama 70 m yüksekliktedirler. Yıllık 16.000 kıyye kadar üretim yaparlar.
Üçüncü sınıf kaynaklar; Vadide yer alırlar. Ambar adı verilen bu önemli petrol yataklarından yılda 52.500 kıyye petrol çıkartılır. Üretim günlük olarak aynı değildir.
Dördüncü sınıf kaynaklar; Nefthane' nin çok sızıntı olan neft çayı bölümünde bulunur. Burada açılan kuyularda 700-800 kıyye neft çıktıktan sonra hemen biter. Toplamda bu kuyulardan çıkartılan neft yazın günde 13.500 kıyye, kışın 11.000 kıyye kadardır.

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889

Bu rakamlara göre toplam Mendeli üretimi rakamları Tablo 15’de görülmektedir (BOA, HH-THR, 248/10/29).

Tablo 15: Mendeli Üretimi Rakamları

Kaynak	Kıyye / Yıl
1. Grp	64.000
2. Grp	16.000
3. Grp	52.500
4. Grp	144.000
Toplam	276.500

Kaynak: BOA, HH-THR, 248/10/29,1889.

Tablo 16’ da yer alan ham petrol üretim rakamları toplamda 276 bin 500 kıyyedir. Bu kadar ham petrolden yatırım ve iyileştirme sonrası günde 500 kıyye aydınlatmaya uygun petrol elde edilmesi demek ($45/75=\%60$), $500/0,60=833$ kıyye ham petrolün bir günde üretimi demektir. Yani Jacquarez bu iyileştirme çalışması ile mevcuttaki üretimi yılda 304.166 kıyyeye çıkartacaktır. Bu artış $\%10$ nisbetinde olup aslen çok büyük bir artış olarak kaydedilmez.

2.3.4. İngiliz Albay Maunsell Raporu

Maunsell 1897’de yayınladığı yazısında bölgedeki en önemli kaynağın Musul-Mendeli arasındaki alan olduğunu ifade etmiştir. Yani Bağdat Musul vilayetleri içinde kalan bugünkü Irak toprakları petrol içeriği açısından çok değerli ve zengin bir kaynağa sahip bulunuyordu. Maunsell’in Mayıs 1897 Royal Geographical Journal’da yayımlanmış makalesine göre bu askeri ataşe, Mezopotamya’nın petrol alanları konusunda son derece yetkin bir uzmandı. Maunsell, Mezopotamya topraklarını karış karış gezmiş, kendisinden önceki gezginlerin bildirimlerini değerlendirerek bölgenin petrol alanlarını gösteren kapsamlı bir harita hazırlamış ve derginin aynı sayısında yayımlanan yazısında; Musul- Mendeli arasındaki alanın (bugünkü Irak toprakları), petrol içeriği açısından çok değerli ve zengin bir kaynağa sahip olduğunu bildirmiştir (Uluğbay, 1995: 19-20). Maunsell makalesinde Musul- Mendeli arasında yüzeyin 400-1000 m derinliğinde 355 km x 96 km bir alanda ve 700 m derinliğinde bir petrol katmanı olduğunu anlatır(Terzi, 2009:97).

Komisyon Musul petrollerine dair Jacquarez'ın kendilerine iletilen raporun planlarıyla birlikte Fen Müşaviri Arslan Efendiye iletir. Yazıda Jacquarez'ın ilettiği ve Musul Komisyonu tarafından da benimsenen görüşe göre; “kaynakların Hazine tarafından emaneten işlettilmesi menfaatlere uygun değildir” denir. Uygun bir ihale ile işletilmesi istenir (BOA, HH-THR, 239/55/8).

2.3.5. Osmanlı Fen Müşaviri Arslan Efendi Raporu

Arslan Efendi 1898 tarihli Musul Raporu'nun giriş kısmında, Mösyö Jacquarez'ın raporunu özetlemiştir. Yataklar başlıca Tuzhurmatu, Kerkük, Süleymaniye, Musul ve Zaho civârlarında bulunur. Bu kaynaklardan elde edilen petrol miktarını gösterir Tablo 16 aşağıdadır. En verimli kaynak Palkana kaynağıdır. Karadağ kaynağı zikredilmesine rağmen ne kadar üretim olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Raporda verilen günlük miktarların yıllık karşılığı ortalama 900 bin kıyyeyi bulmaktadır (BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1889).

Tablo 16: Musul Vilayetindeki Petrol Üretim Miktarları

Bölge	Ham Petrol Miktarı	
	Kıyye/Gün	Kıyye/Yıl
Palkana	900	328.500
Eski Kale	40	14.600
Kil	500	182.500
Kerkük- Baba Gurgur	200	73.000
Karadağ	?	?
Kayyara	750	273.750
Duhok	50	18.250
Toplam		890.600*

Kaynak: BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1888²⁹

²⁹ 890.600 kıyye x 1,283 kg/kıyye = 1.143 ton/yıl

Rapora göre basit kazanlarla ayrıştırılan bu üründen %40-%50 oranında “saf” ürün elde edilmektedir. Bu ayrıştırma ilkel yöntemlerle yapıldığı için ürünün kıymetli kısmı değerlendirilememektedir. Ayrıştırmanın açıkta yapılması buharlaşma sebebiyle yanıcı ve kıymetli bölüm petrolün kaybına sebep olmaktadır.

Rapora göre elde edilen satılabilir ürününün yine bölgede Tuzhurmato ve Musul’da satış fiyatı on kıyyesi 10- 15 kuruştur. Bu rakamlara göre oluşan değerler ortalama olarak aşağıdaki Tablo 17’de gösterilmiş olmaktadır (BOA, HH-THR, 239/55/9,10).

Tablo 17: Musul’daki Petrol Değerlerinin Ortalamaları

Ham Petrol Miktarı	Saf Petrol Miktarı	Pazarda Satış Fiyatı
Kıyye/Yıl	Kıyye/yıl	Lira /yıl
890.600	400.770	6.012

Kaynak: BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1888

Mevcut kaynaklar emaneten verilmiş ve buralardan senede 72.000 kuruş (720 lira) kira alınmaktaydı. Bu emanet edilenler hiçbir şekilde bir işletme kurmamış, sadece buralara vasıtalarla gelenlere mevcut petrolü satmakla yetinmişlerdir. Çıkan ürünü ayrıştırma işleminin yapılmasında son derece ilkel boru ve kazanların kullanıldığı bu sebeple ürünün kıymetli kısımlarının kaybolduğu anlatılır. Bu surette %50 oranında ürün elde edilir ve kıymetli kısımlar ziyan olur. Elde edilen ürünün Musul ve Tuzhurmato’da satış fiyatı kıyye başı 10-16 kuruştur. Tuzhurmato, Kerkük ve Şarkat’ta üç ayrıştırma fabrikası ilk etapta açılarak Musul, Süleymaniye, Bağdat ve Musul’da satış depoları yapılması teklif ediliyor. Kaynakların tesisatı, ölçümler ve kuyu derinleştirme masrafı dahil tüm masraf tahminen 14.000 liradır. 1.750.000 kıyye kapasite ile başlanılacaktır. 100 kıyye ayrıştırılmış petrolün maliyeti Bağdat’ta 148, Musul’da 139, Süleymaniye’de 205 kuruştur. Aynı cins Batum petrolünün 100 kıyye fiyatı sırasıyla 160, 270 ve 245 kuruştur (Tablo 18) (BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1888).

Tablo 18: Bağdat, Musul ve Süleymaniye’de Petrol Fiyatları (Osmanlı altın lirası/kıyye)

Mahallerine Göre Petrol Fiyatları	Musul Petrolü Maliyet Fiyatı	Batum Petrolü Satış Fiyatı
Bağdat	1,48	1,60
Musul	1,39	2,70
Süleymaniye	2,05	2,45

Kaynak: BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1888

Rapora göre yapılacak yatırımla yerli petrol karşısında Batum petrolü rekabet edemeyecektir. Bu yatırımın yapılması durumunda büyük fayda sağlanacaktır. Çıkacak petrol çevre illerin ihtiyacını karşılayacak miktara ulaşacaktır. Bu 14.000 liralık yatırımın Hazine- i Hassa tarafından yapılmasına karar verilmesi durumunda belirtilen miktardan fazlaya çıkmasının mümkün olduğu iletilir. Temel olarak emanet yoluyla işletmekten vazgeçilmesi ve konuyu bilen kişi veya şirketlere ihale edilmesi önerilir. Bu ihaleye aday olarak da yine kendi vatandaşı Mösyö Dokatelin’i gösterir. Mösyö Dokatelin Balya eski maden müdürüdür. Mösyö Dokatelin bölgeyi araştırdıktan sonra 60 sene imtiyaz verilmesi karşılığında tüm çıkan ürünlerin satış fiyatından %10 oranında ödeme yapmayı teklif ettiğini hatırlatır. Jacquarez’a göre kendi vatandaşının işleteceği bu işletmenin Hazineye yapacağı ödeme senede 2.000 liradan aşağıya düşmeyecektir. Bu teklifin uygun olduğunu iletir. Batum petrolüne oldukça yüksek paralar ödendiğini raporunda söyleyen Jacquarez, bu kaynakları işletecek yetenekte teknik çalışanın memlekette bulunabileceğini de iletir. Ayrıca Bakü’de açılmış ama mevcutta atıl vaziyette olan bir ayrıştırma fabrikasının ciddiyle işletme kararının verilmesinden sonra memlekete ithal edilmesinin faydalı olacağını anlatır (BOA, HH-THR, 239/55/9,10,1888).

Ayrıştırma işlemi Jacquarez tarafından da ilkel bulunmasına rağmen oran Arif Bey raporundaki %25 rakamından yüksek, dünya sanayisinin %70 rakamından düşüktür.

2.3.6. Osmanlı Devleti Mühendisi Groskopf Raporu

Hazine-i Hassa-i Şahane Maden Mühendisi Paul Grosskopf, Hazine-i Hassa-i Şahane memurlarından Habip Necip Efendi ile birlikte Ocak 1901 tarihinde Musul ve Bağdat’ta Fırat ve Dicle havzalarındaki petrol kaynaklarını görmek için İstanbul’dan

hareket ettiler. Görevleri; buralardaki petrol kaynaklarının işletmeye değer olup olmadığının uzman gözüyle değerlendirilmesiydi. Musul'da çok önemli kaynaklar görülmüştür. Musul'dan Kerkük yoluyla Bağdat'a gitmek üzere yola çıktıklarının birinci günü, büyük Zap suyu kenarındaki kaynağa rastlamışlardı. Bu kaynak ilk bakışta çok önemli gözükmesine de yerel halkın anlattığına göre, bazen bu çevredeki kaynaklardan önemli miktarda petrolün kendiliğinden yeryüzüne çıkıp nehre aktığını öğrenip aktarmışlardır. Grosskopf, buradan sonra devam ederek Kerkük'ten 15 km uzaklıktaki Babagurgur madenlerine varmıştır. Bu madenlerde eskiden beri petrol çıkarma çalışmaları devam etmektedir. Kerkük'ten Bağdat'a devam eden yolda iki gün sonra da Tuzhurmato'ya varmıştır. Tuzhurmato'nun 10 km doğusunda çok önemli kaynaklar olduğunu tespit etmiştir. Bu kaynakların da mevki ve mevcut durumları işletmeye son derece müsait ve caziptir (BOA, HH-THR, 239/60; TPIC, 2014: 136-137,1899).

Tuzhurmato'dan sonra Salahiye'ye giden Grosskopf ve ekibi, buradaki kaynakların işletildiği ve daha sonra terk edilmiş olduğunu aktarır. Salahiye halkının da çıkarılması daha uygun olan Turhurmato petrolünü alıp satmakla meşgul olduklarını anlatır (BOA, HH-THR, 239/60,1899).

Salahiye'den 15 , Tavuk'tan 7 saat mesafede olan Kil bölgesinde tepelerden önemli kaynaklara rastlamış ve bu kaynakların birkaç yıldır Hazine-i Hassa tarafından kiraya verildiğini aktarmıştır (BOA, HH-THR, 239/60,1899).

Kil'den sonra Kerkük ve oradan Karadağ'a giden Grosskopf; buradaki petrol yataklarının 800 m yüksekte olduğunu, dağlık yollardan geçmenin de masraflı ve zor olacağı nedeniyle gitmeyi gerekli görmemiştir. Karadağ'dan Kerkük'e oradan Musul'a hareketle Zaho'ya varmıştır. Buradaki kaynaklar 6-7 km mesafedeki tepecikler üzerindedir. Eskiden beri işletilmekte olan bu kaynaklar çok önemlidir. Oldukça zengin ve içinde bulunduğu durum işletmeye uygundur. Çünkü Zaho (Habur) yakınından geçen nehir sayesinde Dicle'ye kadar nakliyat çok kolaydır. Mevcutta işletilmekte olan bu kaynaklardan çıkan başlangıç miktarındaki petrol yine Zaho'da tüketilmektedir (BOA, HH-THR, 239/60,1899).

Musul'a vardktan sonra Şirket b6lgesine ve Sultan'a ait olan Kayyare petrol kaynaklarına giden Grosskopf, buradaki kaynakların en önemli kaynaklar olduğunu anlatır. Şirket kaynakları 4 km üzerindedir. Burada 200 metreye 300 metre ebatlarında petrol kaynağı oluŐmuŐtur. Kaynakların değerı çok y6ksektir. Mevkii ve durumu da çok uygundur. Ayrıca Konya- Bağdat demiryolu hattının tam üzerindedir. Musul'dan 60 km, Dicle nehri sahilinden 2 km uzaklıktadır. Mevcut kaynakların zemini d6md6zd6r ve etrafı verimli arazilerle 6evrilidir. Dicle nehri sahilinde ayrıca Musul'a 30 km uzaklıkta Nemrud harabelerinde de petrol kaynakları vardır. Cebel-i Hamareyn eteklerinde ve Dicle'nin iki yakasında petrol kaynakları bulunduğunu rapor eder. Dicle sahilinde yer alan petrol kaynakları, 150 km 'den uzun bir b6lgedir. Bu kaynaklar, Dicle'nin gemilerin iŐlemesine m6sait olan sahilinde ziraat ve hayvancılıkla uğraşan halkın arazisinde bulunur (BOA, HH-THR, 239/60,1899).

Ayrıca raporunda Grosskopf Şu c6mleyi yazmaktadır;

“K6re-i arzın bir6ok yerlerinde m6teaddid petrol madenleri m6Őehade ve muayene ettim ise de Dicle sahillerinde g6rd6đ6m menabi' gibi zengin ve k6lli petrol hasıl eder menabi'e tesad6f etmedim”.

Musul vilayetinde bulunan Mendeli kaynaklarını g6rmek i6in Bağdat'a hareket eden Grosskopf, Bağdat'tan 100 km uzaklıktaki İnan sınırında bulunan Mendeli kaynakları eskiden beri bilinmektedir. Bağdat Mendeli arası gayet d6z ve nakliyata uygundur. Bu mesafe at ile 2,5 g6nde alınır. Mendeli kaynakları Mendeli kasabasından 30-35 km batıda ve 50-70 metre y6kseklkteki tepeler üzerindedir. Bu kaynak da Kayyare kaynakları kadar iyidir. Mendeli kaynakları 7-8 km 'lik arazi üzerindedir. Tepelerde yer alan 12 kadar kaynaktan aşağıdaki dereye petrol akmaktadır. Buralara 30 kadar kuyu kazılmıŐ ve bazılarında 6eŐmeden su akarcasına petrol fiŐkirmektedir. 6ıkan petrol Mendeli'de satılmaktadır.

Bağdat'dan Fırat nehri sahilinde bulunan Hit kasabası kaynaklarını g6rmeye giden Grosskopf, burada fazla petrol kaynağına rastlamadığını ancak 6ok sayıda zift madeni bulunduğunu iletir. Bu ziftin miktar olarak 6ok, kalite olarak da g6zel ve nakli de kolaydır.

Özetle Grosskopf;

“Dicle ve Fırat havzalarında pek zengin ve mühim petrol membarları olup bunlar iletildiği takdirde fevaid-i azime elde edilecektir. Menabi-i mezkurenin vaziyet-i tabiiyeleri pek müsait olup oralardan bir şimendifer geçirilecek olursa menabi-i mezkurenin kıymet ehemniyeti tezayüd edecektir. Suret-i kat’iyede arz ederim ki, Fırat ve Dicle sevahilinde bulunan petrol madenleri dünyada en ziyade petrolhazıl eden menabi’den biri olacaktır” demektedir.

Bu rapor ekinde yer alan haritada 65 petrol kaynağı gösterilmiştir (BOA, HH-THR, 239/60, 1899):

1. Diyarbakır; 2. Mardin; 3. Bismil; 4. Hazro Çayı; 5. Sinan; 6. Batman çayı; 7.Dicle; 8. Midyat; 9. Bedran; 10. Bitlis Suyu; 11. Tulan; 12. Siirt; 13. Botan çayı; 14. Habur; 15. Fındık; 16. Cizre; 17. Dehuk; 18. Zaho; 19. Habur çayı; 20. Hakkari; 21.Ahmediye; 22. Bisan; 23.Alkuş; 24. Akra; 25. Büyük Zap; 26. Revanduz; 27.Musul; 28. Karakuş; 29. Nemrut; 30. Küçük Zap; 31. Erbil; 32. Köysancak; 33.Altınköprü; 34. Şargat; 35. Hamrin Dağı; 36. Kerkük;37. Taşhurmato;38.Tavuk; 39. Karadağ; 40. Süleymaniye; 41. Karadağ; 42. Aksu; 43. Tuzhurmato; 44. Kefri (Salahiye); 45. Deli Abbas; 46. Tikrit; 47. Samara; 48. Haso çayı; 49. Narbin Suyu; 50. Diyale Suyu; 51. Ramadi; 52. Felluce; 53. Mendeli; 54. Bakuba; 55. Kazımiye; 56. Bağdat; 57. Museyyeb; 58. Hille; 59. Kerbela; 60. Hit; 61.Fırat; 62.Anah; 63. El-Kadim; 64. Ebu Kemal; 65. Meydan

Musul’un kendi mülküne geçirilmesi ile ilgili olarak Sultan Abdülhamit, 1889 ve 1902’de iki ayrı karar yayınlamıştır. İlk karar; bir Osmanlı maden mühendisi olan Arif beyin bölgede yaptığı çalışmaların sonucu verdiği, petrolün bu bölgede daha fazla değerlendirilmesi için nelerin yapılması gerektiğini tartışan rapor ve haritanın sonrasındadır. Amacı, kaynakların başkalarının eline geçmesini engellemektir. Bu nedenle; 1. karara göre Musul vilayeti dahilinde petrol madeni işletilmesi, münhasıran Hazineyi Hassa’ya devredilmiştir. Böylece, Bağdat Demiryoluyla Almanlara verilen imtiyaz engellenmiş oluyordu. 1888’de demiryolu inşaatı ile hattın iki tarafında yer alan madenlerin çıkartılması ve işletilmesi imtiyazı Almanlara verilmişti. 1. karar ile

demiryolunun Musul'a kadar varması ve buradaki kaynakların Almanların eline geçmesi engellenmişti. İlk karardan 13 yıl sonra açıklanan ikinci kararın içeriği ise ilki ile aynı idi. İkinci bir karar yayınlanmasının amacı, bir hatırlatma ve II. Abdülhamit'in Avrupalılara karşı bir kararlılık göstermek istemesi olarak yorumlanabilir (Terzi,2009: 99).

1901 yılında Alman teknik komisyonunun bildirdiği raporda, Orta Doğu petrol kaynağı "gerçek bir petrol gölü" olarak tanımlanmıştır. Bu raporda, bu bölgedeki kaynağın Rusya ile anlaşılırsa, dünya pazarını ele geçirmeyi amaçlayan Amerikan Standard Oil Şirketi ile rekabet edebilecek kadar değerli bir kaynak olduğu vurgulanmıştır. Aynı dönemde Musul bölgesini ayrıntılı bir biçimde gezmiş olan Alman gazetecisi Dr. Paul Rohrbach, bölgenin petrol bakımından öneminden bahsedip Musul petrollerinin işletilmesinin Rusların Kafkasya' daki petrol kuyularının işletilmesinden çok daha karlı olacağını belirtmiştir (Earle, 2003: 27).

Musul ve Bağdat bölgesindeki petrol alanlarını araştıran bir Alman uzman, bu kişi muhtemelen Herr Grosskopf'dur, 1901 yılında Mezopotamya'daki petrol bölgelerinin 400 km uzunluktaki bir alanı kapsadığını ve daha önce görülmediği kadar yüzeye yakın olduğunu ve dünyanın en zengin petrol yatakları arasında olduğunu bildirmiştir. Bu rapordan yirmi yıl sonra "Oil Engineering and Finance" adlı bir yayında Mezopotamya petrollerinin, daha önce görülmemiş siyasi ve mali çıkarların yaşandığı bir arena haline geldiğini ileri sürmüştür (Sami, 2007: 16).

Bağdat çevresindeki en zengin kaynaklar Mendeli kasabasıdır. Bağdat'ın bir nahiyesi olan Hit bölgesinde de zift kaynakları mevcuttur. Mendeli bölgesinin arazisi düz ve toprağı elverişli olduğu için kaynakların çıkartılması, ulaştırılması ve işletme imkanı kolaydı. Mendeli bölgesinin diğer adı Nefthane bölgesi idi. Bağdat'ın 120 km kuzeydoğusunda yer alıyordu. Kumlu ve balçık toprağın tabanında oluşmuş yarıklardan yüzeye petrol kendiliğinden çıkmaktaydı. Bazı yerlerde kuyu bile gerekmeden bu yarıkların ağızlarının 2-3 metre açılması petrolün çıkartılması için yeterli oluyordu. Bu işlemde başka yeraltındaki kaynağın çıkmasını kolaylaştıracak başka bir işlem yapılmamıştı. Bölgedeki bazı kaynaklardan, hiçbir işleme gerek kalmadan petrol yüzeye kendiliğinden fişkıarak çıkmaktaydı. Grosskopf ve Fransız

Jacquarez'ın raporlarına göre, bölgeye yatırım yapılması durumunda elde edilen petrol miktarı artacaktı. Petrol yataklarının bulunduğu tabakalar yüzeye 70-80 metre yakınlıktaydı. Bu durum zengin yatakların kullanılabilirliğini arttırıyordu. Çıkartma işlemi için basit usulde tasfiye aletleri kullanılmaktaydı. Çok nadir kuyularda Avrupa eskisi aletlerin kullanıldığı bildirilmektedir. Ancak genel olarak son derece yetersiz ve basit aletlerle üretim yapılmaktaydı. Su ile karışık çıkan petrolün kalitesi farklıydı ve su oranı az olan petrolün işletme maliyeti de azdı. Çıkartılan günlük ham petrol miktarı yerine göre değişse de ortalama 300-400 kıyye (1,2 kg) ederindeydi. Ancak, üretim toplamda yıllık 1,000,000 kıyyenin altındaydı(Tablo 20).

Alman Grosskopf da, Mendeli kaynaklarının zengin olduğu ve bölgenin dağlık olmaması sayesinde taşıma imkanının da büyük bir avantaj sağladığı anlatılmaktadır. Bu kaynakta, bölgede 7-8 km'lik alan içerisinde, 30 civarında kuyu açıldığı ve kaynakların zengin olduğu bildirilmiştir. 1870-1871 yıllarında; bölgedeki kuyuları devletin emaneten işletmesi ile 70-80 bin kuruş kazanılmış, ancak daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek ihale yoluyla işletilmesine karar verilmişti. Bu ihalelerde elde edilebilen gelirler yılda 30.000 ile 43.000 kuruştı. Petrol numuneleri analiz için Avrupa'ya gönderilmiş ve gelen raporda, bu kaynaklardaki petrolün Amerika ve Bakü petrolerinden daha kaliteli olduğu bildirilmişti. Mendeli petrol kaynaklarının ihale ile işletilmesini alan Mültezimler, yatırım yapmadan üretim artırmaya çalışıyorlardı. Petrol kaynaklarının ağızlarında küçük çukurlar ve ufak kuyular açarak petrol çıkartıyorlardı. Çıkan petrol kuyudaki tuzlu suyla karışıyordu. Yüzeyde biriken petrolü elle toplayıp tulumlara koyuyor ve eşekler yardımıyla eşek kiralayan kimselere (mekkareci) satıyorlardı. Yıllık 40-50 bin kuruş kadar gelir elde edilmekteydi. Bu dönemde, yerinde bir yükün (70-80 kıyye) değeri yaz mevsiminde 11 kırat (24 kuruş 75 santim) kış mevsiminde 14-16 kırat (31 kuruş 50 santim-36 kuruş) (Terzi, 2009: 120-121).

Fırat nehrinin sahil kesiminde olan ve yüz elli haneli Hit kasabasındaki kaynaklarla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Alman Grosskopf; bölgedeki kaynağın daha çok zift olduğunu, bu ziftin kalitesinin iyi ve nakliyesinin de kolay olduğunu bildirmiştir. Bu kaynak, 31.351,5 kuruşla iltizama verilmiş olmakla birlikte, eğer

emanetle işletilseydi, gerçek değeri üç ay içerisinde 24.000 kuruşa ulaşabilirdi (BOA, İ-DUİT, 84/52,1901).

2.4. Bağdat ve Musul Petrolleri için İhale

Hazine-i Hassa Tahrirat kalemine yazılan 1899 tarihli yazıda, Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol kaynaklarıyla ilgili yapılan araştırma ve sonuçlarına nazaran memleket ve hazine olarak yeterince faydalanılmadığı anlatılmaktadır. Kaynakların hakkıyla çıkartılması için bir çok alet, edevat ve masraf gerektiği, çıkartıldıktan sonra ise depo ve ayrıştırma tesislerinin inşa edilmesi gerekmektedir. Gerekli olan büyük yatırım sermayesinin bulunması durumunda bile yeterli bilgi ve tecrübeye sahip fen memuru bulunmasının zorluğu anlatılmaktadır. Bu yüzden bir süreliğine hazinece ihale edilmesi uygundur (BOA, HH-THR,239/60/3,6,5,1899).

Bu sebeple hazırlanan ihale şartnamesi taslağına göre;

- Petrolün çıkartılması için gereken yatırım müteahhide ait olacaktır.
- Süre 40 yıldır.
- Ya çıkarılan ham petrolün %10'unun aynen,
- Ya da çıkarılan ham petrolün beher tonu için ½ Osmanlı lirasının (50 kuruş) nakten Hazine-i Hassa ya verilmesi,
 - Bu nakdi ödemenin yılda 2 bin adet 100 lük altından (200.000 Osmanlı lirası) az olmayacağı,
 - 6 ay süre ile petrol araması yapmazsa anlaşma kendiliğinden fesh olacaktır.
 - Bu kriterler her 5 senede bir yeniden incelenerek hesap edilecektir.
 - Bu inceleme hazineden tedarik edilecek bir veya birkaç komiser tarafından yapılacak ve değerlendirme sonucuna göre yapılan ödemelerde indirim veya artırım yapılabilecektir.
 - Petrol çıkartma ve işletme faaliyetinde bulunurken yerel halkın yapı ve arazilerine verilecek muhtemel zararlar bu hesaplarda müteahhit tarafından zamanında ödenmediği takdirde ceza uygulanacağı belirtilmektedir.
 - Çalışanlar Osmanlı tebaasından seçilecektir.

- Faaliyet gösterilen bölgelerde genel kalkınma ve genel emniyeti olumsuz etkileyen işletmeler kapatılacaktır.

Bu şartları şimdiye kadar sadece Balya ve Karaaydın madenleri eski mühendisi Fransız Mösyö Rozo kabul etmiş ve ön sözleşme imzalamıştır. Hatta Mösyö Rozo 500 bin lira kefalet akçesini (500 bin lira /yılıda 200 bin lira =2,5 yıl) peşin vermeyi kabul etmiştir. Böylece suistimal ihtimali de bertaraf edilmektedir. Ancak Mösyö Rozo hazinenin elindeki güncel petrol miktar ve değerlerine ait raporların kendi mühendisleri ile paylaşılması ve anlaşmaya bu rakamları belirten özel bir madde ilave edilmesini talep etmiştir. 2,5 milyon frank tutması planlanan yatırım büyüklüğü göz önüne alındığında bu talebin kabul edilebilir olduğu söylenmiştir (BOA, HH-THR,239/60/3,6,5,1899).

Bu evrakta yer alan bilgilere göre çıkarılması planlanan ham petrolün %10'unun aynen verilmesi veya çıkarılan ham petrolün karşılığı ödenmesi kabul edilen ton başına 50 kuruş değerinin aynı olduğu kabul edilebilir. Buna göre ham petrolün değeri 5 lira/ton'dur. 1 Kıyye ham petrol fiyatı da 0,64 kuruş olarak hesaplanır (1 ton = 1000 kg'dır)(1 kıyye = 1,283 gr).

Yine ihalede yer alan ve Hazineye yapılması taahhüt edilen petrolün yıllık 200.000 lira'dan az olmayacağını kabul edilmesi ile %10 karşılığın 200.000 lira olduğu ihale evrakında belirtildiği için %100 karşılığı 2.000.000 lira'dır. Bu rakam 1884 yılındaki Osmanlı devletinin yaptığı toplam petrol ithalatı 554.431 lira rakamının nerdeyse 5 katıdır. Yukarıda aynı evrakta yer alan rakamlardan ton başına petrolün değerinin 5 lira olarak belirlendiğini hesaplamıştık. Buna göre toplam beklenen üretim rakamının yılda 400.000 ton olduğu da hesaplanır.

Bu ihaleye başka bir istekli de Nemlizade Tahsin Beydir. Tahsin beyin ihale sözleşmesinde bazı değişiklik talepleri aşağıdaki gibidir:

- İhale süresinin 40 yıldan 45 yıla çıkartılması,
- Çıkacak beher ton ham petrole karşılık ödenmesi belirlenen 50 kuruşun 35 kuruşa indirilmesi,

- Petrol yatakları üzerinden geçmesi muhtemel yolun demiryolu olması durumunda oluşacak zararın Hazine tarafından karşılanması,
- 6 ay süre ile faaliyete ara verilmesi veya olası ceza tahakkuklarında, ödeme süresinin dolması durumunda; Hazinesinin mevcut sözleşmeyi feshetme hakkına sahip olmasının birkaç defa ihtar sonrasında mümkün olabilmesine,
- Tüm faaliyetin müsakkarat vergisinden muafiyet verilmesi ,
- İmtiyazı esasen hazinede olmayan bazı petrol kaynaklarının bu sözleşme kapsamına alınmasını,
- Yüksek bina yapma yetkisinin de kendisine verilmesini,
- Petrol üretiminde hazineden ruhsat alınmasına gerek olmadan üretim faaliyetinin 3. şahıslara devredilmesine izin verilmesini,
- Gelişmeyi engelleyecek ve genel güvenlik ihlali sorunu olan yerlerde faaliyetlere hemen son verilmesi maddesinin iptalini,
- Bu ihale sözleşmesi kapsamında çalışacakların Osmanlı tebaasından seçileceği maddesinin iptalini talep etmiştir.

Bu taleplerin hazine ve toplumun menfaatlerine uygun olmadığı ve taleplerin değerlendirilmesinin vakit alacağı ve az çok meşguliyet yaratacağından ötürü 12 Aralık 1899 tarihinde arz edilmiş Mösyö Rozo'nun teklifinin kabul edilmesi istenmektedir (BOA,HH-THR,239/60/3,6,5,1899).

Musul petroleri belli başlı; Palkana (Tuzhurmato), Salahiye (Kil, Gurgur, Karadağ) ve Şirkat (Kayyare) yataklarından elde edilmekteydi. Palkana yatağında yirmi kadar kuyu mevcuttur. Bu kuyuların en önemlisi altı metre derinliğindeki Serkar Kuyusudur. Bu kuyudan alınan petrol (kayıtlarda petrol olarak geçer), Fransız Mühendis Jacquarez'ın 1895 yılındaki raporuna göre; günlük ortalama 300 kıyye, Arif Beyin raporuna göre ise günlük ortalama 600 kıyyeydi. Bu miktar su ile karışım halinde bulunan kuyulardan alınan saf petrole ait miktardı. Su/petrol karışım oranı bazı kuyularda 1/5, bazı kuyularda 1/4 şeklindedir. Palkana yatağındaki kuyulardan günlük toplam 800-950 kıyye arasında petrol elde edilmekteydi. Çıkan ham petrolün satış fiyatı yaz aylarında 10 kıyyesi 2 kuruş, kış aylarında 3,5 kuruştur. Kuyu başına çalışan sayısı 5 ameleye 1 memur şeklindeydi. Tuzhurmato merkep nakliye bedeli on kıyyeye

1014 para kadardır. Palkana'dan alınan kira senelik 425 Osmanlı lirasıdır (BOA, HH, 12604,1895).

Eski Musul Valisi Bekir Han'ın 29 Eylül 1901 tarihinde dönemin sadrazamı Halil Rıfat Paşa'ya gönderdiği yazıda, valinin görevde olduğu 2,5 sene boyunca petrol konusunda hiçbir şeyin yapılmadığı anlatılmaktadır. Vali; kendisine önce bölgede petrolle ilgili bir çalışma yapılmadığını, kendisinin ise bu konuda emek harcadığını ve bölgeden aldığı numunelerin İstanbul'a Madeni Şahane mühendislerine göndererek petrolün ne kadar değerli olduğunu tespit ettiğini anlatır. (BOA,Y.PRK.MYD, 24/30,1901).

2.5. Osmanlı Arşivinden Petrolle İlgili Çeşitli Yazışmalar

Musul Valisi Nuri Bey 1 Kasım 1902'de Dahiliye Nezaretine yazdığı telgrafta; İran'ın Kasrışirin dağındaki petrol madenini işletme imtiyazını alan bir İngiliz firmasının oldukça büyük bir bina inşasına başladığını, pek çok alet ve edevat getirdiğini ve bol maaşlarla çok sayıda işçi tuttuğunu rapor etmektedir. Bu oluşumun ileride Musul petroleri pazarına zarar vereceğini düşünen Vali Nuri beye göre, Musul Vilayetinde bulunan çok sayıda değerli petrol madeninin ya Hazine-i Şahane tarafından işletilmesi ya da iş bilir ve güçlü firmalar tarafından işletilmeye verilmesini talep etmektedir. Vali Nuri Bey Musul'da yer alan petrol madeninin nehirlere karışıp yok olduğunu ve değerlendirilmediğini anlatmaktadır (BOA, DH-ŞRH,296/41,1902).

Kapitülasyon rejiminin sağladığı ekonomik araçların nasıl kullanıldığına dair güzel bir örnek olarak; 1905 Mayıs ayında Sir Nicholas, maden arama izni verme yetkisini Maadin Nezareti yerine valinin vermesi yönünde bir gayret sarfetmek amacıyla, Türk madencilik kanununda bir takım değişiklikler önerir. Böylece, bu tür izinler daha kolay ve daha hızlı çıkabilecektir. Önerdiği bu değişiklikler kabul edilmedikçe, İngiliz Elçiliğine gümrüklerin gümrük vergisinin %8'den %11'e artırılmasını reddetme yetkisi verileceği şeklinde bir tehdit de savurmaktadır (Sami, 2007: 13).

Sir O'Conor 1905 Ağustos'unda Dışişleri Bakanı Marquess of Lansdowne'a Maslahat tarafından Ocak ayında gönderilmiş bir Alman heyetinin, Herr Grosskopf ve

ekibi kastediliyor, petrol rezervlerini detaylı bir şekilde araştırmak amacıyla Musul ve Bağdat arasındaki bölgeye gittiklerini yazan daha önceki bir raporu anımsatmıştır. Rapora; bu keşif heyetinin geri döndüğünü ve bazı üyelerinin ise Berlin'e ulaştıklarını, heyetin araştırma sonuçlarından son derece memnun olduklarını ekler. Sir O'Conor, Kasım 1905'te, Almanların, petrol bölgelerinin merkezinde yer alan ve kervanların kavşak noktası olan Kelat Sherkat'de eski eser çıkartma amaçlı arkeolojik kazı yapma izninin bir sene daha uzatıldığını da bildirmişti. Bu iznin uzatılması ile Alman heyeti bölgeyi detaylı inceleme fırsatı bulmuş oluyordu (Sami, 2007: 14).

10 şubat 1902 tarihli Sadrazam Said Paşa'nın Babıali Daire-i Sadaret Amedi-i Hümayuna hitaben yazdığı yazıda Said Paşa devam eden değerlendirmede kendisine bilgi verilmedikçe kesin karar verilmemesini, Mösyö Rozo 'nun masrafları kendine ait halde çıkacak petrolün %10 nun hazineye verileceği teklifinin ve Nemlizade Tahsin Paşa'nın imtiyaz taleplerinin hazine menfaatlerine uygun olmadığını belirtmektedir. Bu tekliflere ilaveten; Abdüsettar Halid Efendi ve Mösyö Corciyanni ekibinin bir Alman sendikası adına yaptığı müracaata ilişkin yaptıkları araştırmayı kendisinin yazılı talimatla durdurduğunu, Musul petrollerinin çok iyi kalitede olduğunu, Rusya madenleri ile denk veya üst seviyede olduğunu iletir. Bu madenlerin işletilmesi halinde Rusya petrolleriyle rekabet edebileceğini, bunun da büyük fayda sağlayacağını anlatır. Bağdat Demiryolu için bölgede araştırma ve inceleme yapan Alman memurlarının verdikleri bilgilerin bu durumu teyit ettiğini iletir. İnşaat şartlarının bu madenlerin yerleşim durumu ve değerine göre kararlaştırılacağını, ilgililerden sonuç raporunun istendiğini söyler (Aydın ve İzgöer, 2014: 176-177).

22 Eylül 1905 Babıali Nezareti Umur-ı Hariciye Terceme Odası'na Tiflis Başkonsolosluğu'na yazılan 126 numaralı yazıda, Tiflis Başkonsolosu Bakü Petrol Cemiyeti başkanı Mösyö Philippe'nin tahminine rağmen aydınlatmada kullanılan petrolün fiyatının son dönemde iki katına çıktığını anlatır. şimdiye kadar 1,20 ruble olan petrol pudu 2,40 rubleye ulaşmıştır. Petrolden elde edilen petrol de çok pahalı ve bulunmaz hale gelmiştir. Ticaret ve sanayide bir bunalımdan endişe edilmektedir. Devlet tarafından petrol şirketlerine 500 milyon ruble seviyesinde bir yardım yapılmadığı takdirde yangınlar sebebiyle zarar gören ocak ve binaların yenilenmesi

mümkün olamayacak, petrol şirketleri de büsbütün mahvolacaktır. Ayrıca Bakü’de oluşan bu kasvetli ortamın düzeltilmesi ve tekrar oluşmaması adına Bakü ve Elizabetpol şehirlerinin askeri idareye geçmesi önerilmektedir (BOA, Y.A.HUS, 495/1).

Musul ve Bağdat için Avrupa’dan gelen bir heyetin incelemelerde bulunacağı 19 Ocak 1905 tarihli yazıda, Bağdat ve Musul vilayetlerinde bulunan petrol madenleri hakkında araştırma yapmak için Mösyö Dr. Poro başkanlığında Prof. Kipling Mösyö George Kandet, Mühendis Eskütari, Agasyan Efendi, bir doktor ve eşlik edenlerden oluşan bir heyet gelecektir. Heyet, Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi ile padişah arasında yapılan sözleşme adına görevlidir ve Dahiliye Kalemî; Halep, Musul ve Bağdat vilayetlerine hitaben yazdığı bu yazıda heyete kolaylık gösterilmesini ister(BOA, DH-MKT, 925/11,1905).

Sadrazam Ferit, 1 Ağustos 1906’da Babıali Dersaadet Amedi Divan-ı Hümayun’a yazdığı yazıda, Uluslararası 3. Petrol Kongresinin 1907 Yılı Eylül ayında Bükreş’te toplanacağını ve Bükreş Büyükelçiliğinden görevli bir memurun kongreye katılımını ve sonuçları hükümete rapor etmesini istemiştir (BOA, Y.A. RES, 138/9,1906).

9 Kasım 1907 tarihinde Almanya Devleti Sefaretinin yazdığı muhtıradan, Basra’dan Bağdat’a giden Abbas adındaki yelkenli; Ammare civarında teknede yüklü bulunan 2500 kasadan 832 kasa petrol gazının gasp edildiğini, bunların değerinin 1664 mecdiye olduğunu bildirir. Yükün sahibi Berg Botman ve ortaklarıdır. Fail Şeyh Gazman ve yarıdakçılarının bundan önce iki gemiye daha saldırı yaptığını ama Basra vilayetine yazıyla başvurulduğu halde vilayet komutanı tarafından korunduğunu, suçlunun yakalanmasını ve ceza verilmesini istemektedir. Aynı tarihte Basra Vilayeti’ne Dahiliye Kalemî’nin yazdığı telgrafta muhtıradan gerekenin yapılması vilayetten talep edilir(BOA, DH-MKT, 2651/25,1907).

Yenişehir Başşehbenderi, 25 Aralık 1906 tarihinde Rumeli Vilayeti genel müfettişliğine yazdığı yazıda; Yenişehir eşrafından Necmi beyin sahibi olduğu petrolle çalışan otomobilin Alasonya Gümrük İdaresince geçişine izin verilmesini talep etmektedir. Arabanın fazla hız yapmasının mümkün olmadığı, hatta Yunanistan’da

zararsız bir nakil aracı olarak kabul edildiği ve eğer girişine izin verilmemesi halinde bazılarının yeniliklere karşı olduğumuz yönündeki eleştirilerinin haklı çıkacağını belirtir. Bu yazıdan 1 ay kadar sonra 23 Ocak 1907 'de yine Rumeli Vilayeti Müfettişine Başvezirlik kaleminden yazılan yazıda, otomobillerin ithalinin yasak olduğuna dair bir karar olmadığı ve otomobilin girişine izin verilmesi gerektiği yazılıdır (BOA, BEO, 2985/223812,1907).

11 Kasım 1908 tarihinde Sadaret-i Uzma Mektub-i Kalemi'nden Hazine-i Hassa Nezaretine yazılan yazıda, Hazine-i Hassa'nın Bağdat ve Musul petrol kaynakları ile bir ilgisi yoksa kaynakların konuya hakim Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i Aliyesine tekrar iade edilmesi talep edilmiştir (BOA, BEO, 3431/257323,1908).

11 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Vukela üyelerinin müzakeresine özel tutulan zabıta müzakerede, Bağdat ve Musul petrollerinin iltizam yoluyla işletilmesi konusunda önceden Hazine-i Hassa Nezareti'ne sunulan sözleşme kesin olmadığı için bunun ne sebeple uygun görülürse o sebepten düzeltilmesine hazır olduğuna dair Galata Kutu Hanı sakinlerinden Herbert Edward Nicoli imzasıyla verilen dilekçe değerlendirildi. Bu değerlendirmede; petrol madenlerinin mevcut haliyle bırakılmasından ziyade ihale edilmesinin daha uygun olduğu, bu sebeple Herbert E. Nicoli'nin verdiği sözleşme taslağı benzer madenlerde yapılan mevcut sözleşmelerdeki şartların araştırılması ve yeniden düzenlenmesi için iki sene süre ile ertelenmesi ve İstanbul ve Avrupa'nın gerekli bazı yerlerinde ihalenin ilan edilmesinden bir ay sonrasına son başvuru süresinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu süre zarfında daha yararlı bir başvuru olmadığı takdirde mevcut şartlarla sözleşme yapılması ve bir suretinin Orman ve Maadin Nezareti'ne tebliğ edilmesi kararlaştırıldı (BOA, MV, 129/63,1909).

12 Mayıs 1910 Tarihinde Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i celilesine yazdığı yazıda, Yıldız'da yapılan Divan-ı Harb tarafından özel araştırma komisyonuna Musul ile Kerkük çevresinde ve Dicle ve Fırat nehirleri havzalarında gayet zengin petrol kaynakları ve Bağdat çevresinde zift madenleri olduğuna dair evrak ve ekindeki harita sunulmuştur. Bu evrak ve haritanın içindeki

bilgilerin güvenilir olmasına rağmen yine de araştırılması ve yeni değerlendirmelerin ilave edilmesinin gerekliliği belirtilir (BOA,BEO,348/281027,1910).

30 Ocak 1911 tarihli Babıali Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemî tarafından Dahiliye Nezaret-i Celile'sine yazılan yazıda, İsveç sefirinin Babıali'ye gelerek Bağdat Hanikin'de bulunan petrol kaynaklarını görme arzusunu iletmesi üzerine vilayetçe petrol kaynağını işletme talebi olarak yanlış anlaşılması ve izin alınması gerekliliğinin bildirilmesine itiraz edilmiştir (BOA, DH-İD, 52/3,1911).

4 Şubat 1911 tarihli Bağdat Vilayeti'ne yazılan şifrede, bu talebin sadece bir ziyaret olduğu ve niyetin işletme olması durumunda gerekli izinlerin alınması gerekliliğinin bilinmesine rağmen bir günlük böyle bir yetkinin kendilerine verilemeyeceğinin iyi niyetle anlatılması tebliğ edilir (BOA, DH-İD, 52/3,1911).

10 Temmuz 1911'de Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemî Şubesinin 38604/549 numaralı yazısında, benzinin şehre girmesi için alınan tedbirler anlatılmıştır. Demir fiçılar içinde getirilmeyen benzinin ithaline izin verilmemesi ve 300 kilodan fazla ithalatın şehir merkezine emniyet sebebiyle kabul edilmemesi usulünün devam edeceği anlatılır (BOA, BEO,3914/293502,1911).

11 Temmuz 1911'de Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemî'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı cevapta, bu tedbirlere uyulması istenir.

Orman Maden ve Ziraat Nezareti ile ayandan Müşir Fuad Paşa arasında imzalanan toplam 13 maddelik sözleşmede Maadin Nizamnamesine atıflarda bulunarak kaleme alınmış ve Devlet Şurası adına 5 Ekim 1912 tarihinde imza edilmiştir. Bu sözleşmeye Van ili Bargir nahiyesi Beşparmak ve Gürzot köylerinde bulunan 363 dönüm arazi üzerindeki petrol ve zift madenleri göre yıllık 3630 kuruş (10kuruş/dönüm hesabıyla) 99 yıllığına ihale ve ilzam edilmiştir (BOA,İD, 70-1/1,8,1911).

6 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nazırı namına müsteşar imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda; Edirne, Yanya, İşkodra ve Bahr-ı Sefid mevzilerindeki askeriye birliklerinin hepsinden benzin istendiği ve mevcut bu durum sebebiyle benzin firmalarının ileride bildirilecek bir tarihe kadar halka benzin satışı yapmalarının

engellenmesi ve askeriye'nin ihtiyacının karşılanması sağlanması istenmektedir (BOA, DH-SYS,112-14/19,1912).

7 Mart 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi tarafından Sadaret (Başbakanlık) yazılan yazıda, İngilizlerin İran'ın Ahvaz kasabası civarında Meydan-ı Neft denilen bölgesinde 5 milyon sermaye ile 99 sene süre ile petrol çıkarma imtiyazı alındığı bilgisi iletilir. Çıkarılan petroler 140 km mesafedeki Perim bölgesine borularla taşınmakta olduğunu ve şirketin Abadan'da merkezi olduğu buraya 15 km mesafede olan Muhammere'de yeni bir idare binası yapılmaya başlandığı anlatılır. Bu binayı firma, 30 bin İngiliz lirası ve %10 faiz karşılığında Muhammere şeyhine yaptırmaktadır. Çıkarılacak petroler şimdilik 6 adet sarnıçta muhafaza edilecek olup asıl sevkiyatın denizden, Basra Vilayetinden, olacağı iletilir(BOA,DH-MYV,13/22, 1912).

14 Nisan 1912 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Sadrazam'ın imzası ile yazılan yazıda, Edirne vilayeti Dedeğaç Sancağı Ferecik köyünde zift, petrol ve linyit madenlerinin 99 yıllığına işletilmesi adına müzayede yapılması sonucunda Galata Perşembe Pazarı esnaflarından İngiliz Mösyö Charlie Naker 'e verilmesi uygun bulunmuştur (BOA, MV,227/90, 1912).

29 Eylül 1913 tarihli Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ve Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, 12 Ekim 1913 tarihinde Bükreş'te 3. Kez toplanacak olan Dünya Petrol Komisyonu'na Osmanlı Devletinin katılmasının Hariciye Nezareti tarafından istenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu talep Sadaret tarafından değerlendirilmiş ve hükümetçe Komisyona katılıma gerek görülmemiştir (BOA, BEO, 4218/316288).

19 Mayıs 1913 tarihli Ticaret ve Ziraat Nazır'lığı tarafından Sadaret'e yazılan yazıda; Nemlizade Hasan Tahsin Efendi, Sadaret'e Bağdat vilayetinde petrol araması için 3 Ocak 1898 tarihinde verilen ruhsatnamenin Şura-yı Devlet Heyeti Umumiyesi'nce verilen iptal kararının kanuna uygun olmadığına dair bir dilekçe vermiştir. Yapılan incelemede ruhsatta hakkının kalmadığının kendisine anlatılması adına Maliye, Nafia ve Maarif Dairelerinin düzenlediği mazbataların tebliğ edildiği

ifade edilir. İlgili şahsın hiçbir şekilde madenler üzerinde bir hakkı kalmamıştır (BOA, BEO, 4118/308831,1913).

16 Nisan 1913 tarihinde Sadaret Tahrirat Kaleminden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne yazılan yazıda, Şura-yı Devlet eski üyesi Reşat Bey ve arkadaşı tarafından yapılan Bağdat sancağı Samara kazasında Tikrit nahiyesi civarında petrol, zift petrol ve benzin madenleri arama ruhsatı başvurusunun yerel hükümet tarafından kabul edilmiş olduğu halde ne sebeple halen verilmediği sorulmuştur. Bu dilekçeye cevabın Şurayı Devlet tarafından 9 Ocak 1913 tarihinde Ticaret Nezaretine gönderilmiş olduğu belirtilmektedir (BOA, BEO, 4164/312273, 1913).

16 Şubat 1913 tarihinde Babıali Meclisi Vukela ve Maruzat Klemi tarafından düzenlenen irade-i seniyyede, Van vilayeti Bargiri nahiyesine bağlı Beşparmak ve Gürzot köylerinde keşfedilen petrol ve petrol madeninin 99 sene süreyle ayandan Müşir Fuad Paşa'ya ihale edilmesi Şurayı Devlet ve Meclisi Vukela kararlarıyla uygun görülmüştür. Bu kararın uygulamasına Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkili kılınmıştır (BOA, İ.MMS, 160/11,1913).

Bağdat Vilayeti Teşrifat Klemi tarafından 15 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nazırına yazılan ve Bağdat valisi tarafından imzalanan yazıda, Irak'taki petrol madenlerinin işletilmesi ve ziraat yapılması için imtiyaz verilecek kişilerin Osmanlı dışından olmasının memleketin iktisadı ve huzuru için uygun olmayacağı görüşü iletilir. Memlekette henüz maden mühendislerimizin olmaması sebebiyle madenlerin atıl bırakılmadan yabancı maden mühendislerine hükümet adına aramalar yaptırılması ve Osmanlı tebaasına ihale edilmesinin uygun olacağı görüşü iletilir. Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işletme imtiyazının yabancılara verilmiş olmasından yerel halkın rahatsız olduğu korato petrol, bu sebeple petrol madenlerinin yabancılara verilmemesinin önemi vurgulanır (BOA, İ.MMS, 160/11,1914).

3 Mayıs 1909 tarihinde Serkatib-i Hazret-i Şehriyari Halid Ziya imzasıyla Babıali Daire-i Sadaret Meclis-i Vükela ve Ma'ruzat Klemi'nden yazılan yazıda; 1877-1878 tarihlerinden beri emlak-ı seniyye kapsamına alınmış ve padişahın mülkü haline getirilmiş olan emlak, arazi, çiftlik ve maden imtiyazlarıyla Bağdat ve Basra'daki

vapurların ve Selanik Şirket-i Hayriyesi'yle Kadıköy'de inşaatı yapılmakta olan rıhtımın Merkez Emlak İdaresi'yle valilikte çalışan memurlarla birlikte hükümete devrine karar verilmiştir. Bu tarihe kadar padişahın geliriyle idare edilen Etfal Hastanesi ve benzer hayır kurumlarının fayda sağlamaları devletin idaresi altında düzene koyulacaktır. Hazine-i Hassa'nın bazı bankalara, tüccarlara ve esnafa olan düzenli düzensiz gecikmiş borçlarının ve memur ile işçinin gecikmiş maaşlarının devletçe ödenmesi kararlaştırılmıştır. Buna mukabil çok eskiden beri padişaha ait olan ve padişahın mülkünde olması normal olan yerlerin listesi de hazırlanmıştır (BOA, BEO, 4297/32227,1914).

6 Temmuz 1914 tarihinde Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi tarafından Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne yazılan yazıda; Bağdat ve Musul dahilindeki petrol ve nefit madenleri arama ruhsatı talebinde bulunanlar, bu madenlerin hükümete geçmesi sebebiyle mevcutta yok hükmünde olduğunu ve Maadin nizamnamesinin bu bölgede bilinen ve bilinmeyen kaynaklara uygulanacağı kararlaştırılmıştır (BOA, BEO, 4297/32227,1914).

22 Mayıs 1914 tarihli Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından yazılan yazıda, Mendeli nefit madeninin hükümetimiz tarafından her sene 30-40 bin kuruşa mültezime verilmekte olduğu sınıra yakın İngiliz firmasının işlettiği Korato nefit madeni arazisinin fiilen alınması ve güvenliğinin payitahtta sağlanmasını ve Hanikin Kaymakamlığına bağlanmasını talep etmektedir (BOA, HR-SYS, 720/15,1914).

17 Eylül 1916 tarihinde Sadaret makamına Ticaret ve Ziraat Nezaretinden gelen belgede, Korato mevkiinde bulunan ve İngiliz Anglo Persian Oil Company Limited isimli şirketin İran Devletinden imtiyaz alarak işlettiği kaynakların sınırimıza çok yakın olması sebebiyle savaş boyunca emaneten işletilmesinin askeri sebeplerden uygun olacağı anlatılmaktadır. Bu madenin yerelden memur edilen Mühendis Abraham Goldman Efendi tarafından incelendiği ve hazırladığı 29 Mayıs 1916 tarihli raporunda; aktif 3 kuyu olduğunu, bu kuyuların herbirinin 1.000 metre derinlikte olduğunu ve bunlardan yılda toplamda 24 bin ile 29 bin teneke gazın üretilmesinin mümkün olduğu anlatılmıştır (BOA, HR-SYS, 720/15,1916).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAYLAŞILAMAYAN OSMANLI PETROL KAYNAKLARI

3.1. Dünya’da Artan Petrol Kullanımı

19. yüzyılda tekstil, metal, ziraat, ulaşım, enerji, ekonomi ve sosyal yaşantıda yeniliklerle ilk olarak İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, Dünya tarihin dönüm noktalarından biridir. Sanayi Devrimi ile insan ve hayvan gücüne dayanan üretimden makine gücüne dayanan üretime geçilmiştir. İngiltere’de buharlı makinenin üretimde kullanılmasıyla ekonomi yeni bir sürece girmiş, enerjiye olan ihtiyacı arttırmış, bu durum kömür havzalarıyla birlikte alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Makinalaşma ile toplumlar arasında ekonomik üretim rekabeti hızlanmış ve medeniyetler arasındaki çatışmalar ateşlenmiştir. Devrimin getirdiği birçok buluş savaşlarda kullanılmıştır. Bunların en başında da; çoğunda enerji kaynağı olarak petrolün kullanıldığı savaş donanmaları, çok güçlü silahlar, zırhlı tanklar ve hızla gelişen uçaklar gelmiştir. Sonuç olarak da askeri araç ve silahlar sürekli gelişmiştir (Güran, 1993: 128-133).

Aydınlanma amacıyla lambalarda kullanılan petrol, süreçte içten yanmalı motorlarda yakıt ve yağ olarak tüketilmeye başlanmıştır. İngiltere’de 1800 yılında buharla çalışan motorların toplamı 10 bin beygir iken, 1900 yılında 14 milyon beygir gücünü bulmuştur (Ediger, 2006: 290).

Sanayinin gelişmesine katkı sağlayan, savaşların seyrini değiştiren, çok önemli bir enerji kaynağı olan petrol, büyük devletlerin birbirlerine karşı izledikleri politikalara yön vermiştir. İngiliz Amiral Philips Dumas, Birinci Dünya Savaşının petrole yönelik bir savaş olduğunu ifade etmiştir. Petrol dünyanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Devletlerin sanayiden alacakları güçten yararlanabilmeleri için petrole ihtiyaçları vardır ve güçlü olabilmeleri için de topraklarda varlıklarını sürdürmek yerine sanayide ve bilimde gelişmeleri gerekecektir. Bu çok önemli bir değişim ve gelişim sürecidir (Güran, 2013: 177-189).

İngiliz donanmasının Amirali Sir Winston Churchill'in, İngiliz donanmasının ihtiyacı olan petrolün temini için Amiral John Arbuthnot Fisher'e "Petrolü bulmalısın, onun barışta nasıl ucuz ve düzenli bir şekilde, savaşta ise kesintisiz olarak nasıl sağlanabileceğini göstermelisin" talimatı, petrol avcılarının Orta Doğuda petrol için izledikleri politikayı çok güzel özetlemektedir (Özdağ, 2014: 88).

Petrolün 1857'den itibaren çıkarılma miktarı incelendiğinde, petrolün dünya ekonomisinde enerji ihtiyacının karşılanmasındaki yeri daha iyi anlaşılacaktır. 'Petrolün Yıllara Göre Miktarı' Tablo 19'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablodaki değerler detaylı incelendiğinde, petrolün miktarının yıllar içerisinde hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Tablo 19: Dünyada Üretilen Petrolün Yıllara Göre Miktarı

Yıllar	Varil	Ton
1896	114.159.183	16.308.545
1897	121.948.575	17.421.225
1898	124.924.682	17.846.383
1899	131.143.742	18.734.820
1900	149.132.116	21.304.588
1901	167.434.434	23.919.205
1902	182.006.076	26.000.868
1903	194.879.669	27.839.953
1904	218.204.391	31.172.056
1905	215.292.167	30.756.024
1906	213.415.360	30.487.909
1907	264.245.419	37.749.346
1908	285.552.746	40.793.249
1909	298.616.405	42.659.486
1910	327.937.629	46.848.233
1911	344.174.355	49.167.765
1912	352.446.598	50.349.514
1913	383.547.399	54.792.486
1914	403.745.342	57.677.906
1915	427.740.129	61.105.733

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2016.³⁰

³⁰ 1 Varil=159 Lt, 1 Ton = 7 Varil

Petrolün varil miktarının artması ve fiyatının kısa süre içerisinde ucuzlaması sonucunda, petrolün kullanım alanı artmıştır. Motorlu araçlarda benzin olarak kullanılmaya başlanmış, ateşleme ile çalışan motorun icadını tetiklemiş ve otomobil endüstrisinin hızla gelişmesine neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler ile ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'da taşıt sayısı kısa sürede milyonlara ulaşmıştır. Petrol kullanım oranlarının taşıt sayısının artışına bağlı olarak yükselmesi, rekabetin en önemli ham maddesi olarak petrolün ilk sıraya yerleşmesine neden olmuştur (Yergin,1995: 12-15; Pala, 2006: 11-14).

Bu dönemde kömürden daha pahalı olmasına rağmen, kolay depo edilmesi, temiz oluşu ve fazla enerji vermesi gibi avantajları petrolü önemli kılmıştır. Petrol, batı için stratejik bir ham madde olmuş ve 20. yüzyılın başından itibaren petrole kesintisiz sahip olmak, ülkelerin dış politikalarının temel amaçlarından biri olmuştur.

Sanayileşme, ülkeleri enerji kaynaklarına bağımlı yapmış ve petrolün giderek artan önemi; ülkelerinde petrol olmayan Almanya, İngiltere ve Fransa'nın bir takım stratejiler geliştirmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Orta Doğu bölgesi üzerine hakim olma politikaları, bu ülkelerin petrol kaynakları üzerinde daha etkili olması hedeflenmiştir (Pala, 2006: 15).

Petrolün keşfi ile petrol stratejileri ve uluslararası ilişkiler iç içe geçmiştir. Mevcut gücü sürdürebilme ve yeni güç kazanabilme arayışı, enerji stratejilerinin temel amaçlarından olmuştur (Pamir, 1999: 34-63).

Bölgedeki uluslararası petrol rekabetinin artması ile farklı projeler geliştirilmiştir. Demir yolu ağının kurulması antlaşmaları bunların belki de en önemlilerindedir (Kocabaş,1985: 35-36).

Petrolün sanayi olarak gelişimi, kapitalizmde de tekelleşme olarak kendini gösterdi. Petrolü kullanan ülkeler zenginleşirken, uluslararası düzeyde de dünyanın paylaşılmasında rekabete giriyorlardı. Petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık ve pazardaki karışıklıklar neticesinde petrol şirketleri birleşmeye veya geçici bir süre için de araya gelmeye mecbur kalıyordu (Can, 2000: 71).

1890'lardan sonra İngiltere'de Samuel Biraderler ve Royal Dutch Şirketi de bu yeni gelişen petrol endüstrisinden pay almayı amaç edindi. 1897 yılında Samuel Biraderler "Shell Nakliyat ve Ticaret Şirketi"ni kurdular. Bu şirket ile Royal Dutch

arasında başlayan rekabet 1902 yılına kadar devam etti ve aynı yıl iki şirket “Asiatic Petroleum Company” ismini alarak birleşti (Okumuş, 2015: 97).

20.yy’ın başında seri otomobil üretiminin başlamasıyla petrol en önemli enerji kaynağı oldu. Hızla gelişen sanayide kömür yerine petrole çalışan motorların sayısının artması petrole talebi arttırdı. Hızla gelişen ve birbirlerinin sömürgelerine göz diken ülkelerin, ordularını güçlendirme amaçları petrolün önemini daha da arttırdı bununla beraber de hükümetlerin petrol ihtiyacı ve petrol alanlarının şirketler arasında bölüşülmesi uluslararası sorun haline geldi (Can,2000: 75).

1900’de güç, güvenlik ve ekonomik avantajlar için rekabet eden; Britanya, Fransa ve Rusya, Avusturya ve Macaristan dünyanın altı büyük gücü idi. Her devlet bir şey istiyordu. Avusturya Balkanları, Almanya “Drang nach Osten”i (doğuya yürüyüş), Rusya Balkanları ve Boğazları geri istiyordu. İtalya’nın gözü de Libya’daydı. Britanya yabancı pazarları elinde tutarken güç dengesini korumayı hedefliyordu (Khairallah, 1991: 25).

3.2. Güçlü Devletlerin Osmanlı Petrol Kaynaklarına Sahip Olma Arzusu

Osmanlı devletinin elinde tuttuğu petrol alanlarının önemi bilindikçe artan petrol ihtiyacını karşılama arayışındaki sanayileşen ülkelerin bu imkana sahip olma arzusu da artıyordu (Fay,1950: 40-55).

İçerdeki Düyun-ı Umumiye gelirleriyle yetinmeyen dönemin güçlü devletleri, petrol kaynağını dışardan da ele geçirme mücadelesini veriyordu. II. Abdülhamit Bağdat ve Musul topraklarını Hazineyi Hassa’ya devredince yabancıların bu kaynakları işletmek izni alma imtiyaz başvuruları da uzun süre sürüncemede bırakıldı. Abdülhamit bu başvurulara karşı bölgedeki kaynakları tek bir işletme yönetimi altında birleştirmek ve bu işletmenin imtiyazını yabancılara karşı koz halinde elinde tutma stratejisini uyguluyordu. Koz olarak kullanırken bir yanda kendi ekonomisi için kaynakların işletilmesini geciktirmiş oluyor diğer yandan güçlü devletlerin rekabetini kızıştırmış oluyordu. Ama bu statejinin uzun sürmesi, güçlü devletler arasında gerilimin artmasına ve bir anlamda bölgede büyük savaşın başlamasına sebep oldu. Osmanlının bu kaynakları kendisinin verimli işletmesi için gereken yatırıma ve bilgi birikimine sahip değildi. Başarıyla yapılan, bu kaynakların yabancıların eline

geçmesini engellemek ve zaman kazanmaktı. Sultan II. Abdülhamit sonrası tahta çıkan Sultan Vahdettin de aynı politikayı sürdürmüştür. Bu durum karşısında yabancılar için I. Dünya Savaşı kaçırılmayacak bir fırsattı. Savaşın sonunda Bağdat ve Musul terk edilmişti. Nitekim bu savaşın sonucunda savaşın en zararlı çıkan taraflarından biri Osmanlı Devleti olmuştu. Aşağıdaki tabloda (Tablo 20) I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti topraklarının bugün için ispatlanmış petrol rezervleri gösterilmiştir.

Sanayileşen ve petrol talebi artan batılı ülkelerin bu istekleri Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli stratejilerini uygulamaya koymaya başlamıştı. Bu ülkelerden İngiltere, Amerika ve Almanya petrol bulmak için en fazla gayret gösteren ülkelerdi (Aydın,1995:147).

Tablo 20: Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Bağlı Bazı Devletlerin Petrol Rezervleri ve Üretimleri

Devlet	Osmanlı Dönemi	Toplam Süresi	Dönemdeki Adı	Kanıtlanmış Petrol Rezervi (milyon varil)	Dünya Reserv Sıralaması	2015 Üretim (Bin varil/gün)	Dünya Üretim Sıralaması
S.Arabistan	1517-1803/1811-1919	393 yıl	Mekke Şerifliği, Al-Ahsâ Vilayeti, Necit Kazası	268.289	2.	11.948	2.
Irak	1514-1918	404 yıl	Musul, Bağdat, Basra	144.211	5.	4.049	6
Kuveyt	1538-1899/1913	361/375yıl	Kuveyt Kazası, Basra Vilayeti	104.000	6.	2.714	10
B. Arap Emirlikleri	1566-1892	326 yıl	Emirlikler	97.800	7.	3.474	7.
Libya	1551-1912	361 yıl	Trablusgarp-Bingazi-Fizan	48.363	9.	461	30.
Katar	1871-1913	42 yıl	Katar Kazası	25.244	13.	2.049	14.
Cezayir	1517-1830, 1885-1911	313/339 yıl	Cezayir, Fizan Kazası	12.200	16.	1.671	18.
Sudan	1517-1882/1914/1923	365/397 yıl	Nübye, Darfur, Kordofan, Bahr-ül Gazel	5.000	24.	261	36.
Mısır	1517-1882/1914/1923	365/397 yıl	Mısır	4.400	25./26.	707	27.
Yemen	1538-1635/1869-1918	146 yıl	Yemen Vilayeti	3.000	29.	48	66.
Suriye	1516-1918	402 yıl	Halep Vilayeti, Şam Vilayeti	2.500	31.	36	67.
Çad	1875-1912	37 yıl	Fizan Sancağı/Reşade Kazası	1500	37.	120	44.
Tunus	1512-1535/1574-1881	307/330 yıl	Tunus	425	50.	51	64.
Türkiye				296	53.	63	59.

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, International Energy Statistics, 2015 yılı başı verilerine göre.(3 Eylül 2016 erişim)

3.2.1. İngiltere'nin Stratejisi "Gizli İşler"

Sultan Abdülhamit döneminde, Avrupa devletlerinin perde arkası tutumlarıyla çokça karşılaşmıştır. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği, dışişleri bakanlığı ve elçilik görevlilerinin ilgisini iki konu çekiyordu. Birincisi, Almanya'nın başlattığı Bağdat Demiryolu projesinin inşasına ait imtiyazın durumu ve İngiltere'nin buradaki rolü, ikincisi ise, Mezopotamya'daki petrol rezervlerinin çıkarılıp işletilmesine ilişkin imtiyazı ele geçirebilmek. Bu döneme ait bazı arşiv belgeleri ile bu durumu anlamak daha uygun olacaktır:

İngiltere'nin resmi tarihi arşiv kurumu olan Public Record Office (PRO), Foreign Office'e göre; İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Thomas Sanderson, 20 Mayıs 1904'de gizli kayıt ile bir rapor yazmıştır. Bu raporda, *Persian Oil Company*'nin (İran Petrol Şirketi) kurucusu ve başkanı D'Arcy ile yaptığı görüşmeyi ve her türlü gelişmeyi ona aktardığı için D'Arcy'in kendisine duyduğu şükranı anlatmıştır. Bu görüşmeye göre; D'arcy, Osmanlı'dan Dicle vadisinde petrol arama-çıkartma imtiyazlarını alabilmek amacıyla, müsteşara uğramış ve kendisine Avrupa ülkelerinden bu konu ile ilgili pek çok başvuru geldiğini anlatmıştır. D'arcy birlikte çalıştığı kişilerin, bir İngiliz şirketinin pek şansı olmadığını söylemeleri nedeniyle, bir Türk ile görüşüp ona şirket kurdurtmak ve sonrasında başarabilirse İngiliz şirketine dönüştürmeyi planladığını anlatmıştır. D'Arcy, görüştüğü Türk ajanın İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğinin anlaşılması için İngiliz Elçiliğine gelmek istemediğini belirtmiştir. (Sami, 2007: 8-9).

Sir Thomas'ın rapor hazırladığı dönemde, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Connor da Dışişleri Bakanı Marquess of Lansdowne'a gizli bir rapor yollamıştır. Bu raporda eski bir Alman şirketi Anatolian Railway Syndicate'in (Anadolu Demiryolu Şirketi), Bağdat ve Musul'daki petrol bölgelerinde çalışma amacıyla 'önemli imtiyazlar'a sahip olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, *Persian Oil Company*'nin Londra'dan İstanbul'a gelmiş olan bir temsilcisiyle irtibata geçerek, elçiliğinin konuya müdahale etmek konusunda ne düşündüğünü ve zamanlamasını öğrenmeye çalışmıştır. Bir yandan da saray görüşmeleri aktif bir şekilde devam

etmekteydi ve bu aşamada konuyu daha da çıkmaza sokup ters tepkiler almaktan da kaygılanıyordu. Sir Nicholas O’Conor yanılmıştı. Yolladığı rapordan beş hafta sonra, 28 Ekim 1904 tarihinde, İstanbul’daki elçilik maslahatgüzarı W.Townley, Musul ve Bağdat’taki petrol rezervlerinin işletilmesine ilişkin bir imtiyaz antlaşmasına ait belgenin kopyasını, Dışişleri bakanına iletti. Bu imtiyaz Hazine-i Hassa tarafından 16 Temmuz 1904’de Anatolian Railway Syndicate’e verilmişti. Nichols böyle bir antlaşmanın imzalanmadığını iddia ediyordu. 15 Kasım 1904’de Townley, gizli bir belge daha yolladı. Bu belgeye, elçilik askeri ateşesi Yarbay F.R. Maunsel’in kendisine ilettiği, Mezopotamya’daki petrol alanlarını gösteren bir haritanın kopyasını da eklemişti. Bu harita, Anatolian Railway Syndicate’in Alman çalışanı Herr Grosskopf tarafından hazırlanmıştı. Yarbay Maunsel, haritayı yapmak için Herr Grosskopf’ın bölgede şüphe çekmeden bir önceki kış dolaştığını, çizim için teknik destek aldığını ve kendisinin de haritanın bir kopyasını temin ettiğini belirtmiştir (Sami, 2007: 9)(Arı, 2017: 60-70).

3.2.1.1. Arap Emirleriyle Sömürgecilik Anlaşmaları

Tarihte ve “Koruyuculuk” veya “Protektora” Anlaşmaları olarak da adlandırılan bu anlaşmaların içeriği sömürgeciliktir.

İngiltere’nin imzalattığı koruyuculuk anlaşmalarından ilki 1809’da işgal ettiği Ra’s el Hayma Emirliği anlaşmasıdır. 1820 yılında çeşitli Körfez Emirlikleri de İngiltere ile koruyuculuk anlaşmaları yapmıştır (Ayhan 2009:118).

3.2.1.1.1. Kuveyt Petrol Kaynakları

Berlin Bağdat demiryolu hattına ait anlaşmalar, İngiltere’nin stratejik konum ve petrol kaynakları kaybı anlamına geliyordu. Bu durum Fransa içinde hezimet anlamına geliyordu. İngiltere bu kaybını azaltmak amacıyla planlı adımlar atacaktı. 1899 yılında borç içinde ve ordusu zayıflamış Osmanlı devletine bağlı olan Kuveyt’te yönetimde Şeyh Mübarek es- Sabah vardı. 1899’da 99 yıllık bir imtiyazı İngiltere’ye veren bir anlaşma imzalandı. 1905 yılında Sidney Reilly isimli İngiliz casusu düzenlediği çeşitli entrikalar sayesinde Basra’daki petrol kaynaklarında Lord Strathcona’nın imtiyaz elde etmesini sağladı. Böylece 1908 yılında petrolün bölgedeki keşfinden sonra bu

imtiyazlar 1909 yılında kurulan İngiltere- Basra Petrol Şirketi'ne devroldu. Bu şirket Şattü'ül Arab'a bağlı Abadan yarımadasında bir petrol rafinerisi, depo ve liman inşaatı için Muhammira Şeyhi ile görüştü. İngiltere Almanya'yı bölgenin dışında ve petrol kaynaklarının uzağında tutmak için büyük çaba sarfediyordu (Engdahl, 2015:46).

İngiltere'nin ödüllendirme ve baskı siyaseti sonucunda 1861 ve 1892'de Bahreyn, 1891'de Umman, 1899'da Kuveyt, 1916'da Katar Emirleri, kendi topraklarında herhangi bir yabancı ülkeye imtiyaz hakkını tanımadan önce İngiltere'nin iznini almayı kabul edeceklerine dair anlaşmaları kabul etmişlerdi. Tabii ki Osmanlı'nın dahil olmadığı bu anlaşmaların bir geçerliliği olamazdı (Ayhan 2009:118).

Bu anlaşmanın metninde şu ifadeler yer alıyordu:

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adını anarak... Bu yasal ve onurlu anlaşmayı yazmanın amacı, bir tarafta İngiliz Hükümeti adına Britanya Majestelerinin siyasi temsilcisi Yarbay Malcolm John Meade I.S.C., diğer tarafta Kuveyt Şeyhi Şeyh Mübarek bin Şeyh Sabbah arasında varılan bu mutabakat ve anlaşmayı tespittir. Adı geçen Şeyh Mübarek bin Şeyh Sabbah, kendi özgür irade ve isteği ile, kendisinin ve varislerinin ve yerine geçeceklerin Kuveyt'e veya kendisine ait toprakların herhangi yerine önceden İngiliz hükümetinin onayını almaksızın herhangi bir devlet veya hükümetin temsilcisi veya memurunu kabul etmeyeceğini taahhüt eder ve anılan, ayrıca kendisinin, varislerinin ve yerine geçeceklerin, majesteleri hükümetinin önceden iznini almaksızın topraklarının herhangi bir bölümünün herhangi bir devletin hükümetine veya vatandaşlarına terk etmeyeceğini, satmayacağını, kiralamayacağını, ipotek etmeyeceğini veya işgaline terk etmeyeceğini veya başka amaçlarla vermeyeceğini taahhüt eder. Bu anlaşma adı geçen Şeyh Mübarek'e ait olan toprakların halen diğer bir devletin vatandaşlarının elinde bulunan kısımlarını da kapsamaktadır.. M.J. Meade, Basra körfezindeki siyasi temsilci, Britanya; Mübarek el Sabbah” (Nebiler ve Parlar, 1996:21).

3.2.1.1.2. Bahreyn Petrol Kaynakları

Bahreyn'de 1861 yılında çıkan iç anlaşmazlıklara müdahale eden İngiltere, Bahreyn'deki rejimi muhafaza etme görevini üstlenmişti. 1892 yılında bu anlaşma

İngiltere'ye bazı ticari kolaylıklar sağlamayan maddelerin ilavesiyle yenilenmiştir. Bahreyn bu anlaşmayla iç işlerinde serbest, dış siyaset ve güvenlik konularında İngiltere'ye bağlıydı. Bu anlaşmanın içeriği yukarıdaki anlaşma ile aynıydı. Yani emirlik; hiçbir hükümete kendi topraklarından vermemeyi, satmamayı ve ipotek vermemeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca İngiltere dışında hiçbir ülkeyle anlaşma imzalayamayacak hatta İngiltere'nin izni olmadan başka bir yabancı delegasyonun oturma iznine dahi müsaade etmeyeceğini taahhüt ediyordu (Arı,2004:102-103).

3.2.2. Amerika'nın Petrol Stratejisi "Chester Projesi"

Chester Projesi, Colby Mitchell Chester isimli bir Amerikalı tuğamiralin başında olduğu bir grubun, uzun yıllar Osmanlı topraklarında demiryolları yapımı ve işletmesi başta olmak üzere bir çok alanda imtiyaz elde etme çabalarının genel ismidir. Proje, grubun kuracağı bir şirketin demiryolları inşa etmesi ve bunun karşılığı olarak 99 yıl için demiryolu işletmesinin ve etrafındaki 40 km lik alanda petrol dahil maden yeraltı kaynaklarının işletilmesi hakkını elde edecekti. Chester Grubu önce 1908-1914 arasında sonra 1922-1923 yıllarında olmak üzere iki ayrı girişimde bulundu (Can,2000:vii).

Mezopotamya petroleri için mücadele eden temelde 4 büyük oyuncu var olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar Deutsche Bank, D'Archy, Royal- Dutch ve Chester Gruplarıdır. Bunlardan ikisi Deutsche Bank ve Chester Grupları bu mücadeleyi demiryolu projesi olarak Osmanlı'ya sunmayı daha benimsenir bulmuşlardır. Bu iki gruptan Deutsche Bank'a ait projeyi önceki bölümlerde anlatmaya gayret etmiştik. Amerikan Chester Grubuna ait petrol mücadelesiye Amerikalıların kendi içinde başka bir rekabeti üzerinden sahneye çıkmıştır.

Temmuz 1909'da J.G. White and Company ve Dr. Bruce Glaskow ortak girişimi Asya'daki Osmanlı topraklarında demiryolu işletmeciliği yapmak için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmuş ve Amerika'nın İstanbul Büyükelçi'sine bu başvuru ile ilgili bilgi vermiş ve destek istemiştir. Dr. Glaskow Ermeni arkadaşı Erzurum Vekili Karakin Pastırmacıyan'ı da Nafiz Nezareti'yle görüşmelerde arabulucu ve çevirmen olarak kullanmıştır. Görüşmeler 3 hafta kadar sık aralıklı yapılarak 108 maddeli bir

sözleşme taslağına dönüşmüş (Tunaya,1989:359) ve bu sözleşmenin imzası için dönemin hükümeti 20 Ağustos 1909 tarihinde meclisten imtiyaz sözleşmesini imzalamak için aşağıdaki tek maddeyle yetki talep etmiştir:

“Anadolu’nun belli yerlerinde inşa edilecek demiryolu kenarında yirmişer km’lik alanda bulunmuş ve bulunacak madenleri 99 yıl işletme karşılığında ve ücret talep etmeksizin demiryolu yapımına talip olan Amerikan Şirketi ile sözleşme imzalamaya Ticaret ve Nafia Nezareti’nin yetkili kılınmasına ilişkin kanun tasarısı”.

Bu taslak Meclis’te tartışılmaya başlanmadan önce Chester Grubu’nunda temsilcisi olarak bilinen Şahereyan Haronon’nun çektiği telgraf mecliste okunması ile tartışmalar alevlenmiş ve iki Amerikalı şirket arasındaki rekabet sonraki dönemde giderek tırmanmıştır. Emekli Amiral Colby M. Chester kendi projesinde, Sivas’tan başlatıp Diyarbakır üzerinden Musul ve Kerkük’e uzatılarak Süleymaniye’de son bulan demiryolunu ve bağlı şebeke hatlarının iki yanında 20 şer km boyunca imtiyaz istemiştir (Kent,1976:26-27).

1911 Yılında Chester firmasının teklifini çoğunluğu İttihat ve Terakki yanlılarının oluşturduğu Meclis-i Mebusan’da oylanmasından önce dönemin etkili gazetesi Servet-i Fünun konuyu haber yapmış ve demiryolu projesinin faydalarını anlatmıştı. Haberde Chester firmasının bir diğer ortağının Revolver Colt olduğu, projenin toplam maliyetinin 20 milyon Osmanlı lirası olduğu, toplamda 1534 km demiryolu döşenmesi ile bölgenin kalkınacağı ifade edilmektedir. Habere göre projenin mukavelesi yapılmış ve meclise onaya sunulmuştur (Kala, 2015).

İki Amerikalı şirket arasındaki bu çekişmeyi aylar sonra Chester kazanmış olmasına rağmen Almanlar bu projenin kendi demiryolu projelerine gölge düşürmesine engel olmak amacıyla bir taraftan entrika seviyesine varan çalışmalarda bulunur, diğer taraftan 150.000 sterlin kadar rüşveti Osmanlı’da dağıttığı söylenir (Uluğbay,2008:103).

3.2.3. Almanya'nın Dev Projesi "Bağdat Demiryolu - Petrol Yolu"

Aslında Basra Körfezi bölgesine demiryolu yapılması düşüncesi yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin fikriydi. İngilizler 1882'de Mısır'ı işgal ettikten sonra bu teşebbüsleri yarım kalmıştı (Tabakoğlu, 2005:262).

Sultan Abdülhamit'in iç gündemi devlet içinde bağlılık ve bütünlük inşa etmektir. Bu gündem devletin altyapısını ve bürokrasiyi güçlendirmekten geçiyordu. Bu güçlendirme ve bütünleşmenin bir diğer aşaması ulaşımdan geçiyordu. Bir Alman teknik komisyonu, Mezopotamya bölgesindeki petrol kaynaklarını araştırması sonrası verdiği raporda bölge için "gerçek bir petrol gölü" ifadesini kullanmıştı. Amerikan Standart Oil Kumpanyası'nın tekeli kırılmak adına bu kaynakların Ruslarla birlikte kar amacı bile olmadan işletilmesi önerilmişti. Kısa bir süre sonra yine bir Alman Dr. Paul Rohrbach bölgeyi gezmiş ve gazetesinde bölgenin petrol ve gazla dolu olduğunu yazmıştı. Bu gazeteciye göre, Musul kaynakları Rusların Kafkaslardaki kaynaklarından çok daha karlı işletmeler olacaktır. 1904 yılında Deutsche Bank bir yıl içinde işletmeye başlanması koşuluyla Fırat ve Dicle arasında geniş bir alanda arama iznini Osmanlı Devleti'nden elde etmiştir (Evrence, 2016:97).

Padişahın danışmanı olan ve uluslararası bir üne sahip Alman Demiryolu Mühendisi Wilhelm Von Pressel 1872 yılında hükümet tarafından Osmanlı demiryolları için bir rapor hazırlamak amacıyla görevlendirilmişti. Von Pressel hazırladığı raporda, Osmanlı Devletinin Avusturya Macaristan sınırından Basra Körfezi'ne kadar uzanan büyük bir demiryolu sistemi düşünmüştü. Bu sistem sayesinde imparatorluğun uzak köşeleri başkente yaklaşmış olacaktı. Tarım, hayvancılık, madencilik ve ticaret gelişecekti. Köylü halk ürünlerini karlı pazarlara götürecekti. Kervan yollarında deniz yollarının keşfedilmesi ile kaybedilen hareketlilik ve ticaret devrimi şimdi demiryolu ile tekrar eski günlerine dönecekti. Mezopotamya tam bir ticaret cenneti olacaktı. Pamuk ve zımpara ile petrol, kömür madenleri karlı pazarlara ulaşacaktı. Siyaseten de ayaklanmalara çok hızlı asker gönderilebilecekti. Askerlik yapmaktan kaçan uzak bölgelere inzibat gönderilebilecek sultanın otoritesi korunacaktı (Earle, 2003; 26).

Dönemin İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi Marschall tarafından hazırlanan bu gelişmelerle ilgili raporda aşağıdaki büyükelçinin aşağıdaki sözleri ilginçtir:

“Ekonomi ve politikanın ayrı şeyler olduğunu savunan öğretisi günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Ekonomilerini geliştirebilmiş uluslar, politik etkilerini artırmışlardır; tersine iktisadi açıdan geri kalanlar ise politik olarak zayıftırlar... Eğer Almanya doğuda ekonomik etkinliğini artırmaya devam ederse, Alman mallarını Alman gemileriyle taşıma sürecini hızlandırmak için Haydarpaşa Limanı inşa edilip, oradan Anadolu Demiryolu Bağdat'a kadar bir Alman girişimi olarak ve yalnız Alman malzemesi kullanılarak gerçekleşirse, tüm doğu topraklarının ... değer taşımadığı ifadesi aktüel geçerliliğini yitirmiş bir tarihi anı olarak kalacaktır” (Özyüksel,1994:21).

Düyun-ı Umumiye İdaresi bu projeden çok memnun oldu. Çünkü ülke içinde bu sayede elde edilecek barış ve kalkınma daha çok vergi demekti. Demiryolu ülkenin kredisini de arttırmış olacaktı. Ancak ülkede ne para ne de teknik altyapı vardı. Özel sermaye de böylesine büyük bir proje için büyük güvenceler istiyordu. Düyun-ı Umumiye gelirlerden bir kısım ayrılarak demiryolu yapımına verilmesini istedi. Böylece hem devletin borçları ve buna karşılık koyulacak ipotekler artmış olacak hem de ülke gelirlerinin bu daha büyük borçların tahsil imkanı artmış olacaktı (Earle, 2003: 27).

Projenin Almanya tarafından yapılıyor olması ise Saray'ın Almanya'yı diğer devletlerden daha az tehlikeli bulması sebebiyleydi. Abdülhamit'in şu sözleri söylediği aktarılır : “Büyük devletler arasında demiryolu inşaatı bakımından en fazla Almanya'ya itimat edebiliriz. Çünkü onun için ehemmiyetli olan, işin sadece iktisadi ve mali cephesidir.”(Özyüksel, 1988:62). Bu yaklaşım daha sonraları dünya savaş yolunda ilerlerken Almanya yaklaşması ile yine kendini gösterecektir.

Osmanlı Devleti'nin her seferinde Almanya'yı diğer büyük güçlere tercih etmesini şöyle ifade eder: “II. Abdülhamit demiryolculuk konusunda Belçika'yı Fransa'nın maşası, İngiltere ve Fransa'yı ise İmparatorluğu parçalayacak yatırımcılar olarak değerlendirdi.” (Ortaylı, 1983:96).

Alman General Von Der Goltz demiryolunun Osmanlı için önemini şöyle ifade etmişti: “Güney illerinin, imparatorluğun öbür bölgelerinden büyük uzaklıklarla ayrılmış olması, yalnız bunların kontrolünü güçleştirmekle kalmamış, aynı zamanda kuzeyden gelen tehlikelere Osmanlı’nın bütün dikkatini toplamasını da engellemiştir. Şunu unutmamak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu Tuna boylarında ve Balkanlardaki savaşlarda güçlerinin yalnız yarısını seferber edebilmiştir. İmparatorluğun merkeze uzak illeri orduya asker vermemekle yetinmemiş, aynı zamanda gösterdikleri başkaldırma tehlikesi yüzünden de imparatorluğun önemli kuvvetlerini de buralarda bağlı tutmuşlardır. Basra Körfezi ve Kızıl Deniz’e uzanan demiryolları tamamlandıktan sonra bu durum bütünüyle değişecektir. O zaman İmparatorluk gençleşecek, yeni bir güce kavuşacaktır. Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Başkanı Vincent Caillard İstanbul Bağdat demiryolu yapımı için bir İngiliz Amerikan ortaklığı kurmayı denedi ama başarılı olamadı. Bu sıralarda İstanbul’a Harbiye Nezaretine gelip Mauser tüfekleri pazarlaması yapan Dr. Alfred Von Kaulla projeye ilgi duymaya başladı. Deutsche Bank idari müdürü Dr. Georg Von Siemens ile anlaşıldı ve Haydarpaşa- İzmit hattının işletmesini devraldıktan sonra bu hattı Ankara kadar uzatması için Anadolu Demiryolu Kumpanyası ortaklığı kuruldu. 6 Ekim 1888’de bu ortaklığa Ankara’ya kadar uzatma ayrıcalığı verilirken ilerleyen tarihlerde bu hattın Samsun, Sivas ve Diyarbakır üzerinden Bağdat’a uzatılması şart koşuldu. Sultan Abdülhamit hattın her kilometresinde yılda 15.000 frank kazancı şirkete garanti etti. Bu garanti bedel, demiryolunun geçtiği yerlerden vergi alınması ile karşılanacaktı. Hattın yapımı çok hızlı ilerledi. 485 km ray döşendi ve ilk vagon Ocak 1893’te Ankara’ya ulaştı. Normal seferler başlamıştı (Earle, 2003: 28-37).

18 Mart 1902’de Sultan Abdülhamit Bağdat Demiryolu’na ilişkin ayrıcalığa dair iradeyi Anadolu Kumpanyası’na vermişti. Deutsche Bank anlaşma maddelerinin yeniden yazılması için bir yıl beklemişti. 1903 yılındaki değişiklik ile son metne göre Konya’dan öteye döşenecek raylar yeni kurulması kararlaştırılan 15 milyon frank sermayeli, Bağdat Demiryolu Kumpanyası’nın malı olacaktı. Anadolu Demiryolu Kumpanyası %10 hissedardı. Suriye ve Mezopotamya şube hatları için de ayrıcalık verilmişti. Bu hat tamamlandığında Boğaziçi’nden Basra Körfezine Akdeniz’den İran sınırına gidilebilecekti. Haftada en az iki İstanbul- Halep seferi ve bir Bağdat ve Basra

seferi olması şartı anlaşmada yer alıyordu. Kumpanya 1911 yılına kadar bütün hatları tamamlayacaktı. Savaş ve büyük iktisadi krizler bu sürenin uzamasına sebep olabilecekti. Önemli kollardan biri de İran sınırındaki Hanikin'e uzanacaktı. Bağdat, Hanikin ve Tahran arasındaki kervan yolunda sadece İngilizlerin ticareti yılda 3 çeyrek milyon sterlindi. (Earle, 2003:69-77). Bağdat Demiryolu hattı üzerindeki bazı uzaklıklar Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21: Bağdat Demiryolu Mesafeleri

Hat	Uzunluk
Haydarpaşa- İzmit	91 km
İzmit- Eskişehir	147 km
Eskişehir- Konya	444 km
Konya- Basra	2.264 km
Şube Hatları	800 km
Toplam	3.773 km

Kaynak: Earle, Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, 2003,s.69-77.

4 Temmuz 1904 tarihinde Anadolu Osmanlı Demiryolları Şirketi Genel Müdürü Kurt Zander ile Hazine-i Hassa Nezareti'nin başındaki Ohannes Sakızıyan Paşa, Musul ve Bağdat'ta petrol aranmasına dair anlaşma yapmışlardı. Bunun sonucunda bölgedeki petrol arama ve çıkarma imtiyazını Deutsche Bank aldı ve sonrasında Almanlar, Almanya ile hiçbir ticareti olmayan ve hiçbir Alman vatandaşı yaşamayan Musul'da konsolosluk açtılar (Ortaylı, 1983: 107).

Sanayi Devrimi sürecinde en önemli kaynak olan kömür üretiminde açık ara ileride olan İngiltere'nin Almanya ile arasındaki farkın (1864-1868 yılları arasında İngiltere üretimi: 100,0; ABD 24,6; Almanya 28,7 milyon ton) yükselen öneme sahip enerji kaynağı petrolde de yaşanmaması adına bir ele geçirme mücadelesi yapılmıştır. Bu mücadelede Almanya'nın Bağdat Demiryolu Projesi hamlesine karşı, İngiltere ve Fransa ile birlikte karşı hamlesi bir anlamda büyük savaştır (Akyıldız ve Kurşun, 2015:15).

3.2.3.1. Projenin Finansmanı

Bu dönemde devletin demiryolu masraflarını desteklemesi olağan bir durumdu. Çin, Latin Amerika ve Rusya devletlerinin demiryollarına verdikleri destekler buna

örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı Hükümeti demiryolu finansmanına kısmen katılacaktı. Bunun için hükümet her km başına 275.000 frank değerinde Osmanlı tahvilleri çıkaracaktı. Bu tahvillere karşılık işletme ve demiryolu ipotek verilecekti. Konya'dan başlayan ilk 200 km için hükümet Kumpanya'ya %4 faizli birinci dönem 55 milyon franklık (275.000 x 200=55.000.000) tahvil teslim etti. İlerleyen bölümler için ayrıca anlaşılarak verilecek tahvillerle finansman sağlanmış olacaktı. Ayrıca işletme gelirin de yılda 4.500 frank gayri safi geliri garanti etti. Bu miktara kadar geliri hükümet ödeyecek, üstünde bir gelir miktarı oluşursa 10.000 franka kadar hükümete kalacaktı. Ayrıca ekspres seferler için ve Anadolu Demiryolu hattında yapılacak yenileme için de 350 bin frank ödeme yapılacaktı. Bu ödeme demiryolu seferleri Halep'e vardıktan sonra taksitlerle olacaktı. Demiryolunun geçeceği devlet arazileri ayrıcalık sahiplerine bedelsiz verilecekti. Bina yapması durumunda kira ödemeyecekti. Kum ve taş ocakları ile devlet ormanlarından kesilecek keresteler bedelsiz kullanılacaktı. Hattın iki yanında 20 km genişliğindeki alanda bulunan madenler Nafia Nezareti ile antlaşma yapılarak işletilecekti. Özel mülkleri de kamulaştırma yetkisine sahip olacaklardı. Bu alanda arkeolojik çalışma yetkisi de mevcuttu (Earle, 2003: 78-79).

Ayrıcalık sahiplerinin anlaşma yükümlülüklerini yerine getirdiklerinin takibini Nafia Nezareti yapacaktı. Demiryolunun yapımı işletmesi ve bakım kontrolleri Nafia Nezareti tarafından denetlenecekti. Ayrıca kumpanya iyi niyet göstergesi olarak demiryolu tamamlanıncaya kadar blokede tutulması için 30.000 sterlin güvence bedelini bir İstanbul bankasına yatırdı. Kumpanya, Osmanlı postalarını ücretsiz ve hükümet tarafından belirlenecek koşullarda taşıyacaktı. Demiryolu; barış zamanında isyanları bastırmak, savaş zamanında seferberlik için kullanılacaktı. Antlaşmaya göre Kumpanya savaş zamanı hükümetin istediği kadar vagonu asker ve mühimmat taşınması için kullanabilecekti. Bu durumda hattın güvenliğini sağlamak Osmanlı hükümetinin sorumluluğundaydı. Kumpanya, Harbiye Nezareti ile anlaşmalı olarak 4 milyon frank yatırım yaparak askeri istasyonlar kuracaktı. Ayrıcalık süresi bitince bütün demiryolu ve bağlı tesisleri, her türlü borç ve ipotek kalkmış olarak Osmanlı hükümetine devredilecekti. Ayrıcalık süresince de demiryolu kumpanyası tam bir

Osmanlı işletmesi görünümünde olacaktı. İlk 5 yıl sonrasında üst kademe hariç tüm personeli Osmanlı vatandaşlarından seçilecekti. (Earle, 2003: 86-92).

Sultan II. Abdülhamit, 17 Temmuz 1904'te, Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol yataklarının işletmesi ve tasarrufu için bir Convention Preliminaire (ön kongre) düzenledi. Böylece, Anadolu Demiryolları Kumpanyası'na bir sene içinde her iki vilayette, masraflar kendilerine ait olmak üzere, petrol yataklarını işletmeye başlamak için yetki verilmiş ve işletme hakkının 40 yıl için devri öngörölmüş oluyordu. Bundan sonra Mezopotamya ve Anadolu'daki her demiryolu projesi, aynı zamanda bir petrol yatırımı olarak da düşünöldü (Kent, 1976: 17).

Bölgedeki yer altı kaynaklarıyla ilgili imtiyaz alma konusunda Almanların en büyük rakibi İngilizlerdi. İran'daki başarılı girişimlerden sonra İran'daki ve Mezopotamya'daki petrolerin ortak kaynaklara sahip olduğunu düşöünen D'Archy, 1901'de temsilcisi Marriot'u İstanbul'a göndererek, Mezopotamya petrollerinin imtiyazını da elde etmeye çabaladı. Almanlar karşısında başarılı olamayan Marriot'un yerine bu sefer 1903'te Nichols İstanbul'a gönderildi. Ancak çabalar boşa çıktı. 1905'te bir yıllığına daha araştırma için Saray'dan imtiyaz elde eden Almanlar, iki yıl sonra bu işten vazgeçmişlerdi. Şirketin sorumsuz tavırlarından dolayı Osmanlı Devleti mevcut sözleşmeyi 26 Ocak 1907'de feshetti. Almanlar yeniden anlaşmak istese de, Osmanlı hükömeti İngilizlerle görüşmelere başladı. Osmanlılar İngilizlerden ön masraflar için 30.000 lira ve 50.000 lira tazminat istemişti. İngiliz elçiliğinden gerektiğinde D'Archy grubuna bu teminatını geri alma konusunda yardımcı olup olmayacağı soruldu ve İngiliz hükömeti bu desteği vermeyi kabul etti (Ulubağ, 2008: 63-65).

1904'te İngiltere'nin İstanbul Büyökelçisi, İngiltere Dışişleri'ne Alman uzman Paul Grosskopf tarafından Anadolu Osmanlı demiryolu şirketi için hazırlanan ve Bağdat demiryolunun Mezopotamya'da geçeceği petrol bölgelerini gösteren bir harita göndermişti. 1905'te, başka bir Alman mühendis olan fahri askeri ataşe Mark Sykes, Hazine-i Hassa Nezareti'ne verdiği rapora konu teşkil eden incelemeyi daha üst makamlara ulaştırmıştı. Ayrıcalık sahipleri İngilizlerin işbirliğini sağlayamadılar. (Uluğbay, 2008: 75).

İngiliz diplomatları; bir yandan rakip devletler ve Osmanlı hükümet yetkililerinin entrikaları ile diğer yandan aynı Londra'daki yetkililerin üstü kapalı yanıtları ile uğraşan çalışkan kişilerdi. 1905 Ekim ayında büyükelçi Sir Nicholas O'Conor'un Dışişleri Bakanlığına gönderdiği gizli rapor, İstanbul'daki İngiliz elçilik görevlerinin mükemmel casusluklarının güzel bir örneğidir. Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol ve petrol kaynaklarını gösteren 16 sayfalık raporda Mark Sykes, gizli bir kaynaktan elde ettiği belgeye dayanarak hazırladığı Mezopotamya'daki petrol alanlarını tarif eder. Sözü geçen gizli belge, Hazine-i Hassa adına petrol araştırmaları yapan Alman Grosskopf raporudur. O'Conor, Persian Oil Company ya da diğer ilgilenen şirketler için faydalı bir bilgi olacağını düşünerek, Bağdat demir yolunun tamamlanması sonucunda, petrol kaynaklarının çoğunun borularla denize ulaştırılabileceğini ve bunun çok karlı bir işletme olacağını bildirmişti (Sami, 2007: 12-13).

Bağdat Demiryolu Kumpanya hisse dağılımı; %10 Osmanlı hükümeti, %10 Anadolu demiryolu kumpanyası, %80 Deutsche Bank'ın başkanlığında uluslararası bir sendika adına düzenlendi. Direktörler kurulu 27 kişilikti. Deutsche Bank tarafından seçilen 8 Alman, Osmanlı Bankası tarafından seçilen 8 Fransız, 2 İsviçreli, 1 Avusturyalı; Anadolu Demiryolu Kumpanyası tarafından seçilen 3 Alman, 4 Osmanlı ve 1 İtalyan. Böylece demiryolu Alman ve Türklerin kontrolünde kalmış oldu. Fransızlar ve diğer çıkar sahipleri iyi oranlarda temsil edildiği için kumpanyayı bir Almanya gizli işbirliği olarak suçlamak asılsız olacaktır. Ancak yine de Almanya eski dışişleri bakanı Baron von Schön, Bağdat Demiryolu kumpanyasının Alman yönetimi altında, uluslararası nitelikte bir Osmanlı girişimi olduğunu söylemiştir (Earle, 2003: 86-97).

3.2.3.2. Bağdat Demiryoluna Ait Bütçe ve Harcama Rakamları

Hattın yapımı için yaklaşık 100 milyon dolar gerekiyordu. Deutsche Bank sermayesi 75 milyon dolardı ve Almanya'nın en büyük bankasıydı. Gerekli sermaye için hükümet ilk etapta 54 milyon franklık tahvil çıkarttı. Tahvillerin Almanya'da satışa sunulan kısmında güçlük çıkmasa da Osmanlı Bankası ve ortaklarının satması gereken tahviller Fransa'da borsaya kabul edilmediği için tahvil satışları büyük zorlukla başarılı ve gerekli para Kasım 1903'e kadar toplandı. Konya'dan 200 km uzaklıktaki

Bulgurlu noktasına ulaşan raylar 25 Ekim 1904 'te Abdülhamit Han'ın doğum gününde törenlerle açıldı. Kumpanya bu ilk etapta aldığı önlemlerle ayrıcalık sahiplerine 6 milyon frank tutarında kar sağlamıştı. Bu paranın 2 milyonu tüm hattın yatırım keşfine ve Osmanlı devlet adamlarına rüşvet olarak harcandı. Kalan 4 milyon frank sonraki etap Toros dağları geçişinin zorlu mühendislik harcamalarına yedek akçe olarak ayrıldı (Özyüksel, 2000:100-102).

Osmanlı hükümeti 1903 yılında ilk tahvil çıkardığı dönemde gümrük vergilerini %11 e çıkarmak için izin istemiş ama ilgili ülkeler bunu kabul etmemişlerdi. 1906 yılına kadar süren çetin pazarlıklar sonunda büyük ülkeler %3 artışı bir sene sonra devreye alınmasını bazı özel şartlarla kabul etmişti. Hükümet ancak 1908 yılında geri kalan kısımlar için anlaşma yapabilir duruma gelmişti. Böylece Bulgurlu'dan Halep'e, Halep'ten Nusaybin'e uzayacak olan raylar İstanbul'dan başlayarak 1700 km'ye ulaşmış olacaktı. Basra'ya 1160 km mesafe kalmıştı (Earle, 2003:100-200).

İkinci döneme ait tahviller 108 milyon frank ve üçüncü döneme ait 119 milyon franklık tahviller yine % 4 faizle ihraç edildi. Ama 1904-1909 arası dönem rayların döşenmesi açısından pek verimli olmadıysa da 1909 Aralık ayında Sultan'ın düşürülmesine rağmen girişimciler proje için büyük çaba harcadılar. Anadolu Kumpanyası'nın başına Dr. Helffrerich geçti. Daha sonra da Deutsche Bank'ın başına geçti. Alman Hükümeti'nde de Sömürgeler Yardımcılığı yapan Dr. Helffrerich Berlin üniversitesinde siyasal bilgiler profesörü ve ünlü bir iktisatçıydı. Dahi bir insan olarak tanınan profesör en sonunda Bağdat Demiryolları Kumpanyasının başkanı oldu ve bu atama bütün dünyada ses getirdi. Projeye olan inanç arttı (Albayrak,1995:9-11).

Anadolu Demiryolu Kumpanyası 1907'de Osmanlı hükümeti ile yaptığı bir anlaşma gereği Konya'da 150 bin dönüm kıraç toprağa sulama kanalı yapılması için kendisine düşen paya 135 bin hisse çıkardı. Osmanlı hükümeti 800 bin sterlin tutarlı tahvil ihraç etti. Demiryolunda ulaşımın artması ve Konya'da sulu tarımın vergi ve mahsul artışı ile ödenmesi planlandı. Bu plan tam bir başarı sonucunu doğurdu. Zira bu kanallar Büyük Savaş öncesi tamamlanmış ve sulama sayesinde bölgedeki toprak verimini 5-15 kat artmıştı (Earle, 2003: 100-120).

Alman bankaları yakınoğuda faaliyetlerini artırdı. 1908 yılında Deutsche Bank İstanbul'da şube açtı. Vatandaşların hükümetten alacaklarına aracılık ederek tahsilatları hızlandırdı. Düşük faizli krediler vermeye başladı. İstanbul'daki iş adamları yıllardır yerleşik katı kurallardan kurtuldukları için çok sevinmişlerdi. Alman bankacılığı çalışma şartları Osmanlı'da mali, ticari ve sanayi alanlarında heyecan yaratmıştı. Mali bakımdan karşılıklı bağımlılığa giden bu görülmemiş iş hacmi büyük savaş öncesi dönemde Alman ekonomisinin büyük etkisi olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde Türkiye'deki en önemli banka Osmanlı Bankası'ydı. 1863'te yarı resmi statüde kurulmuştu. Sermayesi 10 milyon sterlindi. Bu sermaye İngiliz ve daha çok Fransız kapitalistlere aitti (Apak ve Tay, 2012:63103).

Bir sosyalist Alman Kari Radek: "Bağdat Demiryolu, Almanya'nın kapitalist emperyalizminin ilk büyük zaferidir." demiştir. 1911 yılına gelindiğinde Bağdat Demiryolu Alman Dışişleri bakanlığının bir prestij sorunu haline geldi. Artık demiryolu sadece demiryolu değil savaş öncesi diplomasinin en büyük kozlarından biriydi. Genç Türklerin ilk etapta Almanya'ya mesafeli olmaları ve Fransa, İngiltere ilişkilerini canlandırmak istemeleri sonucu Osmanlı Maliye Vekili Cavit Bey gümrük gelirlerini güvence göstererek 30 milyon dolar borç istedi. Her iki devlet de bu talebi kabul edilmez koşullarla geri çevirdi. Dr. Helfreich hemen İstanbul'a geldi ve %4 faizle parayı verdi. Ayrıca 21 Mart 1911'de yapılan bir anlaşma ile Almanya hükümeti hattın Bağdat-Basra Körfezi kısmındaki ve Basra limanındaki ayrıcalıklarından vazgeçtiler. Antlaşmaya göre Bağdat Demiryolu kumpanyası Osmanlı hazinesinden hiçbir talepte bulunmayacaktı ve Bağdat sonrası hattı uluslararası bir Osmanlı şirketine bırakacaktı (Earle, 2003: 100-120).

3.2.3.3. Bağdat Demiryolunun Olumlu Etkileri

19. yüzyılın başında demiryolu, uygarlığın nimetlerinden yararlanma imkanı sunan en etkili araçtı. Bu sebeple ilk başlarda, yolu, güvenliği ve hizmet sağlayan yapıların olmadığı Anadolu topraklarında, Alman demiryolları bazı faydalar sağladı (Ortaylı, 1983: 115). Yıllar ilerledikçe demiryolunun geçtiği hat üzerindeki etkiler daha net ortaya çıkmaya başlamıştı. Ankara hattı açılmadan önce bölgede tahıl ihracatı yoktu. Osmanlı askeri Rusya'dan ithal buğdayla yapılan ekmeği yiyordu. Şimdi bu bölgede

buğday ve arpa ihracatı yılda 1,5-2 milyon sterlini buluyordu. Demiryolu sebebiyle Rusya ve Bulgaristan'dan çok sayıda göçmen gelmiş yeni tarım teknikleri getirmiştir. Demiryolu nüfusu çekerken ulaşım ve güvenliği de sağlamıştır. Anadolu köylüsü ürünlerine 3-4 kat fazla fiyat istemeye başlamıştı. Bu sayede hazine gelirleri de artmıştır. Anadolu Kumpanyası köylülere ileri tarım tekniklerini öğretti. Fidanlıklar deneme istasyonları açtı. Sulama tekniklerini gösterdi. Tarım makineleri ithal etti. Fazla ürünlerin pazara nasıl sevk edileceğini öğretti. Bunların sonucu olarak ülke tarım üretimi birkaç misli artmış oldu. Anadolu köylüsü sanayiye yakın ve umut vaat eder bir duruma geldi. Alman demiryolları başarısız olacakları öngörülerini yıkıp kendilerini kanıtladılar. Kumpanya direktörleri Osmanlı hazinesinin vermeyi kabul ettiği garantilere güvenmek yerine hat boyunca kazanç ve verim artırmak için her türlü çabayı gösterdiler. Türkiye'deki demiryolları büyük bir başarıyla işletildi. İşletme giderleri hiçbir zaman gayrisafi gelirin %47 'sinin üstünde olmadı. Aynı dönemde bu oran Avrupa'da %54-62 arasındaydı. Anadolu ve Bağdat kumpanyaları hisse sahiplerine %5 ve %6 oranlarında karlar ödediler. 1911 yılında Bağdat Demiryolu'nda modernleştirme yapıldı ve lokomotiflerde petrol yakılmaya başlandı. Bu petrolün tedarik edilmesi için Amerikan Standart Oil Company of New Jersey ile anlaşıldı. 1911 ve 1912 yıllarında hatların gelirleri kilometre güvencesinden fazla oldu ve o yıl Anadolu Demiryolu Osmanlı Hazinesi'ne 200 bin dolar gelir payı ödedi. 1913 yılından sonra Anadolu Demiryolu Kumpanyasına kilometre güvencesi ödemeleri de kalktı. Tablo 22'de Bağdat demiryolunun yıllara göre detaylı verileri yer almaktadır (Earle, 2003: 120-215).

Henüz 1893 yılında Nafia Nezareti, aşar gelirlerinde artış olduğunu ve bu sayede arazi fiyatlarının yükseldiğini ve bunların Anadolu Demiryolları'na para yatırmanın ne kadar doğru bir karar olduğunu belirtmişti. Demiryolunun geçtiği bazı yerlerde toplanan aşar önceki senelere kıyasla 5 kat artmıştı (Ortaylı, 1981:45)

Tablo 22: Bağdat Demiryolunun Yıllara Göre Detay Verileri

Yıl	Hat Uzunluğu (km)	Yolcu Sayısı	Yük (ton)	Gayrisafi gelir (frank/km)	Toplam güvence ödemesi (frank)
1906	200	29.629	13.693	1.368	624.028
1907	200	37.145	23.643	1.754	546.129
1908	200	52.759	15.941	1.839	529.443
1909	200	57.026	15.364	1.936	509.565
1910	200	71.665	27.756	2.571	381.135
1911	238	95.884	38.046	3.379	238.166
1912	609	288.833	57.670	5.315	278.785*
1913	609	407.474	78.645	3.786	216.295
1914	887	597.675	116.194	8.177	2.939.983*

Kaynak: Earle, Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, 2003 Örgün Yayınları, İstanbul.³¹

1889-1911 Yılları arasında genel tarımsal üretim Osmanlı topraklarının tamamında %63 artmışken, demiryollarının geçtiği bölgelerde bu artış %114'ü bulmuştur (Kurmuş, 1982:49-50) ve Varlık, 1976:35-40).

Osmanlı'nın iktisadi geleceği hiçbir zaman büyük savaş öncesindeki kadar parlak olmadı. Sultan Abdülhamit sonrasındaki yeni rejim özel kısıtlamaların çoğunu kaldırmıştı. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında kaybedilen insan kaynağı yeni göçmenlerle giderilmişti. Madenler, ulaşım ve bayındırlık için ayrıcalıklar verilmişti. Hem yurt içinde hem de yurtdışında Osmanlı'nın büyük bir kalkınma atılımının eşliğinde olduğu duygusu hakimdi (Bilmez, 2008: 120).

Kısacası Anadolu ve Bağdat Demiryolları, girişim sahiplerinin ileri sürmüş oldukları bütün başarıları yakalamıştı. Anadolu'da siyasi güvenlik sağlanmış, ekonomik kalkınmayı başlatmışlardı. Amanos dağlarının ardında Suriye ve Mezopotamya bölgesinin de Anadolu kadar kalkınması Bağdat Demiryolu için yatırılan paranın birkaç katı parayı geri ödeyecekti. Bağdat Demiryolu'nun Osmanlı'nın büyük savaşa katılmasının nedenlerinden biri olarak kabul edilmesi

³¹ * İşaretili olan sayılar 4.500 frank/km güvenceyi aşan ve hükümete ödenen miktarlardır. Tablodaki 1912 ve 1914 yılı rakamlarındaki anormallikler, Balkan ve büyük savaş başında yolcu sayısının artması nedeniyledir.

Osmanlı'nın suçu değil Türkleri geri ulus olarak gören Avrupa emperyalizminin suçudur (Joll ve Martel, 2016:267-268).

Savaş ganimetleri içinde en zengin ganimet Osmanlıydı. Dokunulmamış madenleri ve petrolü, yiyecek maddeleri, pamuk ve öteki tarım ürünleri bakımından birikimi, geniş bir pazar olabilme imkanları Doğu Akdeniz'de egemenlik kurmak isteyen tüm ülkeler için eşsiz imkanlardı. Berlin, Sydney, Münih, Marsilya, Stuttgart ve Bombay'dan insanların gelip Mezopotamya çöllerinde, Suriye kıyılarında Gelibolu'da karşılıklı savaşmaları bir tesadüf değildi (Earle, 2003: 258).

3.3. Türk Petrol Şirketi'nin Kuruluşu ve Gülbenkyan

Ailesi Kayseri'den İstanbul Üsküdar'a gelip yerleşen bir Osmanlı vatandaşı ermeni Kalust Sarkis Gülbenkyan, Londra'daki Kings College'de mühendislik ve uygulamalı bilimler bölümünden birincilikle mezun olmuş, bitirme tezini petrol endüstrisi üzerine yapmıştı. İstanbul'a döndüğünde gazyağı ticareti yapan babası onu 1890 yılında Bakü seyahatine gönderdi. Gülbenkyan burada 5 hafta kaldı ve Nobel kardeşlerden Ludwig Nobel'in oğlu Robert Nobel ile tanıştı ve gördüklerinden çok etkilendi. Kendi ifadesiyle "Bakü, petrolün krallığı"ydı. 1840-1871 yılları arasında Bakü şehrinde petrol üretimi 3.500 tondan 24.000 tona çıkmıştı. Bu rakam 1888 yılında ise 2,5 milyon tona ulaşmıştı. Robert Nobel'in gezdirdiği Bakü'de toplam 408 petrol kuyusunun 206 tanesinin Nobel kardeşlere ait olduğunu gördü. Gülbenkyan, kendisi için dönüm noktası olan seyahatin dönüşünde "La Transcaucasie et la Peninsule d'Apcheron-Souvenirs de Voyage" (Transkafkasya ve Apşeron Yarımadasında Seyahat Hatıraları) isiminde bir kitap yayınlamıştır. Bu kitapta yer alan petrol konusundaki geniş anlatımları onun petrol şirketlerinin liderleri tarafından tanınmasını sağlamıştır (Okumuş, 2015: 38-41).

Royal Dutch Shell grubu, Musul ve Bağdat petrol kaynaklarından imtiyaz elde etmek istiyordu. 26 Kasım 1908'de Gülbenkyan, Royal Dutch Shell, Rotschild ve Frederic Lane'den oluşan bir grup "Eastern Petroleum Syndicate" adında bir şirket kurdular (Can, 2000:128). 1909 yılında İstanbul'da hisselerinin tamamı İngiltere Hükümeti'ne ait olarak Sir H. Babington-Smith başkanlığında "National Bank of

Turkey” (Türk Milli Bankası) kuruldu. Bu şirkette de Gülbenkyan, yöneticilerden biri ama en etkili isim olarak yer alıyordu (Kent 1975:36731 Ocak 1911 tarihinde Londra Ticaret Odasında, African and Eastern Concession Limited Şirketi adıyla ve 50,000 sterlinlik sermayesiyle bir şirket kuruldu. Şirket, dünyanın her yerinde, hemen her ticari mülk veya taahhüt işlerinde, gerek tek başına gerekse başka şirketlerle, imtiyaz ya kazanç elde etmeye yönelik bir iç tüzükle kurulmuştu (Sami, 2007: 21-25). Kalust S.Gülbenkyan bu şirketin kurucularındandı. Tamamıyla İngiliz sermayesi ile Londra’da kurulan ve adı 1912’de Turkish Petroleum Company Limited (Türk Petrol Şirketi) olarak değiştirilen bu şirketin amacı petrolü keşfetmek, çıkartmak, işlemek veya satmak değildi. Şirket başlangıçta bir ticari sözleşme gibi planlanmıştı (Okumuş, 2015:53).20. yüzyılın en parlak girişimcilerinden 1902’de İngiliz uyruğuna geçen Gülbenkyan şirkette yöneticiydi. Şirket müdürleri arasında, önemli işler yapan İngiliz işadamları ve Deutsche Bank’ın Berlin şubesinden Herr Stauss ve İstanbul Şubesinden Herr Günter de vardı(Sami, 2007: 21-25). Bu şirketin kurulmasıyla Gülbenkyan artık petrol mücadelesi aktörlerinden biri olmuştur.İki sene sonra Büyük Savaşın başladığı 1914 yılında henüz kırk beş yaşındadır. 1900’lerden beri yaşadığı Londra ile Paris arasında mekik dokumaktadır (Hewins 1958:105).

3.4. Türk Petrol Şirketinde Hisselerin Paylaşımı Mücadelesi

Türk Petrol Şirketine sonradan ortak olan Royal Dutch Shell, Anglo Persian Oil Company (Daha sonra adı British Petroleum olarak değişiyor), Almanlar ve Osmanlılar arasında arabuluculuk yapmak Gülbenkyan’a düşüyordu (Hewins 1958:106). Gülbenkyan’ın en önemli hedefi, Yeni Osmanlı hükümetinden Mezopotamya petrolü için bir imtiyaz alabilmektir. Deutsche Bank ve Türk Petrol Şirketi arasında yaptığı anlaşmaya göre; 80,000 sterlinlik sermayeye sahip Turkish Petroleum Company ile Deutsche Bank maden araması üretimi ve madeni yağ araştırması gibi konularda Anadolu Demiryolu Kumpanyası ve Bağdat Demiryolu Kumpanyalarının sahip olduğu bazı hak ve yetkileri uygun olan bir zamanda Türk Petrol Şirketi’ne devredilecekti. Deutsche Bank’ın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, Anadolu ve Bağdat demiryolu şirketlerinin demiryolu imtiyazlarını ve Hazine-i Hassa Nezareti ile yapılan anlaşmayla bu şirketlerin maden çıkartma ve

maden arama konularında sahip oldukları ve sonrasında edinecekleri her türlü yetkiyi Türk Petrol Şirketi adına elinde tutacak ve Osmanlı İmparatorluğundaki madeni yağa ait araştırma rapor, plan ve harita bilgisini de Türk Petrol Şirketi'ne aktaracaktı. Deutsche Bank bunun karşılığında, Türk Petrol Şirketi stoklarının %25'ine denk gelen, 60,001-80,000 arasında numaralandırılmış birer sterlinlik hisseden hemen hesaba geçmek üzere toplam 20,000 sterlin alacaktı (Sami, 2007: 21).

15 Ocak 1914 tarihinde imzalanan antlaşmayla ile İngiliz ve Alman ilişkilerinde yaşanan sorunlar kısmen çözülmüş ve Mezopotamya petrol kaynakları meselesinde karşılıklı görüşebilecek hale gelmişlerdi. İngiliz dışişleri bakanlığında, Alwyn Parker ile Sadrazam Hakkı Paşa arasında 27 Ocak'taki görüşmeye göre; Hakkı Paşa, çözümün gecikmesinden hükümetin rahatsızlık duyduğunu, Turkish Petroleum Company'nin bölüşülmesi konusunda İngiliz hükümetiyle antlaşmaya hazır olduklarını ancak, National Bank of Turkey'nin haklarının pazarlık konusu olmadığını, gerekirse konunun kanun yoluyla çözüleceğini savunmuştu. Hakkı Paşa, İngiliz vatandaşı Gülbenkyan'la temas kurmamasının ölçüsüz bir davranış olduğu ve bu şekilde bir yaklaşımın devamında yeni bir güçlkle karşılaşılacağı konusunda uyarıda bulunmuştu. Bu gerekçe ile Dışişleri Bakanlığı'nın veya Ticaret Odası'nın Gülbenkyan'la mutlaka görüşmesi gerekiyordu. Gülbenkyan, entrikaları ile Türk tarafın desteğini de almış ve kilit adam konumuna gelmişti. Gülbenkyan'ın, Dışişleri Bakanlığı çalışanı Parker ve Ticaret Odasında görevli Ashley ile 13 Şubat'taki buluşmasını, Ashley şu şekilde aktarmaktadır; "Gülbenkyan kendisini Türk Petrol Şirketi'nin kurucusu olarak tanıttikten sonra Royal Dutch/Shell ve Deutsch Bankla olan ilişkisini anlatmıştı. Gülbenkyan'ın beyanına göre, National Bank'ın Türk Petrol Şirketi'ndeki %50'lik payının %20'si bankaya, %15'i Sir E.Cassel'in şahsına, diğer %15'i de kendi şahsına aitti". Ashley'in yorumuna göre, Gülbenkyan Mezopotamya girişiminin haricinde isteksiz idi. İngiliz nezaretininyetkisi altında olması durumunda D'Arcy'nin şirketiyle de çalışırdı. Bu koşullar sağlanmazsa yakından tanıdığı diğer katılımcılarla beraber hareket etmeyi tercih edeceğini açıkça belirtmişti. Gülbenkyan, Deterding, Stauss ve D'Arcy ile bir araya gelmeyi çok istediğini ve majestelerinin, hükümetinin her türlü talebini karşılamaya hazır olduğunu, fakat kendi haklarına da sonuna kadar sahip çıkacağını söylemişti. DeterdingRoyal Dutch/Shell'i , Stauss

Deutch Bank'ı, D'Arcy de Anglo-Persian Oil Company'ı temsil ediyordu(Sami, 2007: 22). Ticaret Odasından Ashley'e yazılan 2 Mart tarihli mektup uzlaşma adına işaret sayılabilir. Dışişleri'nden meslektaşısı Parker, National Bank of Turkey'in başkanı Sir Henry Babington Smith'in kendisini telefonla aradığını ve Gülbenkian'la buluşmasını teklif ettiğini, ama kendisinin red yanıtı verdiğini bildirmekteydi. Sonrasında Sir Henry, Parker'a, Gülbenkian'ın kendisine kar payı verilmesi karşılığında, %15 oy hakkını Anglo-Persian Company'e devrettiğini ve kendi yüzdesinde ufak bir indirimi de kabul edeceğini söylemiş ve Anglo-Persian Company'nin bunu kabul edip etmeyeceğini sormuştu. Parker ise, bu konuda bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiş ve Dışişleri'nin görüşünün Anglo Persian Company'nin Mezopotamya'da %50 imtiyaz sahibi olması gerektiği, bunun nasıl olacağına ise Türk Petrol Şirketi tarafının karar vereceği şeklinde olduğunu eklemişti. Sir Henry'nin bunun tamamen mümkün olmadığını söylemesi üzerine Parker, Alman ve İngiliz Hükümeti'nin imtiyazı kendilerinin onaylamadığı birine verilmesinin durdurabilecek güçte olduğunu, Anglo-Sakson'ın ve Gülbenkian'ın da işlevi olmayan bir şirkette pay sahibi olmayı önemsemeyecekleri şeklinde sert bir cevap vermişti. Bu telefon görüşmesi Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Eyre Croew'a göre, bu durum Anglo-Persian'ın işine gelebilirdi. 16 Mart'ta Sir Henry Babington-Smith, Dışişleri Bakanlığı'na, Anglo-Saxon Petroleum Company'nin, Türk Petrol Şirketi'nin sahip olduğu %25 hisseden %2,5'ini Gülbenkian'a oy hakkı olmaksızın katılım payı olarak verilmesini bildirdi. Gülbenkian %2,5'luk aynı payı İngiliz hükümetinin D'Arcy grubuna vermesini istemiş ve %50'lik paydan da talep etmişti. Ancak bu pay, Anglo-Persian Petroleum Company adına kayıtlı olacaktı ve şirket böylece oy hakkı olmaksızın toplamda %5'lik kazanım sağlamış olacaktı (Sami, 2007: 23-25).

Nihayetinde 19 Mart 1914'te, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca gerçekleştirilen bir toplantıda, İngiliz ve Alman hükümetleri, National Bank of Turkey, Anglo-Saxon Petroleum Company, Deutsche Bank ve D'Arcy Grubu temsilcileri bir araya geldi ve Türk Petrol Şirketi'nin petrol imtiyazları konusundaki paylarını birleştirmeye yönelik düzenlemeler yapılması konusunda mutabakata varıldı. Bu antlaşmaya göre payların dağılımı şu şekilde olmuştu:%50'si D'Arcy grubuna, %25'i Deutsche Bank'a ve %25'i de Anglo-Saxon Petroleum Company. The National Bank of Turkey'in, Türk

Petrol Şirketi'ndeki %50 hissesi ise; %25 Deutsch Bank'a ve %25 Anglo- Saxon Company'e olacak şekilde eşit paylaştırılacaktı. Türk Petrol Şirketi'nin sermayesi, 80,000 adet yeni hisse ile ikiye katlanmış olacak ve toplam 160,000 sterlin D'Arcy Grubu'na devredilecekti. Başkanlarının İngiliz olduğu, sekiz kişiden oluşan yönetim kurulunun dördü D'Arcy grubundan, ikisi Deutsch Bank'tan ve kalan ikisi de Anglo-Saxon Company çalışanları arasından atanacaktı. Türk Petrol Şirketi'nin sermayesi ile petrol kaynaklarını arama çalışmaları yapılacaktı. Antlaşmaya göre Gülbenkyan, Türk Petrol Şirketi'nden %5 pay sahibi olacaktı. D'Arcy grubu ve Anglo-Saxon Company ortaklaşa olarak kendi mal varlıklarından bu payı karşılayacak ve Gülbenkyan'a, hisselerin tüm mali getirisi konusunda teminat vereceklerdi. Bu “zoraki bir evlilik” gibiydi. Antlaşmanın yapıldığı gün, sanki “düğün hediyesi” gibi, İngiliz Dışişleri, Alman meslektaşları ile birlikte hareket ederek, İstanbul'daki Büyük Elçiliğe, Osmanlı Hükümeti'nden Türk Petrol Şirketi'ne Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol çıkartma imtiyazı verilmesini istemesi yönünde talimat verdi. Bu bölgelere kesin imtiyazın verilmesi gerektiği, ancak çalışmaların bu iki vilayette sınırlı kalmayacağı da belirtilmişti. 28 Haziran 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa, her iki büyükelçiliğe de, hükümetin her iki vilayette bulunan petrol yataklarını Türk Petrol Şirketi'ne kiralaması konusunda görüş birliğine varıldığını bildirmişti (Sami, 2007: 24-25).

1914 yılında Avrupa'da büyük savaş başlamıştı. Bağdat Demiryolu henüz tamamlanmamıştı. Amanos dağlık kesimde ve Kuzey Mezopotamya da henüz rayların döşenmediği kısımlar vardı. Osmanlı kendi içinde barışçılar ve savaş yanlıları olarak ikiye ayrılmıştı. Barış yanlıları başında İktisat Nazırı Cavit Bey vardı. İstanbul'da halk savaştan yana gözükmüyordu. Savaş yanlılarından Almanya taraftarları daha ağırlıktaydı. Yakın dönemdeki Alman ticaret ilişkileri ve Almanya'da eğitim gören çok sayıda Osmanlı subayı etkili oluyordu. Alman dostluğuna vefa göstermek başta Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın desteklediği gruptu. Bu paşaların 13 Ekim 1914'te savaş hazırlıklarının tamamlandığını açıklaması üzerine Cavit Bey ve nazırlar istifa ettiler. “1903 yılında verilmiş olan Bağdat Demiryolu ayrıcalığı 1914'te Osmanlı'yı savaşa sürüklemişti.”(Earle, 2003: 256).

3.5. İttihat ve Terakki'nin Savaş Taraflarıyla Son Dönem İlişkileri

Bu dönem 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile Sultan Abdülhamit'in etkisinin sonlanması ile başlayan ve 1914 yılında 2. Dünya Savaşına girilmesine kadar olan kısa ama çok önemli bir dönemdir. Sultanın etkili ve baskıcı olarak nitelendirilen 34 uzun yılının (1876-1908) sona ermesinin ardından başlar.

1913 yılı, 1. Dünya Savaşı yolunda gelişen olaylarda ayrışan Dünya ülkeleri arasında Osmanlı Devleti'nin kendi tarafını belirlemesine giden yolda en önemli taşların döşendiği yıl olmuştur. Ordu ve bazı devlet işlerinin ıslahı yapılmıştır. Osmanlı, kara ordusunda Almanya, bahriyede İngiltere, maliye ve gümrük işlerinde Fransa'yla teknik işbirliği yürütüyordu (Fay,1950:504). Bu sayede, sadece tek bir ülkeyle ikili ilişki kurmayıp ileride ayrı taraflarda savaşması muhtemel ülkelerle de arasını iyi tutmaya gayret etmiştir. Osmanlı'nın bu politikasını ortaya koyan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı ülkesi üzerinde birbiriyle çatışan Almanya ve İngiltere'nin uzlaşması için çalışılmasının gerektiğini söylemiştir (Kürkçüoğlu, 1978:34).

Osmanlı Devleti, Almanya tarafıyla bazı konularda yakın gözükmesi sebebiyle, İngiltere ile de ilişkileri soğuk tutmamak adına 1913 ve 1914 yıllarında İngiltere'yle Fırat ve Dicle suyolları üstünde devam eden taşımacılık faaliyetleri ve Arap Yarımadası'nda sınır düzenleme ile ilgili bazı antlaşmalar yapmıştır. (Balcı, 2015:10). Ancak dönemin Denizcilik Bakanı olan Churchill, 29 Temmuz 1914'te, Osmanlı Devleti'nin 1911'de 3 milyon sterlin parasını peşin ödeyerek ısmarladığı iki zırhlı savaş gemisine el koyma sürecini başlatmış ve bu tür bir gücün Osmanlı'nın eline geçmesini istememiştir (Güvenç,2009:121-122). İstanbul, bu hukuksuz el koymayı protesto edip ödedikleri parayı ve buna ilave olarak 1 milyon sterlin tazminat talep etmiştir. İngiliz hükümeti bu talebi kabul etmediği gibi Churchill'in Osmanlı'ya karşı hakarete varan tavırları zaten sallantıda olan İngiliz-Osmanlı münasebetlerinde bir kırılmaya yol açmıştır (Balcı, 2015:11).

1914 yılının başında Almanların Osmanlı Devleti'ne yaptıkları yatırım oranı %27,8'e çıkmıştır. Aynı yıl İngilizlerin yatırım oranı %15,2 ve Fransızların yatırım

oranı %50,1'dir. Bütün içinde kalan %6,9'luk oran Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya gibi ülkelere aitti (Yavan ve Kara, 2003:18-42).

Bu dönemde İstanbul'a İngiltere Büyükelçisi olarak Sir Louis Mallet atanmış bu atama Jön Türklerde olumlu etki yaratmıştı. Mallet'in kendi ifadesine göre bu kritik dönemdeki tüm çabalarına rağmen sorunlar, en başta İngiltere'nin Osmanlı gemilerine tamamen hukuk dışı el koyması sonrasında yapılan görüşmelerdeki Osmanlı'ya karşı takınılan tavırdan kaynaklanmıştır. Buna ilave olarak İngilizlerin Osmanlı gemisinin kaçmasını önlemedeki kendi başarısızlıkları anlatılır (Heller,1976:17).

Osmanlı Devleti'nin Büyük Savaşa girmesi, bölünmesini hızlandırmıştır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla ilgili istekleri olan İngiltere, Osmanlı'nın tarafsız kalması ve savaşa katılmaması için çaba harcamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği yılda, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Mallet'in savaşın başlamasından kısa bir süre önce yazmış olduğu rapora göre Osmanlı'nın savaşa girmesi için hem içerden hem de dışarıdan ağır baskı altında olduğu anlatılır (Balcı, 2015:13).

İngiliz bankacı Ernest Cassel, 1912 yılında, Türk Petrol Şirketi'nin 80.000 sterlin olan sermayesini iki katına 160.000 sterline çıkartmıştır. Bu sermayenin %50 oranına D'Arcy grubu, %25 oranına Deutsche Bank ve yine %25 oranına Anglo-Sakson Şirketi sahipti. Gülbankyan'ın ise %2,5D'Arcy grubu ve %2,5 da Anglo-Sakson Şirketi'nden toplam %5 oranında hissesi oluyordu. Bu antlaşmanın Londra'da imzalanmasından beş gün sonra Almanya ve İngiltere büyükelçileri Osmanlı Devletine başvuruda bulunarak, Musul ve Bağdat'ta petrol ile ilgili bu imtiyazın Türk Petrol Şirketi'ne verilmesini istediler. Sadrazam Said Halim Paşa büyükelçilere 28 Haziran 1914'te verdiği yazılı cevapta, Maliye Bakanlığı'nın Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunacak petrolü bir mukavele ile Türk Petrol Şirketi'ne devrini vurgulamıştır. Türk Petrol Şirketi'ne verilen bu imtiyazın uygulanma koşullarını Büyük Savaş'ın başlaması ortadan kaldırmıştır. 1914'te savaşın başlamasından "Mondros Mütarekesi"ne kadar uzanan süreçte Musul ve Bağdat bölgelerinde Petrol araştırmaları yapılamamıştır (Aydın, 1995:16-18).

Osmanlı Devleti'nin Almanya Devleti'nin yanında 28 Ekim 1914 tarihinde savaşa girdiğini ilan etmesi üzerine, İngilizler çok önceden başlatmış oldukları planı devreye aldılar.

3 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'nin Basra Körfezi'nde bulunan siyasi temsilcisi ile Kuveyt Şeyhi Mübarek'e iletmış olduğu mektupta Osmanlı'ya karşı şeyhlerin nasıl ayaklanacağı anlatılmış ve buna karşılık bu şeyhlerin İngiliz Devleti tarafından korunacağını güvencesi verilmiştir. Zira İngilizler uzun süredir yöre şeyhlerini kendilerine bağımlı hale getirmiş ve Osmanlı'yı kendi içinden vurmak için hazır tutmuştur. Bu arada denizden iki birliğini, Şatt-el Arab ve Bahreyn açıklarına bölgeye göndermiştir. İngilizler 5 Kasım 1914 günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğinde Mezopotamya petrol bölgesine yönelik işgale dair tüm hazırlıklarını tamamlamıştı (Uluğbay,2008:197-198).

3.6. Savaş Öncesinde Osmanlı'da Sosyal Durum

1878 yılındaki Berlin Kongresi ve 1881'de Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması, büyük devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin Osmanlı'nın ekonomi, maliye ve içişleri politikaları üzerinde hâkimiyet kurmasına ve kendi çöküş yolunun açılmasına neden olmuştur. Jön Türk hareketi, Osmanlı Hürriyet Pervan Cemiyeti adı ile başlamış ve sonrasında Türk milliyetçilerinin, Masonların, Musevilerin, sosyalist ve azınlık çıkarlarının gözetildiği birçok grubun bir araya gelmesiyle oluşmuş İttihat ve Terakki Partisi'ne dönüşmüştür. Batı Avrupa'da, Makedonya ve Selanik gibi Osmanlı topraklarına yerleşen cemiyetin asıl amacı, 1876 tarihli Kanun-i Esasinin yeniden uygulamaya geçmesi ve imparatorlukta tüm sorunların nedeni olarak görülen Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesidir (Sami, 2007: 27-29).

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, kansız bir girişimle Abdülhamit'i meşrutiyeti ilan etmeye zorladı. Cemiyet, Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik söylemleriyle zorlamaya dayanan bir rejim yerine anayasal meşrutiyetin gerekliliğini dile getiriyordu. Çıkan olaylardan ötürü Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyan Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etti. Meşrutiyetin ilanı, sansür gören gazetelerde sıradan resmi bir ilan gibi çıktı. Bu haberin halka

ulaşması için İstanbul'daki özgürlükçülerin özel bir çaba harcaması gerekti. Yakın tarihimizde "II. Meşrutiyet" olarak adlandırılan bu dönem, ülkenin demokratik gelişmesinde önemli adımların atıldığı, hürriyet sloganıyla güçlendirilmiş meşrutiyetçi bir anlayışın hâkim olduğu çok partili rejimin de başlangıç zamanıdır. Kanun-i Esasi'de 1909'da yapılan tadilatla kamu özgürlüklerinin yelpazesi genişletilmiş, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri tanınmıştı. Ancak yasalarda yapılan değişiklikler gerçek anlamda özgürlükçü bir rejimin oluşmasına sebep olmamıştır (Örs, 2013: 699-700).

Bernard Lewis, II. Meşrutiyet'in ilanını şöyle değerlendirmiştir:

"Abdülhamid istibdadının uzun gecesi bitmiş, hürriyet şafağı sökmüştü. Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş, seçimlerin yapılması emredilmişti. Türkler ve Ermeniler sokaklarda kucaklaşıyordu; hürriyet ve kardeşlik çağı gelmişti. O zaman yazıları, şüpheli Avrupa basınında bile yankısını bulan adeta çılgın bir sevinci yansıtıyordu" (Lewis, 2007: 202-204) .

İlber Ortaylı bu dönemi Türkiye tarihi için altın sayfalarından biri olarak görmek gerektiğini yazar ve şöyle devam eder:

"1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların başında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğuşu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır.1908'den sonra İstanbul'da ve diğer vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı. II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilköğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmekteydi. Darülfünun'un, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olayıdır."(Ortaylı, 2008:64)

Abdülhamit, iç savaşın patlak vereceğini fark edince Rusya ile yapılan savaşın ardından 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe koymasını sağlayacak bir irade-i seniyye yayınladı. Kanun-i Esasi, demokratik görünümlü meşrutî bir monarşiyi başlatan ilk anayasa oldu. Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan'dan oluşan iki meclisli parlamento seçimleri yapıldı. Meşrutîyetin ilanından dokuz ay sonra 27 Nisan tarihinde, dört mebusan oluşan bir heyet, Sultana tahttan uzaklaştırıldığını bildirdi. Bunun gecesinde Abdülhamit Selanik'e sürgün edildi ve 1912 yılına kadar orada kaldı. Sonrasında payitahtta dönmesine izin verildi ve 1918'de ölene kadar evinde hapis tutuldu. Bu olayın öncesine dönecek olursak, Jön Türkler 1908 yılında, Sultan'ı, Hazine-i Hassa'ya ait mal varlığını ve Hazine-i Hassa'nın idaresindeki şahsi emlakını Maliye Nezareti'ne devrettiğini bildiren bir irade-i seniyye yayınlamaya zorlamışlardı. 1909 yılında, Jön Türkler yine benzer şekilde Sultan 5.Mehmet Reşad'ı da bir başka irade-i seniyye yayınlamaya mecbur bırakmışlardı. Esasen Kanun-i Esasi'ye göre hükümetin yayınladığı tüm irade-i seniyyeler, her iki meclisin onayını aldıktan sonra kanun hükmüne gelmesi mümkün olabileceken 1908'de Abdülhamit'in yayınladığı irade ve Reşad'ın 1909'da yayınladığı irade, parlamentoda ele alınıp karara bağlanmamıştır. Bu durum sebebiyle bu iki irade Kanun-i Esasi gereği parlamento kararı hükmünde olmaması anlamına gelir ki yıllar sonra Türk yasalarına göre de bu iradeler geçersiz sayılmışlardır (Sami, 2007: 7-30) (Dursun,1965: 20-35).

On dokuzuncu yüzyılın sonunda başlayan Jön Türk hareketi emperyalizmin direk dayatmalarıyla ilişkisiz olduğundan yenilikçi bir oluşumdur. Jön Türk hareketi batılı devletlerin Osmanlı ekonomisiyle ilişkilerini fazlaştırdığı bir dönemde başladı. Saray içi ve saray dışı sivil bir bürokrasi gelişmeye başladı. Yeni gelişen bu sınıfın düşünsel gelişimi sonraki dönemde devletin geleceğinde belirleyici olacaktır. Yeni kurulan okullarla birlikte bu sivil bürokrat sınıfı sayı ve karar vermede giderek güç kazandı. Reform ve devrim taleplerini giderek daha yüksek sesle dile getiren bu entelektüeller yurtdışında veya Osmanlı'nın yeni okullarında yüksek eğitim görenlerin arasından çıkıyordu. Jön Türklerin düşüncelerinin ön planında bir iktisadi program değil, devleti kurtarmayı amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer alıyordu. Bu anlamda devletin çeşitli nedenlerle yıkılış sürecini gören Jön Türklerin başlıca kaygısı devletin

özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü yeniden kurmaktı. Böylece devleti kurtarma düşüncesi; geleneksel düzeni bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik formülü oldu (Keyder, 2001: 100-120) .

3.7. Savaş İçin Yetersiz Sanayi

Osmanlı esnafının başlangıçtan 19. Yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde üretim ve teşkilatlanmada gösterdiği başarıyı, aynı yüzyılda kurulan fabrikalar gösterememiştir. Sanayileşmeye çabalayan ekonomilerde fabrika üretiminin ana sanayiye oluşturmaya başladığı bu dönemde, Osmanlıların ana sanayiye oluşturmadaki başarısızlıkları 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmıştı (Kala, 1998:11).

1908'den önce kurulmuş sanayi tesisleri, Türkiye'nin en gelişmiş bölgeleri olarak sayılan batı Anadolu ve Marmara'da 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 tuz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 deri tabakhanesi, 7 ahşap atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 "sair" dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kağıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikasından ibarettir. Ülkenin sanayialtyapısının önemli bölümünü oluşturan bu kuruluşlar, 1908 yılında çağdaş anlamıyla bir Osmanlı sanayisinin var olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Boratav, 2010:20-22) .

Osmanlı ekonomisinin bu yapısını Şerif Mardin şöyle değerlendirmektedir: "Osmanlı Devleti, başlıca ekonomik politikasını kırsal kesimden vergi alımını azamileştirme çabasına dayandıran mali bir devlettir." (Mardin, 1994:207) .

Osmanlı İmparatorluğu yarı sömürge haline gelmiş, dış borçlanmalar ve Düyun-ı Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları sayesinde, giderek genişleyen kapitülasyonların etkisi sonucunda ülke yönetiminin önce iktisadi sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin etkisine girmesine sebep olmuştu. 1908-1913 yılları İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasi iktidarı denetlediği ve etkilediği, fakat hiçbir zaman tamamen elinde tutamadığı yıllardır. Sonrasındaki 1913-1918 dönemi ise İttihatçıların iktidarı tamamen ellerine geçirdikleri dönemdir. Bu dönemde, ulusal nitelikteki bir kapitalizme yönelme olsa da, ulusal kapitalizmin önüne çıkan engeller tamamen aşılamamış ve bu sebeple de

arzulanan devrim tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu engellerin başında ekonominin, yukarıda kısaca açıklanan yarı-sömürge statüsünün yarattığı bağımlılık ilişkileri gelmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar genellikle milliyetçi ve bağımsızlıkçı kadrolar yönetimde olmuştur. Ancak, büyük devletlerin ve uluslararası sermayenin Osmanlı devleti üzerindeki kurumsallaşmış ve güvenceler altına alınmış olan denetim, müdahale ve baskı mekanizmaları karşısında çaresiz kalmışlardır. Sonunda "hangi büyük devlete yanaşmak ehvendir?" sorusuna sığınmışlardır. 1908-1914 yılları arasında siyasiler arasındaki İngiltere mi Almanya mı çekişmelerinin arkasındaki sebep işte bu çaresizliktir. Siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlığa giden yolda gerekli olmasına rağmen yeterli olmadığını ilerleyen on yılın ekonomik iniş ve çıkışlarında kendini gösterecektir. Ulusal özellikli bir kapitalizme doğru yönelişte karşılaşılan en önemli engel, Türk burjuvazisinin yetersizliğiydi. 1915 yılında yapılan sanayi sayımında sanayi işletmelerinin toplam sayısı 255'ti. Bunlardan 72 tanesi yani % 28'i 1908 sonrasında kurulmuştu. Bu gelişime rağmen bu mevcut sanayi oldukça ilkel yapıdaydı. Bu yıllarda çalışan toplam işçi sayısının % 71'i gıda ve % 75,8'i dokuma sanayisinde istihdam ediliyordu. Buğdayın öğütülmesi, tütün ve derinin işlenmesi ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim faaliyetleriyle Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde sanaysiz bir ekonomi sayılabilirdi. Yerli üretim olmadığı için toplumun sanayi ürünleri ihtiyacı yurtdışından karşılanmaktadır. 1908 yılını takip eden dönemde İttihatçılar, piyasa için üretimin önemli olduğu bölgelerde ve ürünlerde orta ve zengin çiftçiyi desteklemeye yönelik politikalar izlemiştir. Üretim kooperatiflerini desteklemişlerdir. Bu politikalar sonraki dönem olan savaş yıllarında orta ve zengin çiftçi kesimin daha az üretim ve daha yüksek fiyatla yüksek gelir sağlamasına yol açmıştır (Boratav, 2010:12-22).

Gündüz Ökçün'ün 1913-1915 Osmanlı Sanayii İstatistiklerini derlediği kitabında, kimya sanayi başlığı altında petrol ile ilgili bir sanayiye yer verilmemiş. Bu sebeple Osmanlı'da savaş öncesi ve başındaki zamanda petrol ile ilgili sanayii varsayılmaması gereklidir (Ökçün, 1984:116). Aynı durum Abdülkadir İlgen'in derlediği 1921 Türkiye Sanayi Sayımı eserinde de devam etmektedir. Bu tarihe ait sayım tablolarında da petrol sanayisine rastlanılmadığı anlaşılmaktadır (İlgen: 2008:175).

3.8. Savaş İçin Düşük Yatırım ve Gelir Seviyesi

Birinci Dünya Savaşı öncesi 1914 yılı başında, Osmanlı'ya girmiş yabancı sermaye tutarları sektörlere göre aşağıdaki Tablo 23'de gösterilmiştir. Yabancı sermayenin tamamına yakını, ulaşım, bankacılık ve ticaret gibi hizmet kesimleriyle madencilığe yatırılmıştır. En büyük rakamın demiryoluna ait olması, toplam yatırım tutarının %62, ise Bağdat ve Anadolu Demiryolu projeleri sebebiyle yapılan direk yatırım giren sermaye girdisi sebebiyledir (Koçtürk ve Eker, 2012:10-25).

Tablo 23:Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye Yatırımları (Bin Osmanlı Altın Lirası değerinde)

Yatırım Alanı	Yatırım Tutarı
Demiryolları	53.310
Elektrik, Tramvay, Su	5.700
Liman ve Rıhtım	4.710
Sanayi (reji dahil)	6.500
Ticaret	2.660
Madenler	3.580
Banka ve Sigorta	8.200
Toplam	84.660
Dış Devlet Borçları	144.480
Genel Toplam	234.140*

Kaynak: Koçtürk ve Eker, 2012.³²

Bu rakamlar konusunda Kolombiya Üniversitesi'nden Charles Issawi, 1914 yılında kamu borçlarının 150 milyon, özel sektör yatırımlarının 66 milyon Osmanlı lirası

³² *Genel Toplam işlem sonucu 229.140 olmaktadır. Genel anlatımı bozmayacağından aynen yer verilmiştir.

olduğunu belirtmiştir. Bu rakamlar toplam uzun vadeli yabancı yatırımların 44 milyon dolar veya 9 milyon Osmanlı lirası olması ile karşılaştırabilir (Karpaz, 2001:170).

Düyun'ı Umumiye kurulmasını izleyen yıllarda büyük sayılabilecek çapta doğrudan yatırım aldı. Tahminlere göre 1889-1914 yılları döneminde devletin her yöresinde, az da olsa milli gelir arttı. 1889/1890, 100 kabul edildiğinde 1914/1915 milli gelir endeks rakamı 156'ya çıkar ve bu artış yılda ortalama %2 hacimsel büyüme anlamına gelir. Nüfusun %1 arttığı düşünüldüğünde kişi başına gelir artışı yıllık %1 seviyesinde olduğu ortaya çıkar. Yatırımların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı 1900'lü senelerin başında %8 oranında seyretmiştir ve bunların büyük bölümü yabancı yatırımlardır. Milli sermayeye dayalı yatırımlar 1908 döneminde başlamıştır. Bu tarihten önceki tasarruflar altına dönüşmüş, devletin yatırıma ayırdığı oran da %3 civarında kalmıştı (Eldem 1970:308-309).

3.9. Savaşa Giderken Petrolle İlgili Alınan Son Kararlar

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koydurmuştu. Kanun-i Esasi yürürlükteyken Jön Türkler, Sultan Abdülhamit'e kendi mal varlığını devlete devrettiğini belirten irade-i seniyyeyi yayınlattı. Padişahın şahsi emlakının bir kısmı, Musul ve Bağdat vilayetindeki petrol bölgeleriydi. Petrol ile ilgili imtiyaz görüşmelerinde Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1908 yılına kadar, ilgili taraflarca gerçekleştirilen tüm görüşmeler Hazine-i Hassa olarak geçen ceb-i hümayün (Padişah şahsi tasarrufunda) idaresi ile yapılmıştı. İmtiyaz ile ilgili temsilcilerle yapılan sayısız görüşme ve siyasi karışıklıklar entrikalarla birleşmiş, tam bir karmaşaya neden olmuştu. 1 Aralık 1911 tarihinde bildirilen İngiliz dışişleri bakanlığı raporu, Osmanlının o dönemdeki bu durumunu gayet iyi özetlemektedir. İstanbul'daki elçilik görevlisi Charles Marling'in, Sir Edward Grey'e, 1 Aralık 1909 tarihinde iletmiş bir gönderinin ekinde bu rapor yer almaktadır. Bu rapora göre,

D'Arcy'nin temsilcisi, petrol imtiyazına ilişkin şirketin haklarının tamamıyla geçersiz olduğu konusunda ısrar etmekte, bir Alman şirketi olan Anatolian Railway Company'nin temsilcisi ise bunun aksini iddia etmektedir. Gerçek olanın hangisi olduğu bilinmiyordu (Sami, 2007: 16).

1914’de, Jön Türk Hükümeti bu bölgedeki, Abdülhamit’ten devlete devri tartışmalı olan, petrol yataklarını 28 Haziran 1914’te Sadrazam Sait Halim Paşa’nın her Alman ve İngiltere hükümetlerinin büyükelçiliklerine verdiği bir nota ayrıcalığın resmi olarak Turkish Petroleum Company’ye verileceğini garanti etti (Ayhan, 2009:129). Bu durum, Abdülhamit’in varisleri ile bu duruma karşı çıkan büyük devletler ve İngiltere arasında yıllarca süren siyasi, diplomatik ve hukuki çekişmeye neden olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları, 1910-1912 arası Arnavutluk isyanı, İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı, bunu takiben Avusturya ve Rusya kışkırtmasıyla Sırbistan ve Bulgaristan’ın dahil olduğu Balkan savaşları ve de Fransa ile İngiltere’nin Trablusgarp Savaşı öncesi kuzey Afrika topraklarındaki faaliyetler gibi, imparatorluğun dış tehditlerle karşı karşıya bulunduğu bir dönemdir. Diğer yandan yeni Kanun-i Esasi ile elde edilen basın ve toplantı özgürlüğü, siyasi faaliyete bulunma özgürlüğü gibi özgürlükler, tecrübesiz bir demokratik rejim için denetlenmesi imkansız bir patlama yaratmıştır. Sonrasında 1914’te Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Osmanlı hükümetinin Alman yanlısı yetkilileri Kayzer Almanya’sı ile işbirliğine girip, imparatorluğun dört yıl içerisinde parçalanmasına neden olmuştur (Sami, 2007: 7-30).

Abdülhamid tahtan inmiş ve İttihat ve Terakki hükümeti yönetimi devralmıştı. İngiliz dışişleri bakanlığı, Meclisi Mebusan ve beraberinde kurulan meşruti hükümetin İstanbul’daki yeni üyeleriyle iletişim kurma çabası içindelerdi.

3.10. Savaş Yıllarında Dünyada Petrol

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla ortaya çıkan koşullar, yepyeni imkanların gerçekleşmesine uygun bir ortam oluşturdu. Kapitülasyonların kaldırılması, yerli yatırımcının aleyhine işleyen uygulamalar sona erdi. 1849’dan sonra kurulmuş ve 1920 yılında var olan 352 adet yerli ve yabancı anonim şirketin %44’ü 1914-1920 yılları arasındaki 7 savaş yılında, %32’si 1908-1913 yılları arasındaki 6 yılda kurulmuştu. 1908-1920 arasındaki 13 yılda şirketlerin %76’sı kurulmuştu. Üstelik bu şirketler sadece İstanbul’da yoğunlaşmıyordu (Toprak, 1982: 60-62).

Savaş yıllarında Osmanlı ekonomisi kendi içinde bütünleşme imkanı buldu. Anadolu’yla Ege Marmara büyük şehirleri ve en başta İstanbul arasında tarım ürünleri

alış verişi yoğunlaştı. Bu durum Anadolu'da tarıma bağlı bir zenginleşme yarattı (Kazgan, 1999:67).

Savaşın oluşturduğu yeni ekonomik koşullar savaş öncesi ve sonrası döneme ait ülke kalkınma göstergelerini savaş yılları tamamen değiştirdi. Aşağıda yer alan Tablo 24'de gayrisafi milli hasıla (GSMH) artışı savaş sonrasında öncesinin 5 katının üzerinde büyüdüğü görülmektedir. Nüfusun savaştan dolayı azalması sebebiyle bu artış kişi başına çok daha belirgindir. Üretim artmış, yurt dışı ile olan ticari ilişkiler olumlu yönde ilerlemiştir. Savaş öncesi dönemle savaş sonrasında Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki dönem genel ekonomik veriler açısından son derece olumludur. Tarım ve sanayi de yıllık üretim artışları çok belirgindir.

Tablo 24: 1889-1929 Ekonomik Göstergeleri

Dönem	Yıllık ortalama artış hızı (%)					GSMH'de pay (%)		
	Nüfus	GSMH	Kişi başına GSMH	Tarım	Sanayi	İhracat/İthalat (%)	Yatırım	İthalat
1889-1914	1,0	2,0	1	1,6	3,0	55	7-8	15,5
1923-1929	-	10,4	9,2	15,0	8,5	62,6	9,1	14,5

Kaynak: Kazgan, 1999:91

İngiltere'nin Ortadoğu uzmanlarından Mark Sykes, Hindistan Valisi Lord Harding'i ziyaret ederek İngilizlerin Basra işgali sonrasında Arapları kıskırtmak için para desteği talep etmiştir. Yemen'in Asir şeyhi İdris Seyid 30 Nisan 1915'te İngilizlerle bir yazılı anlaşma yapmış ve bu anlaşmaya göre Osmanlı askerlerine Yemen'de saldırmak karşılığında kendilerine korunma garantisi almışlardı (Uluğbay, 2008:198-199).

Müttefik Almanya için de durum farklı değildi. Almanya'nın savaş planlarında Türklerin güçlenmesi diye bir düşünce yoktur. Zira daha önce İngiltere ile yaptıkları pazarlıkta Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında söz sahibi olmayı Kayzer özellikle istemiştir. Almanya için önemli olan Berlin Bağdat Demiryolu güzergahına, yani bütün Mezopotamya'ya sahip olmaktır. Kazanacağı böyle bir hakka karşılık Mısır'ın İngilizlerde kalmasına Alman politikası çoktan razıdır." (Müderrisoğlu,1988:126-127).

İngiliz Amiral Slade Ekim 1916'da İngiliz hükümetine sunduğu "Savaş Sonunda Basra Körfezi'nde Siyasal Durum" başlıklı raporu donanma için petrolün önemi anlatılmıştır. Mezopotamya, Kuveyt, Bahreyn ve Arabistan'daki petrol kaynaklarının bir an önce İngiltere adına güvence altına alınması gerekliliği anlatılan bu rapordan kısa bir süre sonra da Basra temsilcisi Sir Percy Cox ile Katar Şeyhi Abdullah bin Kasım bin Tani arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Şeyh bu anlaşmayı bugün Birleşik Arap Emirlikleri olarak bilinen emirlikler adına da imzalamış ve Katar topraklarını İngiltere'ye satmak ve kiralamak konusunda taahhütler vermiştir (Uluğbay, 2008:210).

İngiltere savaşın ilerlediği yıllarda Amerika petrolüne %80 oranına yakın oranda bağımlı hale gelmiştir. Özellikle 1917 yılı Alman denizaltı saldırıları, petrol bunalımına sebep olmuş ve İngiltere'yi yeni politikalar üretmeye zorlamıştır. İngiltere'de Petrol İdaresi kurulmuş ve dışa bağımlılık sorunu çözülmek istenmiştir. Fransa da savaşta ihtiyacı olan petrol konusunda endişelenmeye başlamış Amerika'ya yazdığı yazıda petrole olan ihtiyacını "**kan kadar**" diye ifade etmiştir (Davenport ve Cook, 1923: 32).

3.11. Bakü Petrolleri İçin Almanya Osmanlı Savaşı

1916 ve 1917 yıllarında Ruslar işgal ettiği Osmanlı topraklarında Nafdik, Divanhüseyn, Kürzot (Van) bölgelerinde Güney Kafkasya Petrol Şirketi adına petrol araştırması yapmışlardır. Bu araştırmada Meferd ve Stoyanof isimli mühendisler çalışmıştır. Hasankale, Katranlı ve Pulk (Erzurum) bölgeleri de başka bir Rus mühendis olan Nalifkin tarafından araştırılmıştır (Uluğbay,2008:213).

Rusya ihtilal sonrası savaştan çekilmek zorunda kalıncaya kadar Osmanlı topraklarında, Ermeni gönüllülerinin desteğiyle Erzincan ve Van bölgelerine kadar ilerlemişti. Vehip Paşa komutasındaki Osmanlı 3.Ordusu Batum ve Kars dahil bu toprakları Mayıs 1918’de geri almıştı. Bu hareketin devamında Osmanlı ordusunun Bakü petrollerine ulaşmasından endişe eden Almanlar, Ukrayna güneyinden ilerleyerek Sivastopol ve Rostov’u ele geçirmiştir (Allen, Muratoff, 1966: 426-461).

Vehip Paşa’nın bu ilerleyişini durdurmak için Gürcü ve Ermeni komutanlarla barış görüşmeleri başlamış, Vehip Paşa başlangıçta bir ultimatoma vererek toprak ve İngiltere ile savaş süresince Kafkas demiryolu denetimini talep etmiştir. Osmanlı’nın bu başarıları karşısında Alman Albay Kress von Kressenstein Tiflis’e gelmiş ve Osmanlı karşısına Gücü ve esir ve yerleşik Alman köylülerden bir ordu kurma çalışmalarına başlamıştır. Bu görüşmelerde Gürcüleri Transkafkasya Federasyonundan ayırmayı başarmış, yeni sözde bağımsız Gürcü Devleti Almanların idare ve denetimini kabul etmiştir (Allen, Muratoff, 1966: 426-461).

Almanya savaşa çektiği Osmanlı’ya bu siyaseti ile zarar vermekle yetinmemiş, aynı zamanda Alman ve Gürcü birlikleri Kafkas demiryolu istasyonlarını da işgal ederek açıkça düşman bir tavır sergilemiştir. Vehip Paşa bu yaklaşıma tekrar hareket emri ile cevap vermiş, 4 Haziran 1918’de Ermeniler tek başlarına Osmanlı’yla “Barış ve Dostluk Antlaşması” imzalamışlardır (Uluğbay.2008:215).

Bu gelişmelerden rahatsız olan Berlin, İstanbul’a protestoda bulunmuş Ukrayna’daki birliklerine Gürcüstan’a ilerleme, Suriye birliklerine de geri çekilme emri vermiştir (Allen, Muratoff, 1966: 426-461).

Büyüyen kriz karşısında Enver Paşa ve Alman General Von Seeckt çözüm amacıyla, 5 Haziran 1918’de Batum’a yola çıktıkları sırada Vehip Paşa ordusu Alman Albay Von Kressenstein ordusunu mağlup etmiştir. Bakü’ye Osmanlı ordusunun

ilerleyeceğini anlayan ve buna engel olmak isteyen Alman Genel Karargahı Osmanlı ordusu yanında savaşan tüm Alman birlik ve subaylarını geri çekme tehdidini iletmekle kalmamış, Berlin Rus Büyükelçisine Bakü petrolünün bir kısmı karşılığında Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini durdurabileceği taahhüdünde bulunmuştur. Lenin bu öneriyi kabul etmiştir (Fromkin,1990:355).

Enver Paşa Batum'a ulaştığında çözüm adına Vehip Paşa'yı görevden almış ve yerine 9. Ordu başına Yakup Şevki Paşa'yı atamıştır. Osmanlı ordusu 15 Ekim 1918 günü Bakü'yü İngilizlerden almış ve 30 Ekim 1918 Mondros Barış Anlaşması'na kadar elinde tutmuştur. Bu anlaşmanın 15.0 maddesine göre 1914 sınırlarına geri çekilmeyi kabul eden Osmanlı Bakü'yü İngilizlere bırakmıştır. 1920 yılında da Stalin bölgeyi İngiltere'den geri almıştır (Uluğbay, 2008:216-217).

1915 ve 1916 yılları Osmanlılar ve Almanlar için Çanakkale ve Mezopotamya'da zafer yıllarıydı. 1917 yılı Dicle ve Suriye kıyılarında müttefiklerin zafer yılı oldu. 11 Mart günü Bağdat'a İngilizler girdiler. İngilizlerin Bağdat Basra arasına rayları döşemesi ile 1919 yılında İstanbul Basra'ya bağlanmış oldu. İngilizler Mezopotamya'da kalmaya gelmişlerdi (Earle, 2003: 274).

Aralık 1917'de Kudüs düştü. Bir yıl sonra Şam ve Bağdat Demiryolunun en önemli kavşaklarından biri olan Halep düştü. 1918 yılı Osmanlı için tam bir çöküş yılı olmuştu. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalayarak umutsuz savaşa son verdi. Almanya için de Berlin'den Bağdat rüyası tamamen suya düşmüştü. "Bağdat Demiryolu, savaş yıllarında Türk gücünün belkemiği olmuştu. Bu demiryolu olmasaydı, Türklerin Mezopotamya ve Suriye'deki direnmeleri söz konusu bile olamazdı. Kafkas cephesine asker göndermeyi düşünemezlerdi bile." (Earle, 2003: 276).

Savaş yılları Osmanlı Devletinin cılız ekonomik yapısını derinden sarsmıştı. Çalışan erkeklerin büyük bir bölümünün askere gitmesi ve ülkedeki savaş koşulları, tarımsal üretimde daralmalara yol açtı. 1914-1918 yılları arasında buğday üretimi % 47, tütün % 51, kuru üzüm %54, fındık % 65, yaş koza %69 düşmüş; koyun sayısı %45, keçi sayısı %33 azalmıştı. Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından hazırlanan

endekslere göre 1914-1920 yılları arasında fiyatlar 100'den 1406'ya çıkmıştır (Boratav, 2010:20-32) .

Bu savaşın on yıl sonra başlaması söz konusu olsaydı Bağdat Demiryolu tamamlanmış ve Yakınoğu askeri harekatı tamamen farklı sonuçlanacaktı. Ancak mevcut koşullarla Bağdat Demiryolu ve sebep olduğu uluslararası çekişmeler Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getirmiş oldu (Çebi, 2004: 32) (Earle, 2003: 276).

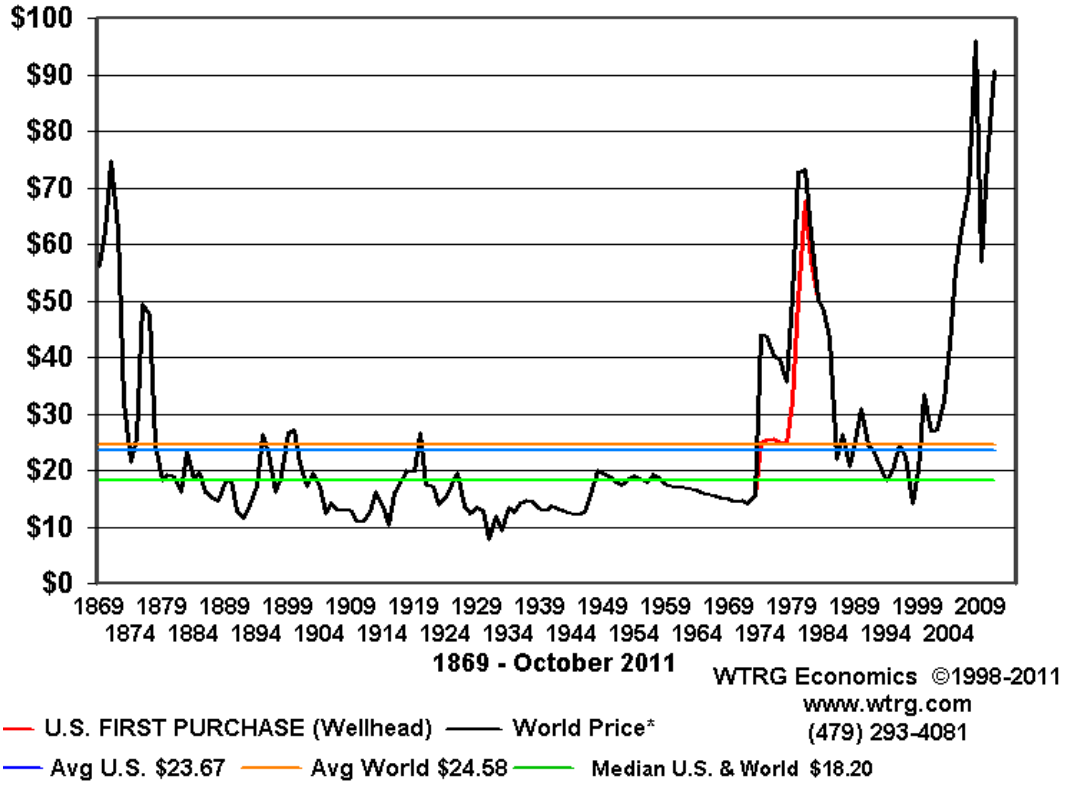
3.12. Savaş Döneminde Dünyada Petrol Fiyatları

Savaş yıllarında petrol, fiyatından daha çok hayati bir önem kazanmıştır. Kan kadar önem verilen petrol savaş gemilerinin temel ihtiyacı olmuş, özellikle 1917 yılında artan Alman denizaltı savaşı başarıları İngiliz ve Fransızları endişelendirmişti. Bu dönemlerde Amerika petrol ihtiyacını karşılayan başlıca ülke konumuna gelmiştir. Bu gelişmelere rağmen petrolün dünya pazarındaki fiyatı aşağıda yer alan Grafik 7'te de görüleceği üzere savaşın başladığı 1914 yılında ham petrolün varil fiyatı 10 dolar seviyesinden Mondros Barış Antlaşması 1918 yılında 27 dolar seviyesine çıkmış olduğu görülür (www. Wtrg.com). Bu hızlı artış savaşın sona ermesi ile tüketimin azalması ve üretimin artması ile 1930 yıllarında düşmeye başlamış ve 9 dolar seviyelerine kadar inmiştir (Grafik 7).

Dünya 1929 yılına geldiğinde büyük ekonomik buhranla karşılaşacak ve bu büyük buhran 1939 yılına kadar uzayacaktır (Kuruç, 1988:1).

Grafik 7'de, petrol fiyatlarının 1869-2009 yılları arasındaki gidişatı gösterilmiştir. Dünya Savaşı başında petrolün varil başına fiyatı 10 dolarken savaş sonunda fiyat 26 dolara kadar yükselmiştir.

Grafik 7: Dünya Petrol Fiyatları Seyri (1869-2011)

Kaynak: www.wtrg.com³³

³³ Ham Petrol Varil Fiyatı (1869-2009)

SONUÇ

Sanayi Devrimi ile değeri hızla artan ve günümüzde Dünya enerji kaynaklarının en başında petrol yer almaktadır. Bugün bilinen en kıymetli Dünya petrol rezervleri ise I. Dünya Savaşı sonunda nerdeyse hiç kullanılmadan Osmanlı Devleti'nin elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu kaynakları daha iyi kullanma imkanına sahip olup olmadığı konusu çalışma konusu dönem için önemli olduğu kadar, günümüz ülke ekonomisinin cari açığına ve kırılganlığına sebep olan petrol bugün için de tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu kaynakların bu dönem için kullanılması imkanının araştırılmasının yanında bu zengin rezervlerin kaybedilmesine giden süreci değiştirme imkanının Osmanlı'nın elinde olup olmadığı sorusu bu çalışmanın temel konusudur.

Osmanlı'nın petrol kaynaklarını işletmesi süreci yüzyıllardan beri yeryüzüne kendiliğinden sızan yüzeylerde basit kuyular açılarak kovalarla suyla karışık halde çıkartıldığı, çıkan çamurlu karışımın basit kazanlar ile ısıtılarak sudan ve çamurdan ayrıştırıldığı, bu ayrıştırmanın sonrasında da elde edilen yanabilir haldeki gazyağının ağzı açık kazanlarda depolandığı ve sonrasında da pazara nakliyesinin eşekler aracılığıyla olduğu son derece ilkel bir süreç olarak tanımlanabilir. İltizam yöntemiyle işletilen bu kaynaklardan elde edilen gelirin yılda birkaç bin lira kadar olduğu, basit bir yatırımla bu işletmelerden elde edilen gelirin kısa vadede üç katına çıkabileceği arşiv belgelerinde bulunan raporlardan anlaşılmaktadır. Ancak yine de bu gelir artışı aynı dönemlerdeki Amerika ve Bakü modern petrol kuyusu yöntemiyle kıyaslanmaktan çok uzaktı. Petrol sanayisinin patlama yaşandığı bu bölgelerde sadece verimli kuyular değil, verimli rafineri, pazara kolay ulaşım imkanları ve petrol alıcısı sanayileri vardı.

Bağdat ve Musul kaynaklarıyla ilgili olarak döneme ait yazışmave raporlara göre Osmanlı iktidarı petrolün değerinin farkındaydı. Topraktan suyla karışık yağlı bir çamur olarak çıkan bu kaynağın çıkartılması da işletilmesi de ileri seviye bir yatırım ve bilgi gerektirmektedir. Osmanlı'da var olmayan bu birikim, kaynakların da gerektiği şekilde işletilememesine sebep olarak gösterilebilir. Bu konuda istekli ve

başarılı çok sayıda yabancı yatırımcı zaten imtiyaz için çeşitli başvurularda bulundu. Giderek artan bu çabaları Sultan Abdülhamit kendi lehine bir koz olarak kullanmayı tercih etmiş ve önceliği kendi projesi olan Bağdat Demiryolu Projesinin yapımına vermiştir. Bu sayede “uzakları yakın ederek” Devlet’in gücünü ve etkisini artırmayı hedeflemiştir. Abdülhamit’in uzak olarak gördüğü yerlerin ilk önce kaybedilecek yerler olmasıyla ve petrolün en zengin kaynaklarının aynı yerlerde olması, Sultan’ın bu projeye öncelik vermesindeki ileri görüş ve başarılı dış politikasının en önemli kanıtıdır.

Arşiv belgerine göre II. Abdülhamit’in İskenderun ve Şarköy için verdiği petrol imtiyazları da bu politikanın bir diğer kanıtıdır. Çünkü Sultan, Anadolu için imtiyaz vermekten çekinemezken, Bağdat ve Musul için gelen tüm talepleri olumlu cevaplamaktan kaçınmıştı. Hatta Bağdat ve Musul bölgesi petrol kaynaklarını kendi yönetimindeki Hazine-i Hassa Nezaretine devralarak, buraları yabancıların gerek Düyun-u Umumiye gerekse siyasi muhalifleri üzerinden gerçekleştirmesi muhtemel bir oldu bittiye karşı korumayı planlamıştır.

Osmanlı’nın 1. Dünya Savaşı öncesini konu alan bu döneminin (1876-1914) büyük çoğunluğu II. Abdülhamit (1876-1909) dönemine rastlar. Bu padişah ve uygulamaları tarihçiler tarafından çok tartışılmıştır. Bu döneme özel bir uygulama olan ve çok tartışılan konulardan biri padişah II. Abdülhamit’in 1880-81 yıllarından itibaren Maliye Nezaretine bağlı birçok araziye kendine yani Hazineyi Hassa Nezareti’ne bağlamasıdır. Bunun birden fazla gerekçesi olmakla birlikte temel gerekçenin Maliye Nezareti’nin Düyun-ı Umumiye İdaresinde olması sebebiyle bölgelerin yabancılar tarafından yönetilmesi ve ileride bu bölgelerin artacak gelirlerinin bu idareye kaptırılmaması düşüncesi olması kuvvetle muhtemeldir.

Yabancılar Düyun-ı Umumiye İdaresi ile gelir getiren kaynaklara el koymaktaydı. Petrol, gelir getiren önemli bir kaynak haline gelmeye başlamıştı. Aydınlatma dışında sanayide kullanımı da keşfedilmiş ve gelişme yarışında olan yabancıların ele geçirme mücadelesini verdiği bir doğal kaynak haline gelmişti. Maliyeyi denetleyen Düyun-ı Umumiye’nin Bağdat ve Musul petrollerini işletmesinin veya buralardaki toprakları satın almasının önü açıktı. İşte burada II. Abdülhamit farklı ve çok tartışılan bir

manevra yaparak, bu toprakları Hazineyi Hassa'ya devretmişti. Böylece yabancıların bu kaynakları ele geçirmeleri zorlaşmış oluyordu. Şahsi mülk haline gelen petrol kaynaklarının işletilmesi için çok sayıda izin başvurusu yapıldı. Abdülhamit bu başvurulara karşı bölgedeki kaynakları tek bir işletme yönetimi altında birleştirmek ve bu işletmenin imtiyazını yabancılara karşı koz halinde elinde tutma stratejisini uyguluyordu. Koz olarak elinde tutmak büyük başarıydı ama bu kaynakların verimli işletilmesini sağlayamamak bir başarısızlıktı. Zira Osmanlı bu kaynakları verimli işletmek üzere yapacağı yatırım için gereken parasal kaynağa sahip değildi. Başarıyla yapılan, bu kaynakların yabancıların eline geçmesini engellemek ve zaman kazanmaktı. Sultan II. Abdülhamit sonrası tahta çıkan Sultan Vahdettin de aynı politikayı sürdürmüştür. Bu durum karşısında yabancılar için I. Dünya Savaşı kaçırılmayacak bir fırsattı. Savaşın sonunda Bağdat ve Musul terk edilmişti. Nitekim bu savaşın sonucunda savaşın en zararlı çıkan taraflarından biri Osmanlı Devleti olmuştu. Aşağıdaki Tablo 26'de I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti topraklarının bugün için ispatlanmış petrol rezervleri gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti büyük savaşın eşiğinde olduğu dönemde mali yetersizliğine kaynak arayışı içindeydi. Bu gidişatı değiştirmek mümkün müydü sorusuna cevap aramak adına İran'ın D'Archy imtiyazı ile izlediği yol daha detaylı incelenmeli ve Dünya'nın savaşına giden bu süreçte Osmanlı'nın daha hızlı gelir elde etmesi süreci ele alınmalıdır.

Osmanlı bu dönemde hazırladığı başarılı maden mevzuatı ve imtiyaz sistemi ile petrolün değerlendirilmesi için bir anlamda elinden geleni ve üzerine düşeni yapmış sayılabilir. Sanayileşmenin ilk evresinde kömür sonraki evresinde petrol kullanılmıştır. Osmanlı her iki kaynağa sahip olmasına rağmen kendi sanayisi olmadığı için bu kaynakları güce ve gelişime çevirememiştir. Kendi sanayisinin olmayışı ise yeterli sermaye birikimi olmamasına bağlanabilir. Bu konuda geldiğimiz noktada Osmanlı'nın bu döneme kadar ısrarla ve istikrarla uyguladığı sosyal adalet ve yerleşik eşitlikçi ticaret politikaları eleştirilebilir.

Osmanlı çalışmaya konu Dünyaya hakim ülkeler karşısında açıklanması zor bir direnç göstererek I. Dünya Savaşı'na kadar ayakta kalmayı başaran Osmanlı Devleti,

savaşa etkin bir şekilde de katılmış ve bu savaşın sonuna kadar da dayanmıştır. Birçok gözlemcinin 18 yüzyıldan beri “hasta adam” diyerek yıkılmasını beklediği Osmanlı, ancak beklenmedik Avusturya, Alman ve Rusya İmparatorluklarıyla birlikte tarihi bir sarsıntıyla yıkılmıştır.

Petrole sahip olmak büyük bir devlet olmanın bir sebebi olduğu kadar büyük devlet olmanın sonucudur da. Petrol, zayıf bir devletseniz başınıza iş açacak bir kaynaktır. Çünkü petrol ihtiyacı fazla olan güçlü ülkelerin gazabına uğramanız ve kaynaklarınızın elinizden alınmasına karşı koymak kolay olmayacaktır. Ama güçlü bir devletseniz petrol, gücünüze güç katacaktır. Asıl olan petrol gibi bir kaynağa sahip olmak değil, bilgili bir toplum olma gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

OSMANLI ARŞİVLERİ

A.MKT.MHM. - Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı

A.DVN.MKL. - Divan Kalemî Mukavelenameler

BEO - Babîâli Evrak Odası

BEO.MTV. - Babîâli Evrak Odası Mütenevvi Kısmı

DH.M. - Dâhiliye Nezareti Mütferrik

DH.MKT. - Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî

DH.MKT. - Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî

DH.MKT.PRK.- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî

DH.ŞFR. - Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

DH.TMIK. - Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

Diyarbakir Ahkam Defteri No.4

HR.MKT. - Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı

HR.MTV. - Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı

HR. SYS. - Hariciye Siyasi Evrak

HR.TO. - Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı

İ.DA. - İrade Divan-ı Ahkâm-ı Adliye

İ.DAH. - İrade Dâhiliye

İ.EV. - İrade Evkaf

İ.HR. - İrade Hariciye

İ.HUS. - İrade Hususi

İ.MMS. - İrade Meclis-i Mahsus

İ.TAL. - İrade Taltifat

MF.MKT. - Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

MV. - Meclis-i Vükela Mazbataları

ŞD. – Şura-ı Devlet Evrakı

Y.A.HUS. - Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.RES. - Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

Y.E.E. - Yıldız Esas Evrakı

Y.E.E.KP. - Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı

Y.MTV. - Yıldız Mütenevvi Defterleri

Y.PRK.A. - Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Y.PRK.ASK. - Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK.AZJ. - Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Y.PRK.BŞK. - Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y.PRK.DH. - Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.EŞA. - Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şebenderlik ve Ataşemiliterlik

Y.PRK.HR. - Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.KOM. - Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı

- Y.PRK.MK. - Yıldız Perakende Evrakı Mfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
- Y.PRK.Mř. - Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
- Y.PRK.MYD. - Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-
1 Harbiye Dairesi
- Y.PRK.NMH. - Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Name-i Hmayunlar
- Y.PRK.PT. - Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı
- Y.PRK.SH. - Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı
- Y.PRK.SRN. - Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı
- Y.PRK.şFR. - Yıldız Perakende Evrakı şifre Odası
- Y.PRK.TKM. - Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mtercimliğ
- Y.PRK.TşF. - Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Teşrifat-1 Umumiye Dairesi
- Y.PRK.UM. - Yıldız Perakende Evrakı Umumi

BASILI KAYNAKLAR

- ADELMAN M.A. : 1974 Politics and World Oil, **The American Economic Review**, Vol 64, No.2., 5-35.
- AKBAL Z. : 2007 **Taha Bey ve “Emlak-i Devlet” İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi.** Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Yük. L. Tez Çalışması, 2-19.
- AKYILDIZ A. ,
KURŞUN Z. : 2015 **Osmanlı Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi,** İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları, 13-16.
- ALBAYRAK M: 1995 “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, Ankara Üniversitesi **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 6, 9-11.
- ALTIN H.: 2011 Osmanlı Son Döneminde Muallim Okulları Dışındaki Öğretmen Yetiştiren Okullara Genel Bir Bakış, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.1.s.1, 20-30.
- APAK S. VE TAY A.
: 2012 “Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası’nın Yeri ve Faaliyetleri.” **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 3, 63-103.
- ARI T. : 2014 **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,** Bursa, Dora, 6.b.,57-70.
- ARMAĞAN M.: 2016 “Abdülhamid ve Erdoğan Tarihini Buluştuğu İki Lider”, **Derin Tarih**, Sayı 54, 15-22.

- AYHAN V. : 2009 **İmparatorluk Yolu: Ortadoğu ve Petrol**, Bursa, Dora Yayınları.
- AYDIN A. : 1995 **Musul Meselesi 1900- 1926**, Turan Yayıncılık.
- AYDIN A. F. , İZGÖER A. Z. : 2014 **Osmanlı'da Petrol, Arşiv Belgeleri Işığında Bir Derleme** (yayınlayan Cansız M. vd. TPIC), Ankara, Ertem Matbaası.
- BALCI E. :1994 **Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- BALCI M. :2015 “İngiliz Büyükelçinin Gözünden 1. Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlı Devleti’nin İçinde Bulunduğu Durum” **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 9-37.
- BERKES N. :2015 **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BORATAV K. : 2010 **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007**, Ankara, İmge Kitabevi.
- CAN B. B. : 2000 **Demiryolundan Petrole Chester Projesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.
- ÇAKIR C.: 2001 **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, Küre Yayınları.
- ÇEBİ H.Y.: 2004 **Bu Topraklarda Petrol Var**, İstanbul, Okul Yayınları.

- ÇULUK S.: 2016 “Sultan Abdülhamid’in Taht Oyunları”, **Tarih Dergi**, Sayı: 30, Sayfa: 23-33.
- DAVENPORT E. H. Ve **The Oil Trusts and Anglo-American Relations**, London.
- COOK S. R. :1923 Macmillan and Co. Ltd.
- DURSUN T.K.: 1965. **Bir Damla Kan Bir Damla Petrol**, İstanbul, Kurul Yay.
- EDİGER Ş.V.:2006 **Osmanlı’da Neft ve Petrol**, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
- ERGİN K.: 2016 “Osmanlı Devleti’nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 39, 2-25.
- FAY B.S. : 1950 **The Origins of the World War**, Vol. 1, New York, Mac Millan.
- FROMKIN D. : 1990 **A Peace to End All Peace**, Newyork, Avon Books.
- EARLE E. M.: 2003 **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı**, İstanbul, Örgün Yayınları.
- ELDEM V. : 1970 **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İstanbul, Türkiye İş Bankası.
- : 2000 **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- : 2006 **Osmanlı’da Neft ve Petrol**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık.

- ENGDAHL F.W.: 2015 İngilizlerin Petrol Oyunu Osmanlı'yı Nasıl Yıkmişti?,
Derin Tarih, Sayı 41,12-20.
- ENGİN V.:2017 **Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid**, İstanbul, Yeditepe
Yayınevi.
- ETYEMEZ M.:2006 **Türkiye'de Petrol Gerçeği**, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- GAUTER C.: 2011 **Petrol, Su ve İklim**, TÜBİTAK, Ankara, Popüler Bilim
Kitaplar.
- GELİŞLİ Y: 2011 "Darülfünun'un Kuruluşu ve Gelişimi", Ankara, **Milli
Eğitim Dergisi**, Sayı 143.
- GENÇ M.:2002 **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul,
Ötüken Neşriyat.
- GENÇ Y. İ. ve ark.:2010 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, T. C. Başbakanlık
Devlet Arşivleri Gen. Müd. , Yayın No: 108, Osmanlı Arşivi
Daire Başkanlığı.
- GÜRAN T.: 1993 **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Matbaacılık.
- : 1998 **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İ.Ü., İMF, 49. 60.
Yıl Özel Sayısı.
- : 2013 **İktisat Tarihi** (Ed: Erdem B.M., İslatince H.), Eskişehir,
Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- GÜZEL B.: 2014 "Sanayi devriminin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların
edebiyattaki izdüşümü: Emila Zola'nın germinal örneği",
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 33.

- GÜVENÇ S. : 2009 **Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- HAKKI M.M. : 2007 **Türkiye Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık.
- HADİD H.:2011 **İngilizlerin Osmanlıyı Yok Etme Siyaseti**, İstanbul, Ekim Yayınları.
- HEWINS, R. : 1958 **Mr. Five Per Cent, The Story of Coluste Gulbenkian**, NewYork, Rinehart&Company Inc.
- ISSAWI, C. : 2001 “Osmanlı Ekonomisi'nin Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914): Bazı Gözlemler ve Sorunlar”, Çev. K.Kahraman. **“Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri”** Konferans Tebliğleri, Haz. K. Karpas 2001, İstanbul, Ufuk Kitapları.
- İLGEN, A. : 2008 1921 Türkiye Sanayi Sayımları Ankara, Cedit Neşriyat.
- İNALCIK H. : 2011 **Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi**, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi İSAM Yayınları.
- KALA A.: 1998 **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri Ve Nizamları 1**, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- : 2011 Sultan Abdülmecit Döneminde (1839-1861) Yatırım İmtiyazlı Şirketler ve Yap-İşlet-Devret Modelinin Geliştirilerek Özel Sektör Yatırımlarının Artırılması,

**Ölümünün 150. Yılında Sultan Abdülmecid Dönemi
Uluslararası Sempozyum, İstanbul 18-19 Kasım.**

- KARAL E.Z.: 1995 **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Cilt: VIII, TTK.
- KABLAMACI B. : 2011 **Petrol ve Ekonomi**, İstanbul, Derin Yayınları.
- KAZGAN G.: 1999 Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul,
Altın Kitaplar.
- KARTALKANAT
A:1990 "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve
Madencilik Politikası", **Jeoloji Mühendisliği Dergisi**,
Ankara Ün. C.36.
- KARPAT K. :2001 **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Ufuk Kitaplar.
- KENT M. :1975 "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British
Foreign Policy", **The Historical Journal**, C.18, N.2.
- :1976 **Oil and Empire: British policy and Mesopotamian oil,
1900-1920**, Macmillan.
- KESKİN Ö.: 2011 "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-
1906)" **OTAM**, 29.
- KEYLER Ç.: 2001 **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KHAİRALLAH S.: 1991 **Railways in The Middle East, 1856-1948**, Librairie du
Liban, Beirut.
- KOCABAŞ S.: 1985 **Türkiye ve İngiltere**, İstanbul, Vatan Yayınları.
- KOCATÜRK Ö.: 2009 **Osmanlı İngiliz İlişkileri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat

Yayınları.

- : 2011 “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)" **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, literature and History of Turkish or Turkic** Volume,6/3 Summer 2011, p. 1449-1462 Turkey.
- KOÇTÜRK O. M.,
EKER, M.: 2012 "Dünya’da ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi** 2012, 18 (1),s. 35-42.
- KURBAN V.: 2013 **Nobeller, Nobel Ödülü ve Bakü Petrolleri**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- KURMUŞ O.: 1982 **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara, Savaş Yayınları.
- KURUÇ B. :1988 **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU Ö. :
1978 **Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- LEWIS, B.: 2007 **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. M. Kıratlı, Ankara 2007, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LONGRIGG S.H.: 1968 **Four Centuries of Modem Iraq**, Clarendon Press. Oxford Beirut Reprint.
- MARDİN Ş.: 1994 **Türk Modernleşmesi**, İstanbul., İletişim Yayınları.
- MARUFOĞLU S.: 1998 **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul, Eren Yayınları.

Kafkas Harekatı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki

- MURATOFF A. : 1966 **Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Başkanlığı, 421-461.
- NEBİLER H. ve **Petrolün Ekonomi Politikası**, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- PARLAR S. : 1996
- OKUMUŞ A.: 2015 **Osmanlı Coğrafyasında Petrol Mücadelesi, Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi**, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yayınları Araştırma Eseri Serisi No:4, İstanbul, Taş Mektep Yayın Atölyesi.
- ORTAYLI İ. : 1981 **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**. Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- :1983 **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- :2008 **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖKÇÜN G. : 1984 **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, İstanbul, Hil Yayınları.
- ÖRS O.: 2013 “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 51, s 679-716.
- ÖZCAN A.: 2015 “Tarafsızlıktan İttihadi İslam Dış Politika” **Derin Tarih**, Özel Sayı 3.
- ÖZTÜRK A.İ., 2010 **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen**

- İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap İşlet Devret Uygulaması) (1852-1964)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- ÖZYÜKSEL M.: 1994 **Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri**, Der: Faruk Sönmezoğlu **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları.
- PALA C. :2005 **20.yy Şeytan Üçgeni, ABD-Petrol-Dolar**, İstanbul, Yeni Basım Taslak Yayınları.
- PAMİR N.: 1999 **Bakü Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun**, Ankara, ASAM Yayıncılık.
- PAMUK Ş.:2014 **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- REİD C.: 2015 **Roads were not Buidt for Cars**, London, Island Press.
- SAKİN S.:2018 Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasındaki Çarpışmalar, **Gazi Akademik Barış**, Cilt:4, Sayı: 7., 53.
- SAMİ E.M.:2007 **Abdülhamid’in Petrolleri**, Çev. Sevtap Demirci, İstanbul, Kitabevi.
- SANTAYA G.:1922 **Soliloquies in England and Later Soliloquies**, Charles Scribner's Sons.
- SARI N.:2015 II. Abdülhamid’in Sıhhat Yatırımları, **Derin Tarih**, Özel

- Sayı 3, 164-175.
- TABAKOĞLU A.:2005 Toplu Makaleler 1, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Kitabevi, 259-262.
- TANOĞLU A. :1940 **Enerji Kaynakları**, İstanbul, İÜ Yayınları.
- TERZİ A. :2000 **Hazine-i Hassa Nezareti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- TERZİ A.:2014 **Bağdat Musul'da Abdülhamit'in Mirası Petrol ve Arazi**, İstanbul, Timaş Yay.
- Türkiye Cumhuriyeti **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet, İstatistik Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü: 1939.
- TUNAYA, T. Z. :1989 **Türkiye'de Siyasî Partiler**, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TURGAN, G.K.:2015 Türkiye'de 1923 – 1960 Yılları Arası Zorunlu Çalışma, Marmara Ün. Yüksek Lisans Tezi.
- TOPRAK, Z. : 1982 **Türkiye'de" Millî İktisat" 1908-1918**, Vol. 2, Yurt ayınları, : 1995 **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum [1908-1950] Milli İktisat Milli Burjuvazi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOTTEN, G.E. : 2004 A time line of highlights from the histories, **ASTM Standardization News Magazine**, June, 20-21.
- ULUBAĞ, H.:2008 **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Petropolitik**, Ankara, De Ki Yayınevi.

- ÜŞÜMEZSOY, Ş., **Petrol Düzeni**, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
ŞEN Ş.: 2007
- VARLIK, B. : 1976 **19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması**,
Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği Yay.
- YAVAN, N., KARA, H. : “Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve
2003, Bölgesel Dağılışı”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 1(1),18-42.
- YAVUZ, A.:2009 Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni:
Durum ve Beklentiler, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal
Bilimler Dergisi**, Sayı:20, 203-226.
- YERGİN, D.:1995 **Petrol**, Ankara, İş Bankası.

İNTERNET KAYNAKLARI

- BBC NEWS: 2016 “Türkiye'de ham petrol ithalatında tarihi rekor”, (Çevrimiçi)
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/16202_turkiye_hampetrol rekoru. 25 kasım 2018.
- IEA: 2014 “Key World Energy Statistics”, (Çevrimiçi)

<https://www.fossilfuelsreview.ed.ac.uk/resources/Evidence%20%20Climate%20Science/IEA%20%20Key%20World%20Energy%20Statistics.pdf>, 30 Kasım 2016.

: 2015 “International Energy Statistics”, (Çevrimiçi)
<http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=576&cy2015>, 30 Kasım 2018.

: 2017 “Executive Summary”, (Çevrimiçi) https://www.eia.gov/outlooks/ieo/exec_summ.php, 25 Mayıs 2018.

EKİNCİ E.B. :2014 Padişah olana hazine gerektir” (Çevrimiçi Mart 2018),
<http://www.ekrebugraekinci.com/makale.asp?id=495>

EKODİYALOG: (Çevrimçi)<http://www.ekodialog.com.Konular/abd-petrol-uretimi-tuketimi-amerika-petrol-politikalari.html>. 08.01.2016.

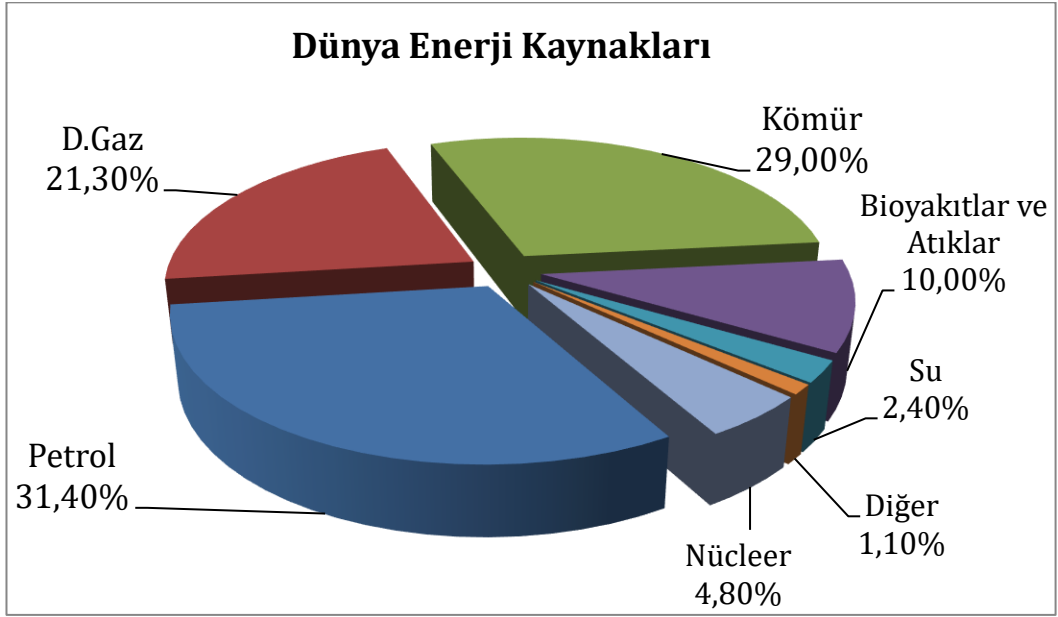
ERDEM, E.: “Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz”,
Bankacılar Dergisi, Sayı 56, 2006.

ERKAN, T.: “Osmanlı Posta Bürokrasisi 1908–1914” , (Çevrimiçi)
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1573/17066.pdf>,
12 Kasım 2016.

- ETKB: 2016 <http://www.enerji.gov.tr>, (Çevrimiçi) 2 Kasım 2016.
- KALA, A.: 2015 “Osmanlıca Gazeteler Servet-i Fünun”, (Çevrimiçi)
<http://www.islampedi.com/?p=1542>, 20 Mayıs 2018.
- : 2015 Çestır (Chester) Projesi İle Petrolün Peşinde. “**Osmanlıca Gazeteler Servet-i Fünun.**”(Çevrimiçi) <http://www.islampedi.com>, 11 Mayıs 2018.
- GELİŞLİ, Y.: “Darülfünun’un Kuruluşu ve Gelişimi” , (Çevrimiçi)
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/18.htm 03 Haziran 2018.
- SEMİH, İ.: “Bir Ayaklı Kütüphane”, (Çevrimiçi)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/7361/001582658010.pdf?sequence=1>, 01 Ocak 2018.
- TUIK: 2015 “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2015, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21510>, 30 Kasım 2016.
- TÜRKİYE www.tpao.gov.tr. (Çevrimiçi) 17 Ocak 2017.
- PETROLLERİ:
2017

EKLER

Ek 1: Dünya Enerji Kaynakları Dağılımı

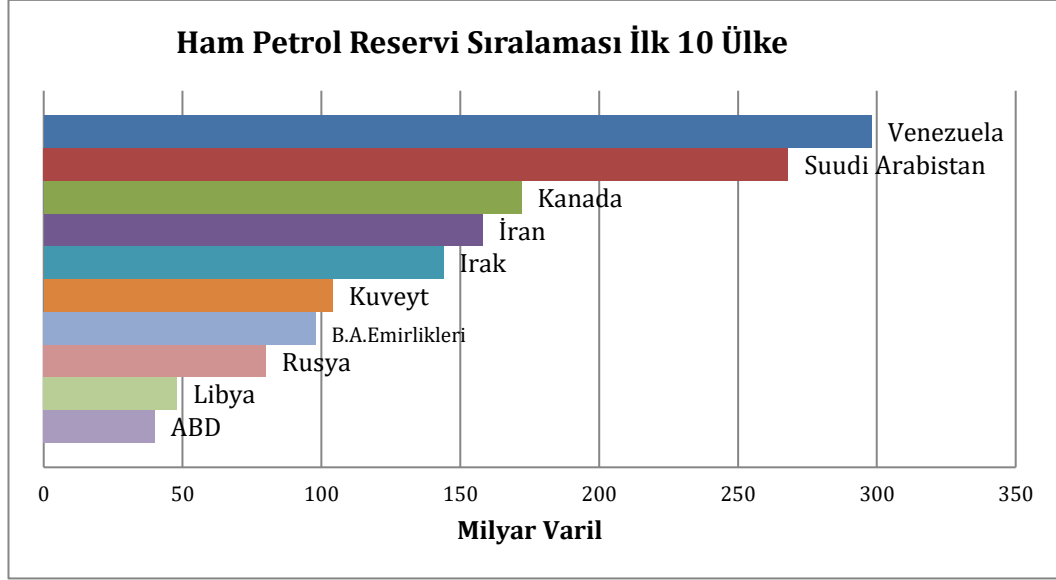
Kaynak: Dünya Enerji Ajansı 2017 Raporu. <https://www.eia.gov>. Çevrimiçi Mayıs 2018.

Ek 2: Petrolle İlgili Bazı Ölçü Birimleri

1 Varil	(Blue Barrel) 158,99 Lt . Petrol piyasasında yaygın kullanılan ölçü birimi. Bu metinde 159 Lt olarak hesaba alınacaktır.
1 Ton	1.000 Kg ağırlık. Petrolde ham halde iken ve taşımacılıkta kullanılır.
1 Galon	Metinde 3,785 litre karşılığı olan ABD sıvı galonu olarak kullanılmıştır.
1 M3	1.000 Lt Günümüzde petrol ürünlerinin akaryakıt türlerinde alım satımında kullanılan ölçü birimi.
1 Kıyye (Okka)	400 dirhem karşılığı.1283 gram ağırlığa eşit bir ağırlık ölçüsü. 1 Nisan 1931' de yürürlükten kaldırıldı. Bu metinde 1,283 Kg olarak hesaba alınacaktır.
Sikke	Madeni paraya verilen isim.
1 Kuruş	Bu metinde 100 kuruş = 1 (Altın) lira olarak hesaba alınacaktır.
1 Lira	100 kuruş karşılığı olan bir Osmanlı altın lirası olarak kullanılacaktır.
1 Mecidiye	5 mecdiye karşılığı 1 liradır.
1 Para	Osmanlı'da kuruşun 1/40'ı.
1 TEP	Ton eşdeğer petrol. Enerji kaynaklarının tek birim ile ifade edilmesini sağlayan ve 10 milyon kCal karşılığı enerji birimidir 2008'de kullanıma girmiştir. Pratikte 1 ton yakıt yağına, 11.600 kWh'e, 3 ton linyite; 1,6 ton taşkömürüne, 1.200 m3 doğal gaza eşdeğerdir.

Kaynak: www.pigm.gov.tr çevrimiçi Aralık 2016.

Ek 3: Ham Petrol Rezervi Sıralaması İlk 10 Ülke Grafiği

Irak'ta varlığı kanıtlanmış 143 milyar varil petrol rezervinin 10 milyar m³ lük kısmı Musul'da, 10 milyar m³ lük kısmı ise Kerkük'tedir. Ayrıca bu bölgelerde işletme maliyetleri çok düşüktür (<http://www.milliyet.com.tr/iste-musul-daki-4-trilyon-dolarlik-ekonomi-2329774>). Çevrimiçi 26 Aralık 2016.

Ek 4: Petrol ile İlgili bir Kronoloji

M.Ö. 5.000 yıllarında bugün Irak olarak bilinen Fırat Nehri kıyılarında Babil'in Asma Bahçeleri bölgesinde petrol sızıntıları olduğu yazılmıştır. Asfalt bina taşları arasına harç olarak kullanılır. Banyo ve seramiklerde ve teknelerde yalıtım malzemesi olarak kullanılmıştır (<https://www.astm.org>).

347- Çin'de bambu kamışlarla 240 metre derinliğe inildi. (<https://www.astm.org>).

1514- Padişah Yavuz Sultan Selim İran ve Mısır'a seferler düzenledi. Kuzey Irak alındı.

1520- Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktı. Döneminde petrol (petrol) ile ilgili düzenlemeler yapıldı.

1574- Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaştı.

1594- Bakü ve İran'da elle açılan kuyularda 35 metreye derinliğe ulaşıldı (<https://www.astm.org>).

1639- İlk imtiyaz. Kerkük (Baba Gurgur) petrollerinin işletme imtiyazı 5. Murat tarafından Neftçi ailesine verildi.

1815- Çek Cumhuriyetinin Prag kentinde kimi caddeler petrolden sağlanan yağla ışıklandırıldı.

1823- Dubinin Kardeşler kuzey Kafkasya Mosdok köyünde ilk rafineriyi kurdu (Okumuş 2015,97).

1848- İlk Asya kıtasının ilk modern kuyusu Bakü bölgesinde açıldı (<https://www.astm.org>).

1849- James Young (İskoçya), parafinden yaptığı mumun patentini İngiltere'den aldı.

1849- Abraham Gesner (Kanada), "Kerosene" adını verdiği gazyağını üretmeye başladı.

Gesner'in gazyağıyla petrol endüstrisi hareketlendi. Böylece gece uzun süreli ışık kaynağı ihtiyacı giderilmiş oldu. A. Ferris, keroseni rafine ederek lambalarda yakılacak hale getirdi (<https://www.astm.org>).

1859- Amerika'da, kömürden, petrol ham maddesinden ve asfalttan gazyağı üreten 50'nin üzerinde fabrika vardı (N.Acun. Dünya Petrol Tarihi. s.44).

1859- K. Drake, Pensilvanya'nın Titusville Kasabasında 21 metrede petrol buldu. Petrol endüstrisi başladı.

- 1860- Ham petrol üretimi Amerika'da 650 bin varili buldu. Petrol fiyatı 20 dolardan 2 dolara indi.
- 1860- 'larda Kuyu delme yönteminin bulunmasıyla açılan petrol çağı, birçok ülkenin petrol coğrafyalarına ilgi duymasına ve Osmanlı topraklarına yönelmesine neden oldu. Mekanik kuyu delme yöntemi Eflak- Boğdan'da başarılı sonuçlar vermesi Alman, Fransız; Britanya sermayelerinin bölgeye ilgisine neden oldu.
- 1861- Petrole yapılan yatırım yedi milyon dolardan fazla idi.
- 1861- Sultan Abdülaziz dönemi, Ticaret Anlaşmaları İngiltere, Fransa, İtalya
- 1861- İlk Maadin Nizamnamesi çıkarıldı. Maden araştırma, çıkarma, vergi ve mülkiyet konularında korumacı anlayış terk edildi.
- 1862- Sultan Abdülaziz dönemi, Ticaret Anlaşmaları ABD, Rusya ile toplam 9 ülke
- 1869- Maadin Nizamnamesinde Fransız etkisiyle yeni düzenlemeler yapıldı. Madenler sınıflandırıldı.
- 1870- Standart Oil Company, John D. Rockefeller tarafından kuruldu. Tekel davası sonucu 1911 yılında kapandığında Dünyanın en büyük petrol şirketi idi (www.pigm.gov.tr).
- 1875- Osmanlı Devleti borç ödemelerini yarıya indirdiğini ilan etti.
- 1876- Osmanlı Devleti tüm borç ödemelerini durdurduğunu ilan etti.
- 1876- İlk anayasa Kanun-i Esasi ilan edildi, 23 Aralık.
- 1876- İlk içten yanmalı dört zamanlı motor Nicholas Otto tarafından icat edildi. Motosiklet olarak denedi. (<https://www.astm.org>).
- 1878- Karl Benz ilk iki silindirli patlamalı motoru icat etti (<https://www.astm.org>).
- 1881- Osmanlı çift metalli para düzenini terk etti. Para birimi altın olarak tanımlandı.
- 1881- Düyun-ı Umumiye Osmanlı Devleti dış borçlarını denetlemek üzere kuruldu.
- 1882- Amerikan Petrol endüstrisinde patlama seviyesinde gelişmeler yaşandı.
- 1885- İlk otomobil Daimler Benz tarafından üretildi.
- 1886- Yeni Maadin Nizamnamesi çıkarıldı. İhale şekli ve vergi düzenlemeleri yapıldı.
- 1887- İlk petrol tahlili İskenderun – Ahmet Necati Efendi
- 1888- II. Abdülhamit'in Musul Tuzhurmato iradesi çıkarıldı, 31 Şubat.
- 1888- Müfettiş-i Sani Ahmet Arif Bey'in HH'ya devir sonrası Musul Madenleri Raporu, 8 Mart.

- 1888- Şark Ekspresi'nin İstanbul'a gelişi, 12 Ağustos.
- 1888- Anadolu Demiryolu'nun İzmit-Ankara imtiyazı verildi, 6 Ekim.
- 1889- Sultan Abdülhamit'in Musul Vilayeti hakkında irade, Nisan.
- 1893- Royal Dutch / Shell 470 bin varil petrol üretimi
- 1894- Fransız Emilie Jacquarez'ın Bağdat raporu,11 Ekim.
- 1895- Fransız Emilie Jacquarez Musul raporu, 9 Şubat.
- 1895- Derviş Paşa ile Mösyö Moreau'nun Musul petroleri tahlili, 24 Nisan.
(Y.PRK.OMZ, 1/85)
- 1896- Henry Ford dört zamanlı motoru icat etti (<https://www.astm.org>).
- 1897- Samuel Biraderler Shell Nakliyat ve Ticaret Şirketini kurdu. (Okumuş 2015: 97)
- 1900- European Petroleum Co. Şarköy (Hoşköy)'de Osmanlının modern teknikle açtığı ilk kuyusu, 89,50 m sondaj ve 2 ton/gün üretim.
- 1901- D'Archy Concession'ın İran'da imzalanması, Mayıs.
- 1901- Alman Paul Grosskopf raporu, Ekim.
- 1902- Sultan Abdülhamit'in Musul Vilayeti hakkındaki iradesi 16 Aralık.
- 1902- Royal Dutch ve Shell rekabeti birleşme ile bitti. Asian Petroleum Company kuruldu.
- 1903- Royal Dutch / Shell 24 milyon varil petrol üretimi
- 1908- İkinci Meşrutiyetin ilanı edilmesi, 23 Temmuz.
- 1908- Meclisin açılması, 17 Aralık.
- 1909- 31 Mart Vakası sebebiyle Mahmut Şevket Paşa önderliğinde Harekat Ordusu İstanbul'a geldi, 13 Nisan.
- 1909- İngiliz Herbert Edward Nichols ile Bağdat ve Musul petrollerinin iltizamen işletilmesine ait anlaşmanın imzalanması, 15 Nisan.
- 1909- Ayan ve Mebusan Meclisleri Sultan Abdülhamit Hanı tahttan indirdi. Yerine Sultan Reşat geçti, 27 Nisan.
- 1909- Hazine-i Hassa mallarının devlet hazinesine devrine ait meclis kararının Padişah iradesiyle onaylanması 2 Mayıs.
- 1909- İngiliz Herbert Edward Nichols ile Bağdat ve Musul petrollerinin iltizamen işletilmesine ait anlaşmanın Meclis-i Vukela kararıyla ilan edilmesi,27 Temmuz.

1909- Amerikalı Dr. Bruce Glasgow'un müracaatı sonuçlanıncaya kadar ilanın durdurulması, 2 Eylül.

1909- Ford otomobilde seri üretime geçti. İki yılda toplam 200 bin otomobil üretti.

1910- Amerikalı şirketin müracaatı sonuçlanıncaya kadar, Bağdat ve Musul ve Basra'da kimseye petrol imtiyazı verilmemesi konusundaki tezkere-i sadaret. 29 Ocak.

1911- Standart Oil şirketinin ABD Yüksek Mahkemesi kararıyla bölünmesi Mayıs (www.pigm.gov.tr).

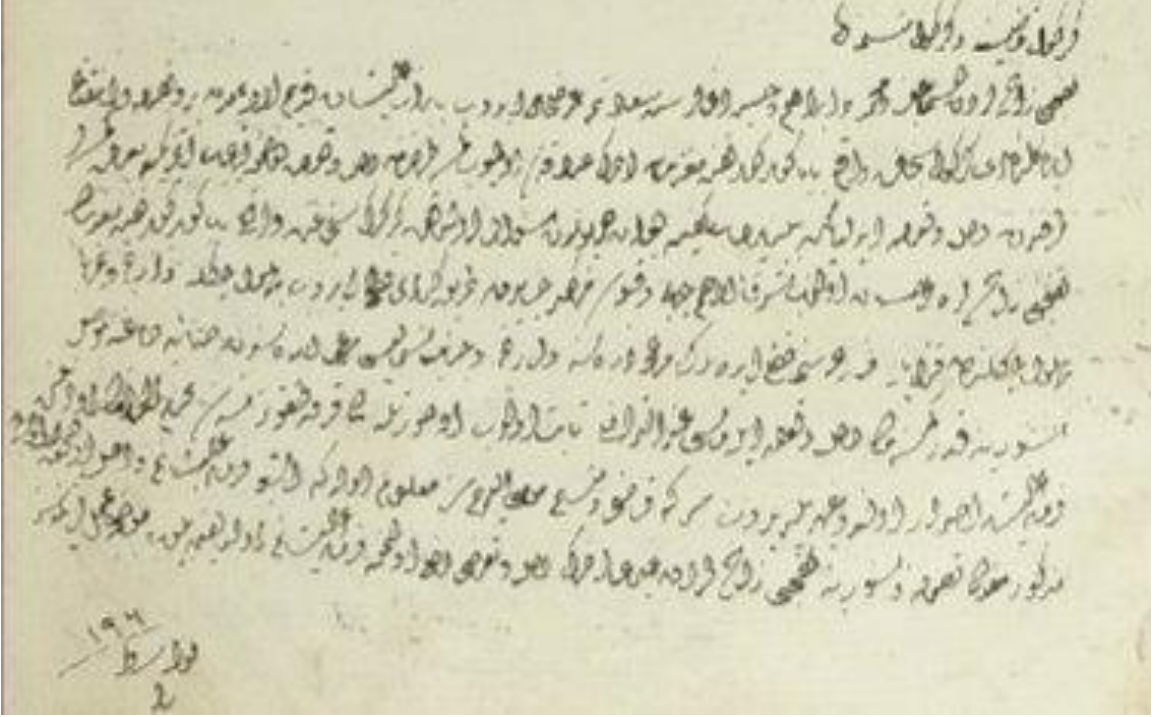
1912- Turkish Petroleum Company Şirketinin Gülbenkyan tarafından kurulması.

1914- Birinci Dünya Savaşı başladı, Temmuz.

Ek 5: 19. Yy.'da Osmanlı Petrol Kaynakları Parasal Karşılığı Değerlendirme Tablosu

	Kuyuların İsimleri	Ham Petrol Miktarı		İşleme (Refinaj) Sonrası %45 (1)	Yerli Petrol		İthal Petrol		Yerli - Yabancı Muhtemel Gelir Farkı (4)	Tahsil Edilen Kira	Açıklamalar
		Kıyye/Gün	Kıyye/Yıl		Kıyye/yıl	İşleme Sonrası Maliyet Fiyatı (2)	Muhtemel Toplam Maliyet	Batum Petrolü Pazar Fiyatı (3)			
					Krş /Kıyye	Krş / Yıl	Krş /Kıyye	Krş / Yıl	Krş / Yıl	Kira Krş/Yıl	
MUSUL VE BAĞDAT VİLAYETLERİ (Tuzhurmato, Süleymaniye, Bağdat Bölgeleri)	Palkana	900	328.500	147.825	1,64	242.433,00	2,25	332.606,25			Serkar kuyusu En verimli kaynak. 108.000 kıyye/yıl
	Eski Kale	40	14.600	6.570	1,64	10.774,80	2,25	14.782,50			
	Kil	500	182.500	82.125	1,64	134.685,00	2,25	184.781,25			
	Kerkük- Baba Gurgur	200	73.000	32.850	1,64	53.874,00	2,25	73.912,50			
	Karadağ	-	0	0	1,64	0,00	2,25	0,00			Karla kaplı olduğu için bilgi verilemediği not düşülmüştür. HH-THR 239/55/9
	Kayyara	750	273.750	123.188	1,64	202.027,50	2,25	277.171,88			
	Duhok	50	18.250	8.213	1,64	13.468,50	2,25	18.478,13		72.000	Şirket Kaynağı konumu Dicle yanı olduğundan modern tesis için en uygun yerdedir. Bu kaynağın 1308 (1890) yılında 80 lira; 1309-10 yıllarında yıllık 62,25 liraya; 1311 yılında yıllık 45 lira bedelle mütezimlere ihale edilmiştir
	Binincir		57.600	25.920	1,64	42.508,80	2,25	58.320,00			
	Kanberali		150.000	67.500	1,64	110.700,00	2,25	151.875,00			
	Kıralan		58.500	26.325	1,64	43.173,00	2,25	59.231,25			
	Seyyidin		27.500	12.375	1,64	20.295,00	2,25	27.843,75			Seyyidin en verimli kaynak olarak ifade ediliyor. Üretim miktarı kontrol edilmeliKıralan ve Seyyidin kaynakları mütezim tarafından başkasına kiraya verilmiş. Bu kiracı bu kaynak için 25 Lira kira ödermiş.Ancak bu kıranın doğrulanması gerekir. Çünkü bu iki kaynağın toplam verimi 58.500+27.500=86.000 kıyye; 86.500 kıyye x 0,25 krş = 21.500 krş=215 lira yapar.
	Gur		6.000	2.700	1,64	4.428,00	2,25	6.075,00		10	
Hit		288.000	129.600	1,64	212.544,00	2,25	291.600,00		31.351,50	31 bin krş ile iltizama verilmiş olmasına rağmen değer tesbitinde 3 aylık işletme geliri 24.000 krş değerinde çıkmış. Bu sebeple kaynağın yıllık değeri 24.000 krş /3 *12 ay = 96.000 kıyye olarak alınabilir. Bu sonuç dahi mevcut kaynakların 1/3 değerinde verginin ancak alınabildiğinin bir tesbitidir. Bu tabloda yer verilen "Kira" geliri alınabilen kira olarak yer verildiği 31 bin krş olarak gösterilmiştir. (A. Terzi. s.116)	
Mendeli	813	296.750	133.538	1,64	219.001,50	2,25	300.459,38			1. Sınıf; 64.000 kıyye/yıl ; 2. Sınıf; 16.000 kıyye/yıl; 3. Sınıf; 52.500 kıyye/yıl; 4. Sınıf; 164.250 kıyye/yıl; Toplam; 296.750 kıyye/yıl (HH-THR 248/10/57-59) HH-THR 239/55/9 Graskopf raporuna göre 1870-71 yıllarında emanetle işletmede 70-80 bin krş getirisine rağmen daha sonra ihale ile yılda 30-42 bin krş arası getiri sağlamış. Bu kaynaklardaki petrol Avrupaya tahlile gönderilmiş ve petrolün Bakü ve Amerika petrolerinden daha kıymetli olduğu anlaşılmıştır.	
G. TOPLAM		1.774.950	798.728			1.309.913		1.797.137	487.224		
		Ham Petrol Miktarı	İşleme (Refinaj) Sonrası %45 (1)	İşleme Sonrası Maliyet Fiyatı (2)	Muhtemel Toplam Maliyet	Batum Petrolü Pazar Fiyatı (3)	Muhtemel Toplam Maliyet	Yerli - Yabancı Muhtemel Gelir Farkı		Açıklamalar	
		Ton/gün	Ton/yıl	Ton/yıl	Lira/Ton	Lira/yıl	Lira/Ton	Lira/yıl		Günümüz değerleriyle.	
GENEL TOPLAM		0	4.114	1.851	12,78	13.099	17,54	17.971	4.872	1 Kıyye=1,283 Kg=0,001283 Ton ; 1 Ton = 779,42 Kıyye : 1 Kuruş/ Kıyye = (1/100 Lira/ kuruş)x (1/1,283 Kg/Kıyye) x (1000 Kg/Ton) = 7,79 Lira/Ton olur.	
(1)	HH-THR 239/55/10 "mahsül ham maddenin hemen hemen yüzde kırk ellisi nisbetindedir. " Kolaylık olması açısından %45 rakamı aritmetik ortalama olarak hesaba alındı.										
(2)	HH-THR 239/55/10 "Bend masrafları dahil yüz kıyye musaffâ petrolün mâl olacağı bedel Bağdad'da yüz kırksekiz Musul'da yüz otuz dokuz ve Süleymaniye'de iki yüzbeş kuruştur."										
(3)	HH-THR 239/55/10 "Aşağı cinsten olan Batum petrolü o mahallerde yüz kıyyesi için 160, 270, 245 kuruştur. " (160+270+245)/3=225 kuruş ortalama. Tabloda 1 Kıyye = 2,25 Kuruş olarak yer almıştır.										

Ek 6: Neftçizadelerin Kerkük’de İşlettikleri Petrol Madeni

Neftçizadeler’den İsmail, Mehmet, İbrahim ve Hüseyin Ağaların tasarruf ettikleri Kerkük sancağına bağlı Babagurgur neft madenine hariçten kimsenin müdahale etmemesi. Kerkük kadısına ve Kerkük mütesellimine hüküm ki, Neftçizâdeler’den İsmail ve Mehmed ve İbrahim ve Hüseyin Ağalar Südde-i Saadet’ime arzuhal edip bâ-berât-ı âlişân kadimü’l-eyyâmdan beri tasarruf ve intifâ’ edegeldikleri Kerkük sancağında vâki’ Babagurgur neft madeninde âharın alâkası olmayıp kimesne tarafından dahl ü taarruz olunmak icab etmez iken bazı kimesneler tarafından dahl ü taarruz edildiğün bildirip keyfiyet Divan-ı Hümâyûn’umdan sual olundukda Kerkük sancağında vâki’ Babagurgur neft madeninin Neftçizâdeler’e ihsan olunup şarkan Edhem çayı ve kıblesi mezkûr çaydan tarîk-ı kübrâyı kat’ edip Behlül cengeline varınca ve garben Behlül cengelinden Kızılyar mezraasını kat’ ederek Mera deresine varınca ve cânib-i şimalîsi Mera deresinden Sâibe dağına mevzıl sınırına kadar kimesnenin dahl ü taarruz eylememesi inde’t-terâfû’ sabit olup o suretle bin kırk dokuz senesi Muharremü’l-haram’ının evâilinde ferman-ı âlişân ısdâr olunduğün bildirip siz ki kadı ve mütesellim-i mûmâileyhimsiz, ma’lum ola ki, işbu ferman-ı âlişânım vâsıl olıcak ol vechile mezkûr madenin tasarrufuna ve sınırına Neftçizâdeler’den gayri âharın dahl ü taarruzu def’ olunmak ferman-ı âlişânım olduğün bilip mübecbince amel eylesesiz. Evvâsıt-ı Ra. sene [1]196 [Haziran 1772 ortaları] 8 BOA, Diyarbekir Ahkâm Defteri, no: 4, sayfa 42, hüküm no: 4

Kaynak: Cansız M. vd. (Diyarbekir Ahkâm Defteri No.4 syf. 42 Hüküm No. 4). Osmanlı’da Petrol, Arşiv Belgeleri Işığında Bir Derleme, s.28. TPIC 2014. Ankara, Ertem Matbaası.

Ek 7: Irak- Kerkük Babagurgur Petrol Bölgesinin Haritadaki Yeri

Economist.com

Kaynak: Ecomomist.com. (çevrimiçi 23.06.2018).

Ek 8: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename transkripsiyonu.

Hazîne-i Evrâk'a gönderilmek üzere İrâde-i seniyyesi takımıyla Evrak Odasına verilmiştir. Fî 3 Zilka'de sene 314. (5 Nisan 1897)

Muahharen 7 Zilhicce sene 314 (9 Mayıs 1897) ve 28 Şevval sene 313 (12 Nisan 1896) tarihinde şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mücebince mukâvele ve şartname mücebince birer nüshaları bi'l-vürûd onlara tatbikan zîrdeki tashihât icrâ olunmuşdur.

Edirne vilayeti dâhilinde Gelibolu sancağında Şarköy kazasında Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd mahalde zuhûr edip bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî Sadrî'zam fehâmetlü Halil Rifat paşa hazretlerine ihsân buyurulmuş olan kömür ve petrol ma'denlerinin imtiyâz fermân-ı âlîsine derc ve ilâve olunacak mukâvelenâmedir.

Birinci Madde: Edirne vilayeti dâhilinde Gelibolu sancağında Şarköy kazâsında Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd arâzide zâhire çıkarılmış olan kömür ve petrol ma'denlerinin şeref-sadır buyurulmuş olan fermân-ı alisi târihinden i'tibâren doksan dokuz sene müddetle ve şerâit-i âtiye ile Sadr-ı âlî-i müşârunileyh hazretlerinin uhde-i fahîmânelerine ihsân ve i'tâ buyurulmuşdur.

İkinci Madde: Harîta-i mahsûsasında gösterildiği vechile ma'âdin-i mezkûrenin hafr ve i'mâlî için on üç bin altı yüz beş cerîb arâzî tahsis olunmağla işbu arâzinin hudûdu cenûben Gorgana Deresi'nin Marmara Denizi'ne munsab olduğu noktadan bed' ile sahil-i bahrî bi't-ta'kîb Kura karyesi yanında Kura Deresi'nin denize munsab olduğu nokta beyninde hatt-ı münhanî veşarken mezkûr noktadan bi'l-ibtidâr şimâle müteveccihen iki bin dokuz yüz elli metre tûlündeki hatt-ı müstakîm nihâyetine konulan alâmet-i fârika ve şimâlen işbu alâmet-i fârikadan bed' ile Musalı karyesi câmi'-i şerîfini ve Aya İlyas Tepesi'nden bi'l-murûr Müstecâbli Çiftliği noktası beyninde hatt-ı münkesir ve garben mezkûr noktadan bed' ile mebde-i hudûd olan Gorgana deresi'nin denize munsab olduğu nokta arasında hatt-ı müstakim ile mahdûddur.

Üçüncü Madde: İşbu hudûd ile tahdîd olunan arâzî dâhilinde mezkûr kömür ve petrol ma'denlerinden mâ'adâ zuhûr edecek olan sâir cins ma'denler bu imtiyâza dâhil olmadığından onlar için gerek sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri ve gerek sâirleri tarafından talep ve istid'â vûkû' bulduğu hâlde Ma'âdin Nizâmnâmesinin otuz beşinci maddesi mücebince Sadr-ı âlî-i müşârunileyh hazretlerinin şerâit-i mütesâviye ile hakk-ı takaddümü olacaktır.

Dördüncü Madde: Mezkûr petrol ve linyit ma'denleri sâir ma'denlere mukîs olamayarak işledilmesi fevka'l-gâye müşkil ve masârîf-ı külliyeye muhtâc olduğundan ve havâyic-i zarûriye-i memleketden olaraktmemâlik-i ecnebiyeden vukû' bulan ihrâcata rekâbet için teshîlâta mazhariyeti lâzımeden bulunduğundan şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mücebince resm-i mukarrer olmak üzere Osmanlı altını yüz guruşa olarak senevî maktû'an on bin guruş sadr-ı müşârunileyh hazretleri tarafından beher sene Mart ibtidâsında Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti Veznesi'ne te'diye kılınacak ve vakt-i mu'ayyeninde i'tâ olunmadığı hâlde eyyâm-ı müteahhire için senevî yüzde dkuz hesabıyla îcâb eden fâizi dahi ayrıca îfâ olunacaktır.

Beşinci Madde: Mezkûr ma'denlerin hudûd-ı imtiyâziyesi dahilinde bulunan arâzî yalnız mezkûr ma'denlerin işledilmesi için i'tibârî olarak tahsis olunduğundan Maâdin Nizâmnâmesi'nin altmış bir ve altmış iki ve altmış üç ve altmış dördüncü maddeleri hükmünce iktizâ eden mu'âmelât îfâ kılınacaktır.

Altıncı Madde: Ma'âden-i mezkûreden ihrâc olunacak kömürden yüzde bir ve petrolden yüzde on rûsûm-ı nisbiyenin Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne i'tâsı mukarrer olmasıyla rûsûm-ı mezkûre nezâret-i müşârunileyhânın re'y ve karârı üzerine aynen veyâhud râyic-i vakte göre bedelen Maâdin Nizâmnâmesinin kırk üçüncü maddesi hükmüne tevfikân bi'l-hesâb istifâ kılınacaktır.

Yedinci Madde: İmtiyâzî hâvî ihsân buyurulan fermân-ı âlî târihinden i'tibâren ma'âden-i mezkûrenin iki seneye kadar küşâd ve i'mâlîne sahib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri mecbûr olup bu müddet zarfında bilâ-esbâb-ı mucibe ve zarûriye küşâd olunmadığı takdirde Maâdin Nizâmnâmesinin on ikinci ve on üçüncü maddeleri mücebince mu'âmele-i nizâmiye bi'l-icrâ mezkûr ma'denlerin imtiyâzî fesh olunacaktır.

Sekizinci Madde: Mezkûr ma'denlerin rûsûm-ı nisbiyesi Osmanlı altını yüz guruşa olarak hâsîlât-ı ma'deniye'nin nakil ve imrâr veya furuht olunduğu ânda i'tâ ve te'diye olunmadığı hâlde eyyâm-ı

müteahhire için senevî yüzde dokuz hesabıyla icâb eden fâizi dahi sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından ayrıca i'tâ ve te'diye buyurulacaktır.

Dokuzuncu Madde: Zikr olunan ma'denlerin i'mâlî zımnında ihâleyi hâvî tasdîr buyurulacak olan fermân-ı âlînin i'tâsında ma'âdin nizâmnâmesinin kırkıncı maddesine tevfikân bir def'a olarak fermân harcı olmak üzere sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından nezâret-i müşârunileyhâ veznesine elli aded Osmanlı altını i'tâ kılınacaktır.

Onuncu Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri mezkûr ma'denlerin i'mâlâtına müteferri' kâffe-i ahvâl ve husûsâtta Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin ahkâm-ı mündericesine teba'iyet ve tatbîk-i hareket eyleyeceği misillü ihâle fermân-ı âlisinin zeyli olarak ta'âtî olunan şartnâme ve kavânîn ve nizâmât-ı hâliye ve müstakbele-i Devlet-i aliyye'ye tamâmıyla tevfik hareket edeceğini ta'ahhüd eder. On Birinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri Patent Nizamnamesi mücebince hangi sınıf ve derecede bulunur ise o sınıfa âid patent resmini i'tâya mecbûrdur.

On ikinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri rûsûm-ı mukarrere ve nisbiye ve sâireden mâ'adâ ma'denin hâsîlat-ı sâfiyesinden yüz guruşda beş parasını dahi Dersaadet'deki Dârülaceze için te'diye ve ifâsını ve Bâbiâlî teshîlât sandığı için dahi bir def'aya mahsûs olmak üzere yirmi aded lira-yı Osmânî i'tâsını der'uhde ve kabûl eylemiş olduğundan işbu yüz guruşda beş para resm ma'denin rûsûm-ı nisbiyesiyle ma'an te'diye olunacak vemez kûr teshîlât sandığı âidâtı fermân-ı âlînin i'tâsında ifâ kılınacaktır.

On üçüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri işbu ma'denleri bi'z-zât veyâ tedârik buyuracakları sermâye ile i'mâl etmedikleri takdîrde yerlerine kâim olmak üzere ve emsâlî vechile Osmanlı Anonim Şirketi teşkiline me'zûndurlar. Ve işbu şirketin nizâmnâme-i dâhilîsi Osmanlı Anonim şirketleri için hükümet-i seniyyece kabul buyurulmuş olup Nâfi'a ve Ticâret Nezâreti'nde bulunan nümûneye muvâfık olduğu takdîrde derhal ve aksi sûrette bi'l-istizân icâbı icrâ kılınacak ve bu hâlde de Ma'âdin Nizâmnâmesinin beşinci maddesinin ahkâmı yine mer'î olacaktır.

On dördüncü Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından mezkûr ma'denlerin amelîyât ve i'mâlâtı için civâr mîrî ormanlarından lüzûmu mikdâr ağaç ve kereste esmânını bi'l-i'tâ nizâm-ı mahsûsuna tevfikân kat' ve ahz buyurulacaktır.

On Beşinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri petrol gazının tathîr ve tasfiyesi zımnında mukezzî olan ebniye ve fabrikaları hudûd-ı imtiyâziye dâhilinde inşâ ve usûl-i mevki'iyeye ve icâbât-ı fenniyyeye göre teshîl ve nakliyyât için sahil-i bahra kadar hutût-ı hadîdiye ve borular ferş edecek ve ihrâç edeceği kömür ve gazlar emsâlî vechile gümrük-i dâhilî rûsûmundan mu'âf tutulacaktır.

On Altıncı Madde: İ'mâlât ve amelîyât ile petrol gazının tasfiye ve tathîri zımnında yapılacak fabrikalar ve sâire ve nakliyyât için celb olunacak âlat ve edevât ve makineler misillü levâzım-ı ibtidâiyye nizam ve emsâlî vechile resm-i gümrükden mu'âf olacaktır.

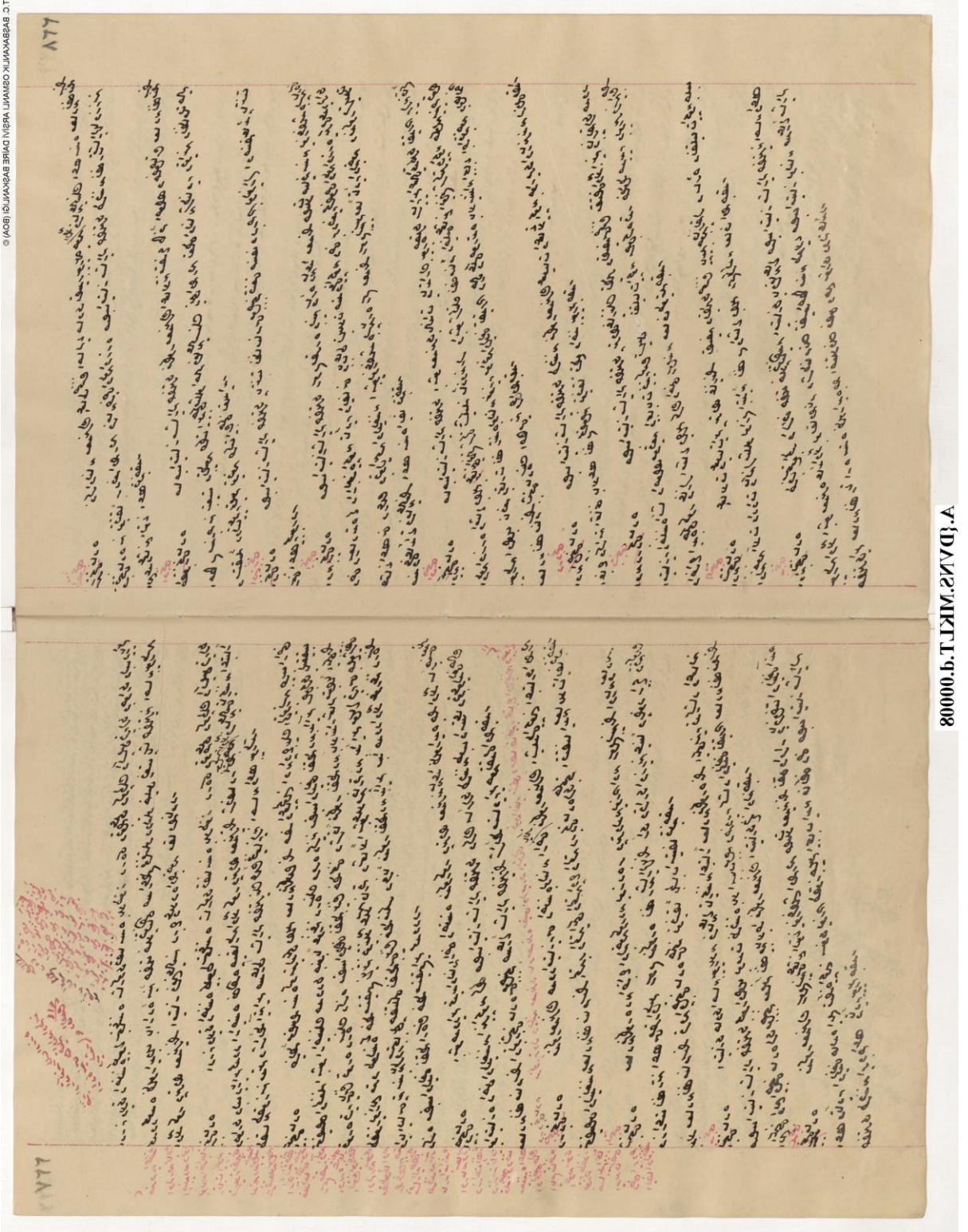
On Yedinci Madde: Taraf-ı müstecma'u'l-mücidü ve ş-şeref hazret-i hilâfet-penâhîden imtiyâzî bâ-fermân-ı âlî sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretlerine ihsan ve i'tâ buyurulmuş olan işbu ma'denlere âid olan bu mukâvelenâme ve şartnamenin tefsîr-i ahkâmından dolayı sâhib-i imtiyâz bulunan Sadr-ı alî müşârunileyh hazretleri ile Ma'âdin Nezâreti arasında zuhûr edecek ihtilâfın fasl ve halli Şûrâ-yı Devlet'e âiddir.

Mâdde-i mahsûsa: Ma'âden-i mezkûrenin bulunduğu mevki' ve civârına ve ma'den yataklarıyla mahreçleri üzerine istihkâm ve turuk ve mevâridât-ı askeriye inşâ olunacak olduğu veyahud istihkâm inşâsı iktizâ edip de nmağara ve ebniyelerinin hedmi veyâ harekât-ı askeriye icrâsıyla amelîyat kısmen veya kâmilen ta'tîl etdirildiği hâlde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri hiçbir sûrette muhâlefete hak ve salâhiyeti olamayacağı gibi bir gûne zarar ve ziyân ve tazmînat talebine dahi hakkı olamayacaktır.

Fî 19 Kânûn-ı evvel sene 312 (31 Aralık 1896)

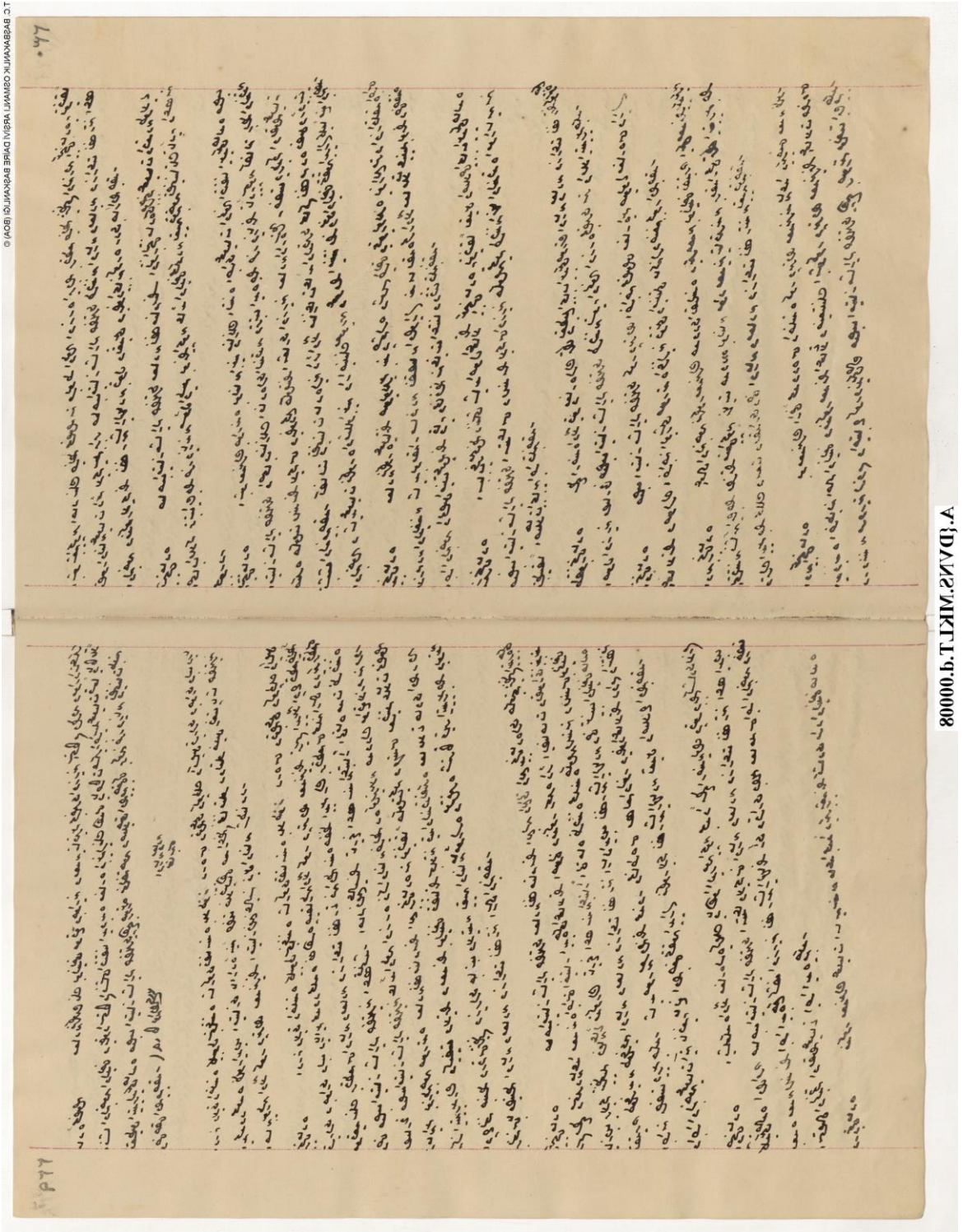
Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri İstanbul, Evrak No: A.DVNS.MKLT.d 00008/00114/227 ve A.DVNS.MKLT.d 00008/00115

Ek 8.1.: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename görseli 1

A.DVNS.MKLT.d 00008/00114/227

Ek 8.2.: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait mukavelename görseli 2

Д.С. ВРАЧКВИЧКІК.ОДРИПТИ.УДРИПТИ.ДРАЖЕ.ВРАЧКВИЧКІК. (БОВ) ©

A.DVNS.MKLT.d.00008

A.DVNS.MKLT.d 00008/00115

Ek 9: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname transkripsiyonu

Orman ve Maadin Muhâsebecisi

Edirne vilayeti dahilinde Gelibolu sancağında Şarköy Kazâsında Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd mahalde zuhûr edip imtiyâz bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî Sadrazam fehâmetlü devletlü Halil Rifat Paşa hazretlerine ihsân buyurulmuş olan kömür ve petrol ma'denlerinin imtiyâz fermân-ı âlisine zeyl olunan şartnamedir: Birinci Madde: Edirne vilâyeti dâhilinde Gelibolu sancağında Şarköy kazâsında Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd mahalde zâhire çıkarılmış olan kömür ve petrol ma'denlerinin bir kıt'a harîta-i mevki'iyyesinin bir kıt'ası Orman ve Me'adin ve Ziraat Nezâreti Fen Odası'nda hıfz edilerek bir kıt'ası mahalline irsâl ve diğeri bir kıt'ası dahi sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretlerine i'tâ kılınmıştır.

İhâle fermân-ı âlisinin târih-i i'tâsından i'tibâren altı mah müddet zarfında masârıfı sâhib-i imtiyâz-ı müşârunileyh hazretlerine âid olmak üzere zikr olunan harîtada gösterilen hudûdun mevâki'-i lâzimesine murûr-ı zamân ile bozulmayacak sûrette Ma'âdin Nizâm-nâmesinin elli birinci maddesine tevfikân hükûmet-i mahalliye ve mühendis ma'rifetiyle i'lâmat-ı mahsûsa rekz etdirilerek ve keyfiyet vilayetin ve ma'denin bulunduğu kazânın sicillâtına kayd olunduktan sonra mu'âmelatı havî olarak üç nüsha zabıt varakası tanzîm ve zîrleri cânib-i vilâyetden ta'yîn olunan me'mûrlara ve mültezimlere müştereken temhîr etdirilecek ve bundan bir nüshası ba-mazbata Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne irsâl olunacaktır.

İkinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri Ma'âdin Nizâm-nâmesinin elli beş ve elli altı ve elli yedinci maddeleri hükmünce tanzîm etdireceği resm-i musattah ve müsennemlerden mâ'ada ma'dende icrâsını ihtiyâr edeceği i'mâlâtın usûlünü ve mezkûr resimlere dâir îzâhât ve tasavvurâtını bend bend yazıp bir lâyiha tanzîmiyle fermân-ı âli-i mezkûrun târih-i i'tâsından i'tibâren altı mâh zarfında mahallinde hükûmet mühendisine ve mühendis bulunmadığı takdirde doğrudan doğruya Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne irsâl edip nezâret-i müşârunileyhâdan dahi tensib olduğu hâlde icrâsına ruhsat verilecektir. Şâyed sûret-i ma'ruzanın mahzûr ve muhâtarası mütâla'a olunur veyâhud i'mâlâtın devam ve intizâmına ve icrâ olunacak ameliyât-ı âtiyeye mâni' olacağı tahakkuk ederse mezkûr lâyiha nezâret-i müşârunileyhâdan ta'dîl ve ıslâh olunacaktır.

Üçüncü Madde: İşlemekte olan mağaralara girmek veyâ hava aldirmek için müceddeden sath-ı arzdan yol ve kapı ve baca küşâdı lazım geldiği hâlde evvel emirde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri istid'a ve lâyihasını Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne i'tâ edip ba'dehû ma'den mühendisinin icrâ edeceği keşif üzerine nezâret-i müşârunileyhânın re'y ve kararî vechile mu'âmelesi icrâ olunacak ve ruhsat istihsâl olunmadıkça o makûle ameliyâtı icrâ edemeyecektir.

Dördüncü Madde: Mezkûr ma'denlerin ameliyât-ı esâsiyesinden mâ'ada müceddeden diğeri bir şu'benin küşâdı murâd olduğu hâlde işbu şu'be için ihâlesinin harîta-i mahsûsasına merbût olmak üzere ayrıca bir kıt'a harîta tanzîm olunarak ikinci maddeye tevfikân tasavvur olunan ameliyât-ı dâime lâyihasıyla beraber sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne i'tâ olunacak ve mezkûr lâyihanın nezâret-i müşârunileyhâdan kabûl ve ta'dîli ve yâhud icâbına göre reddi câiz olacaktır.

Beşinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri Ma'âdin Nizâm-nâmesinin otuz altıncı maddesi mücebbince ameliyât-ı vâkı'adan dolayı ashâb-ı emlaka terettüb edecek zarar ve ziyândan mesûl olmasıyla bunun için âid olduğu mahkemedan ta'yîn kılınacak tazmînâtın te'diye ve i'tâsına mecbûrdur.

Altıncı Madde: İşbu ma'denlerin civârında bulunan ebniye ve menâzilin altında icrâ-yı ameliyât olunmak iktizâ eylediği hâlde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri ve ashâb-ı menâzilin ifâdeleri alındıktan ve terettüb edecek zarar ve ziyânın te'diyesi için kefâlete rabt olunduktan sonra hükûmet mühendisinin layıhası veyâhud mahallî hükûmetinin iş'arı üzerine Ma'âdin İdâresi'nden ruhsat verilmedikçe o makûle ameliyâta teşebbüs olunamayacaktır. Kefâlet ve tazmînât maddelerine dâir olan münâza'ât âid oldukları mehâkim-i nizâmîyede fasl ve ru'yet olunacak ve şâyed ameliyât-ı mezkûre o misillü ebniye ve arâzînin ma'mûriyet ve umûmun emniyetine muzır ve muhil olduğu tahakkuk eder ise külliye men' olunacaktır.

Yedinci Madde: Ma'âdin-i mezkûre amelîyatının su yollarıyla bend ve çeşmelere ve şose tarîki ve demiryollara yüz elli metre uzaklıkta icrâsı lâzîmeden olduğundan şâyed bu mikdâr mesâfeden noksan olur ise bend-i sâbıkda muharrer olan mu'âmelat aynıyla bunun dahi hakkında icrâ olunacak ve'l-hâsıl emniyet-i umûmiyenin vikâye ve muhâfazasına gâyet i'tinâ ve dikkat kılınacaktır.

Sekizinci Madde: Esbâb-ı gayr-ı melhûzadan nâşi şâyed usûl-i i'mâlâtın ikinci maddeye tevfikân ta'dil ve ıslâhı îcâb eylediği hâlde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri istid'âsı ve mühendisî lâyihâsı üzerine hükûmet-i mahalliye tarafından inhâ olundukda umûr-ı esâsiyesine tatbîkân ıslâhât-ı îcâbiye icrâ kılınacaktır.0

Dokuzuncu Madde: Sath-ı arzda olan kuyu ve mağaraların terk ve ta'tîli îcâb eylediği sûrette Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti'nin göstereceği usûl üzerine masârîfi sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından tesviye olunmak üzere mahreçleri setr ve imlâ etdirilecektir.

Onuncu Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri kömür ve petrol ihrâcına mahsûs mağara ile su yolu mağarası var ise i'mâlâtın ve suların ihrâcına elverişli sûrette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli makineler vaz'ına mecbûr olacaktır.

On Birinci Madde: İ'mâl olunacak mezkûr ma'denlerin hudûdu ittisâlinde diğer ma'den bulunduğu takdîrde iki ma'denin yekdiğerine iltihâkından neşet edecek mazarratın men'i için nihâyet-i hudûdda bulunan mevâdd-ı ma'deniye yataklarından bir mikdâr mahal terk etdirilecek ve terk edilecek mahallin vüs'at ve mikdârı dahi Orman ve Maadin ve Zirâ'at Nezâreti'nden ta'yîn kılınacaktır.

On İkinci Madde: Bu ma'denlerin arâzî-i mahdûdesi dahilinde kömür ve petrol ma'denlerinden mâ'adâ diğer cins ma'den zuhûr edip de âhar tâlibine ihâle olduğu ve mezkûr ma'denin i'mâlâtı vaz'iyetinin işbu kömür ve petrol ma'denlerinin i'mâlât-ı hâzırası derûnundan murûruna lüzûm ve ihtiyâc görüldüğü hâlde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri hiçbir sûretle mûmâna'at edemeyecektir.

Ancak ondan terettüb edecek tazmînât ashâb-ı imtiyâz beyninde rızâen tesviye olunmadığı hâlde ehl-i vukûfun takdîri Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'nin tensibi ile ta'yîn kılınacaktır.

On Üçüncü Madde: İşbu ma'denlerin ihâlesi dâhilinde vakten mine'l-evkât demiryolu geçirilecek ve umûma menfa'atlı bir tarîk veyâhud sâir şey inşâ kılınacak olduğu hâlde sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri hiçbir sûretle tazmîn da'vâsına veyâhud muhâlefete istihkâk ve salahiyeti olamayıp bunlar mezkûr ma'denin asıl kömür ve petrol yatakları mahreçleri üzerinden geçmek lâzım gelir ise ol hâlde terettüb edecek zarar veziyânı müte'allik olduğu mahkemenin tedkîk ve hükmü üzerine îcab eden taraftan îfâ kılınacaktır.

On Dördüncü Madde: İşbu ma'denlerin rûsûm-ı nisbiyesinin tahsîli Edirne vilayetine âid olduğundan sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri mezkûr ma'denden ihrâç edeceği cevherin Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırk dördüncü ve kırk sekizinci maddeleri mücebince mikdârını mübeyyin lâzım gelen cedvel ve icmâlî takdîm edecektir.

On Beşinci Madde: Sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri madde-i sâbıkada muharrer olan hesâb cedvellerini vakt-i mu'ayyeninde i'ta ve teslim etmediği hâlde Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırk dokuzuncu maddesi mücebince beş yüzlük Osmanlı altınından yirmi beş yüzlük altınına kadar cezâ-yı nakdî alınacak ve mezkûr cedvellerde hakikat-i hâli ketm ederek bi'l-ihityâr hâsılâtı mikdâr-ı sahîhinden noksân göstermiş olduğu sâbit olur ve kaçak vukû'u tebeyyün eder ise devlete âid rûsûmâtın noksânı iki kat olarak tazmîn etdirilip hukûk-ı umûmiye ciheti dahi mahkeme-i cezâiyyede başkaca fasl ve hüküm edilir. Gerek vergi ve rûsûmâtın te'diyesinde ve gerek hüküm olunan cezâ-yı nakdînin îfâsında mûmâna'at ve ta'annüd edildiği takdîrde vilayet-i müşârunileyhâ tarafından nihâyetü'n-nihaye iki ayı geçmemek üzere bir müddet ta'yîniyle resmen ve tahrîren teblîgât icrâsıyla o müddet zarfında tamâmen îfâ olunmaz ise Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin ellinci maddesi mücebince istîfâ-yı deyn olunacaktır.

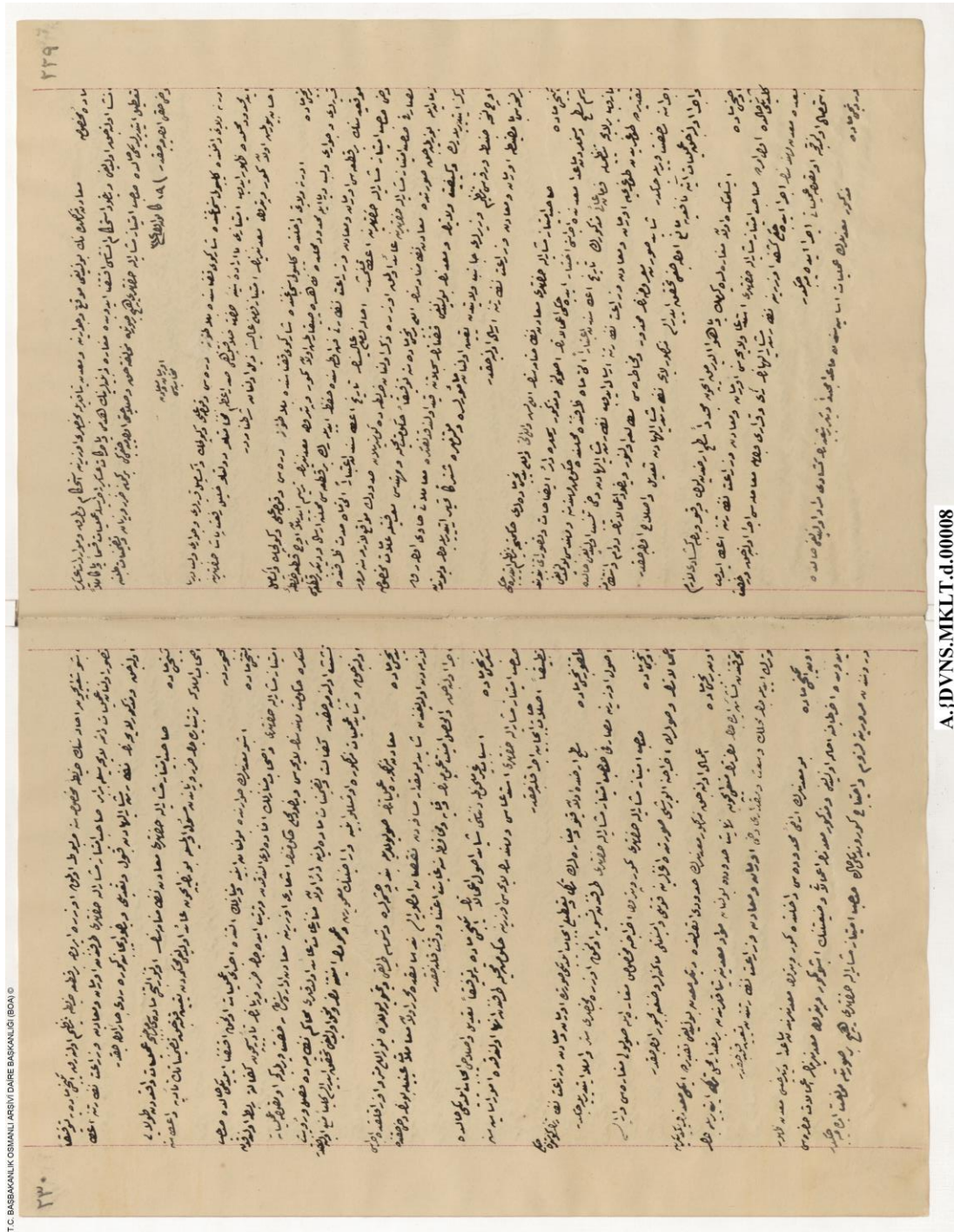
On Altıncı Madde: İşbu ma'denlerden çıkarılıp hârice gönderilecek kömür ve petrolü sahile nakil ile Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırk yedinci maddesi hükmüne tevfikân orada vezn olunacak rûsûm-ı nisbiye ve resm-i gümrüğün i'tâ ve murûr tezkiresini ahz eyledikten sonra istediği mahallere nakil etmeğe sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri me'zûn olup şâyed Ruhsat ve murûr tezkiresi alınmaksızın âhar mahalle hâsılât nakil olduğu tahakkuk eder veyâhud nakil eder iken tutulur ise Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırk dokuzuncu maddesi hükmünce mu'âmele îfâ olunacaktır.

On Yedinci Madde: Ma'âden-i mezkûrenin fermân-ı âlisine zeyl olarak tanzîm kılınan ve Ma'âdin Nizâmnâmesine müteferri' bulunan işbu şartnâmenin ahkâm-ı mündericesi sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri tarafından kabûl ve tasdîk olduğundan şerâit-i muharrerinin hilâfında hâl ve hareket vukû'a getirildiği hâlde mu'âmele-i mukteziyye icrâ kılınacağı misillü kavânîn ve nizâmât-ı hâliye ve müstakbele-i Devlet-i Aliyye'ye tamâmiyle tevfik hareket olunacaktır.

Fî 19 Kânûn-ı evvel sene 312. (31 Aralık 1896)

Kaynak : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri İstanbul. EVRAK NO: A.DVNS.MKLT.d_00008/00229-232

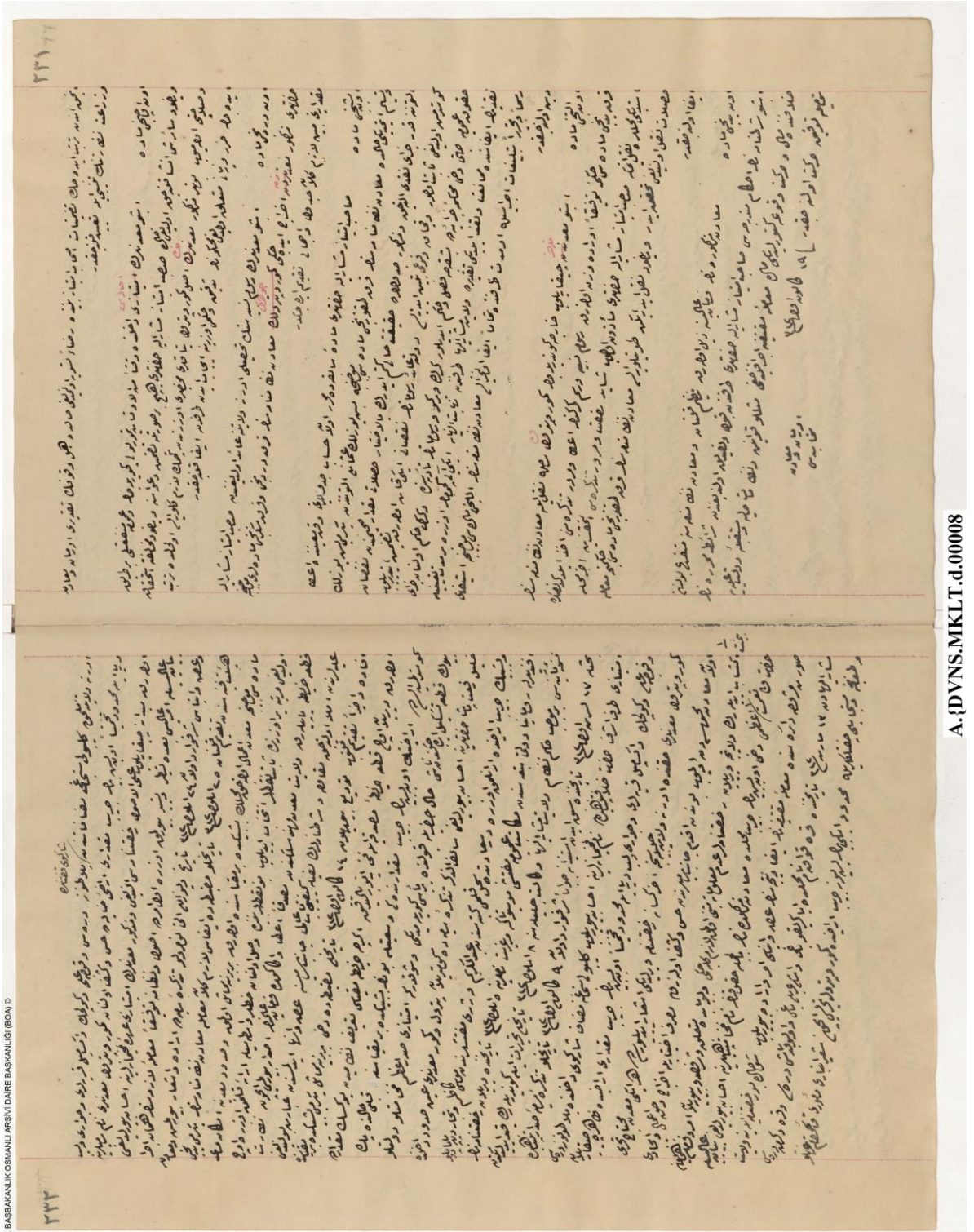
Ek 9.1. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname görseli 1

A.DKNS.MKVL.T. d 0008/229-230

A.İDVNS.MKLT.d.00008

Ek 9.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya verilen imtiyaza ait şartname görseli 2

Ek 10: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın imtiyaz talebi, Orman ve Fen Heyetinin değerlendirmesi ve sonuç fermanı

Şarköy kazasında

Edirne vilâyetine mülhak Gelibolu sancağı muzâfâtından Şarköy kazâsında Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd tahmînen on beş bin cerîb mikdârı arâzi-i hâliyede his ve keşif olunan kömür ve petrol ma'denleri nâm-ı sâmilere olarak meydâna çıkarılıp ale'l-usûl ruhsatnâmesi alındığı ve mezkûr ma'denlerin imtiyâzı uhde-i fahîmânelerine ihsân buyurulduğu beyân-ı âlîsiyle emr-i âlîsi ba'dehü tastîr ve tesyîr buyurulmak üzere evvel emirde usûl ve nizâmına tevfikân mu'âmele-i lâzimesinin hemen icrâ ve arz ve inbâsı şeref-vârid olan 24 Eylûl sene 312 (6 Ekim 1896) tarih ve yüz elli altı numaralı tezkire-i sâmiyede irâde ve iş'âr buyurulmuş ve Ma'âden heyet-i fenniyesinden takdîm kılınan 25 Eylûl sene 312 tarihli mazbatada ifâsı lazım gelen mu'âmele Ma'adin Nizamnâmesinin yirmi yedinci maddesi mücebince ma'den i'mal olunacak mahallin beş binde bir mikyâsında olarak bir birine mümâsil olmak ve hudûd-ı mu'ayyene imkân müsâ'id olduğu mertebe yer üzerinde sâbit noktalar intihâb edilip bu noktalar beyninde vasl olunan hatlar vâsıtasıyla irâe kılınmak üzere üç kıt'a harîta yapılarak vilayet ma'den mühendisliğinden musaddakan i'tâ ve ona göre fermân-ı âlîsinin ısdâr buyurulması için nezâret-i aliyyelerinden imlâ olunacak mukâvele ve şartnâmelerin leffiyile keyfiyeti Bâbiâli cânib-i sâmisine arz ve inhâ edilmesinden ibâret bulunduğu ifâde ve ahîren takdîm kılınıp tevdî' buyurulan 14 Kânûn-ı evvel sene 312 (26.12.1896) tarihli mazbatada dahi bir birine mümâsil yirmi beş binde bir mikyâsında olarak verilen üç kıt'a harîta-ı musaddaka ile fennî rapor bi't-tedkîk eğerki harîta mikyâsı ta'rîf-i nizâmîden yüksek mikdârda gösterilmiş ise de arâzinin on beş bin cerîb mikdârındaki vüs'atiyle bunun beş binde birmikyâsına kalbi hâlinde pek büyük kıtma teşkil edeceğinden nâşi hâl-i hâzırıyla kabûlünde bir beis görülemediği ve şu kadar ki imtiyâzı Sadr-ı a'zam fehâmetlü devletlü Halil Rıfat Paşa hazretlerine ihsâb buyurulduğu sâlifü'z-zıkr tezkire-i sâmiyede gösterilen petrol ve kömür ma'denleri aynı hudûd dahilinde ve beş bin cerîb arâzide aranılmak üzere Dersaadet'de Sicil Kalemi ketebesinden Abdülkerim ve Reji Müfettişlerinden Musa Kazım ve tüccârdan Papa dö Pilo efendilerle Romanya Devleti teba'asından Mekâtib-i Umûmiye Müfettişi Mösyö Take Margarit nâmlarına 5 Eylûl sene 312 (17.12.1896) târihinde verilen ruhsatnâmenin nüsha-i sâniyesi ber-müceb-i hükm-i nizâm vilâyet-i müşârunileyhâ vekâlet-i celîlesine 8 Eylûl sene 312 tarihli tahrîrât ile gönderilerek kayd edildiğinden bahisle 17 Teşrin-i evvel sene 312 (29.10.1896) tarihinde sebk eden istîzâna cevâben şeref-vârid olan 9 Kânûn-ı evvel sene 312 (21.12.1896) tarihli tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîde imtiyâzı taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfet-penâhîden nâm-ı fahîmânelerine ihsân buyurulup Gelibolu sancağına muzâf Şarköy dâhilinde Blatnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd tahmînen on beş bin cerîb mikdârı arâzide zâhire çıkarılan kömür ve petrol ma'denleri hakkında Edirne vilâyet-i celîlesince âhar kesâna ruhsatnâme verildiği iş'âr ediliyorsa da her iki ma'den muhtâc-ı taharrî olan ma'âden-i mahsûsadan olmayıp bundan akdem cânib-i sâmilere his ve keşif olunarak masraf ihtiyârıyla ihrâc ve hakk-ı i'mâl ve icâdı iktisâb edilerek vilâyetçe verilen ruhsatnâmeler adem-i ma'lûmâta mübtenî olmak lâzım geleceği ve bu bâbda müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i velî-nî'met-i bî-minnet-i amzamî dahi on beş bin cerîb mahalde ma'âden-i mezkûrenin bi'l-cümle hukûkunun nâm-ı fehâmet-penâhîlerine ihsân buyurulduğu beyân-ı âlîsiyle sûret-i meşrûha dâiresinde mu'âmele-i mukteziyyenin ifa ve neticesinin arz ve inbâsı emr ve irâde buyurulup şu hâlde bu ruhsatnâme ile yine vilayet-i müşârunileyhâdan 13 Mart sene 312 (25.3.1896) tarihinde Karakavak nâm mahalde Aya Kriko bağı ve Eski Arablı bağı ve Olukbaşı Deresi ve Kara Değirmen Deresi ve Doğanca ve Müstecablı Çiftlikleriyle mahdûd iki bin beş yüz cerîb arâzide kömür ve petrol taharrîsi için Şair Anbarı Memuru Kaymakam izzetlü Mustafa Bey ve Plevneli Şükrü Efendi ile şerîkine verilen ve hâvi bulunduğu hudûdun dahi Sadr-ı müşârunileyh hazretlerine ihsân buyurulan ma'den hudûduna dâhil olduğu harîtalardaki Olukbaşı Deresi ve Müstecablı Çiftliği noktalarının delâletiyle de müstebân olan ve vilâyet-i müşârunileyhce adem-i ma'lûmâta mebnî verildiği tezkire-i sâmiye-i ahîrede beyân buyurulan ruhsatnâme hakkında mu'âmele-i terkîniyenin icrâsı encümen-i âcizânemizce kararlaştırılmak üzere i'mâlât-ı ma'deniyyeye tahsis edilecek arâzinin mezkûr harîtalarla mücebince cenûben Kurgana Deresi'nin Marmara Denizi'ne

munsab olduğu noktadan bed' ile sahil-i bahri bi't-ta' kib Kura karyesi yanında Kura Deresi'nin denize munsab olduğu nokta beyinde hatt-ı münhanî ve şarken mezkûr noktadan bi'l-ibtidâ şimâle müteveccihen iki bin dokuz yüz elli metre tûlündeki hatt-ı müstakîm nihayetine konulan alâmet-i fârika ve şimâlen işbu alâmet-i fârikadan bed' ile Musalı karyesinin câmi'-i şerîfi ve Aya İlyas Tepesi'nden bi'l-mürûr Müstecablı Çiftliği beyinde hatt-ı münkesir ve garben mezkûr noktadan bed' ile mebde-i hudûd olan Kurgana Deresi'nin denize munsab olduğu nokta arasında hatt-ı müstakîm ile mahdûd ve misâha-i sathiyesi on üç bin altı yüz beş cerîbden ibâret idüğü hikâye olunmuş ve kömür ve petrol gibi ma'denlerin menâfi'i umûma âid olmak mülâbesesiyle arâzî-i merkûmenin resm-i mukarreri için bir hadd-i mu'tedil ta'yîni ve kömürün yüzde bir ve petrolün yüzde on resm-i nisbiyeye tâbi' tutulması ve mezkûr ma'denleri işletmek üzere bir Osmanlı Anonim şirketinin teşkiline salâhiyet olmakla berâber bu şirkete dâir tanzîm edilecek nizâmname-i dâhili Ticâret ve Nafia Nezâret-i Celîlesi'nde bulunan nümûneye muvâfık görüldüğü ve i'mâlat-ı ma'deniye muktezî ağaç ve kerestenin esmânî bi'l-îfa civârdaki mîrî ormanlarından nizâmname-i mahsûs ahkâmına tevfikân kat' ve ahz edilmesi ve petrol gazının tasfiyesi zımında lâzım olacak ebniye ve fabrikaların inşâsı ve usûl-i mevki'iyeye ve îcâbât-ı fenniye göre teshîl-i nakliyât için sâhil-i bahra kadar hutût-ı hadîdiye ve borular fereş edilmesi ve ihrâc olunacak kömür ve gazların gümrük resminden mu'âf tutulması ve inşâ edilecek fabrikalar ve sâire nakliyât için celb olunacak âlât ve edevât ve makineler misillü levâzım-ı ibtidâiyenin birer def'aya mahsûs olmak üzere resm-i gümrükden mu'âf olması ve mukâvele ve şartnâmenin tefsîr-i ahkâmından dolayı zât-ı fahîmâneleriyle nezâret-i aliyye-i atûfileri arasında zuhûra gelecek ihtilâfın Şûrâ-yı Devlet'de hal ve fasl edilmesi husûslarının tanzîm kılınacak mukâvelenâmeye derci sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleri cânibinden teklif buyurulmuştur.

İcab-ı maslahat tezekkür ve te'emmül olundukda vilâyet-i müşârunileyhâ makâmından gerek Abdülkerim Efendi ve şürekâsına ve gerek Şair Anbarı Memuru Kaymakam Mustafa Bey'e verilen ruhsatnâmelerin hâvi buldukları arâzînin sâlifü'l-arz musaddak harîtalari ihtivâ eylediği hudûd dâhilinde olduğu heyet-i fenniyenin icrâ etdiği tedkikat ve tatbikat ile tebeyyün eylemiş ve mümâileyh Mustafa Bey tarafından masârîf-ı külliye ihtiyârıyla hafriyât icrâ olunup meydâna çıkarılan mezkûr ma'dene vukû'u istihbâr kılınan müdâhaleye meydân verilmemesi istid'â edilip ma'amâfih mümâileyh evvelce ma'den numûnesini de vererek tahlîl etdirilmek üzere muhâsebeğe gönderildiği lede's-suâl Ma'âdin heyet-i fenniyesinden haber verilmiş ise de oralarda ya'ni mezkûr on üç bin altı yüz beş cerîb arâzide zuhûr eden kömür ve petrol ma'denlerinin imtiyâzı cânib-i seniyyü'l-cevânib-i cenâb-ı cihânâniden sadr-ı müşârunileyh hazretlerine ihsân buyurulduğu târihleri bâlâda zikr olunan tezâkir-i sâmiye meâllerinden ma'lûm olduğuna nazaran mezkûr ruhsatnâmelerin ibtâlî hakkındaki mu'âmele-i lâzîminin îfâsı cihetinin bâ-emr-i sâmi-i vilâyete tebliği tabî'î olup ve ma'den i'mâl edilecek arâzînin beher cerîbi için senevî on gurus resm-i mukarrer îfâ ve istîfâsı nizâmnamenin kırk ikinci maddesi iktizâsından ise de kömür ve petrol gibi ma'denlerin menâfi'i umûma âid olmasından ve taharrî ve zâhire ihrâcı ve i'mâlî müşkil ve masârîf-ı kesîre ihtiyârına menût bulunmasından ve bu makûle havâyic-i zarûriye-i dâhiliyenin sâye-i terakkî-vâye-i hazret-i pâdişâhîde teksîr ve tevfiiriyle memâlik-i ecnebiyeden getirilenlere rekâbet edilmesi mültezem bulunmasından dolayı teshîlât irâesi lâzîmeden idüğüne göre mezkûr ma'denleri hâvi olan arâzî-i mebhûsenin mecmû'una mukâbil ve maktû' olarak senevî on bin gurus kadar resm-i mukarrer i'tâsı muvâfık-ı maslahat görölüp ancak bunun mikdârı nizâmen mu'ayyen bulunduğu cihetle şerâit-i imtiyâziyenin bu noktasını öylece ta'dilen ve kat'iyyen ta'yîn etmek salâhiyet hâricinde olduğundan resm-i mezkûr şeref-sâdır olacak fermân-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhîde tasrîh buyurulacak mikdâr üzerinden istîfâ kılınmak ve Osmanlı Anonim Şirketi'nin teşkîli zâten mesâğ-ı nizâmî tahtında bulunmasıyla işbu kömür ve petrol ma'denleri için de teşkîli hâlinde yapılacak nizâmname-i dâhilî nezâret-i müşârunileyhâdaki nümûneye muvâfık görölür ise derhâl ve aksi takdîrde bi'l-istîzân îcabı icrâ ve ale'l-usûl mürâca'at vukû'unda nizâmnamenin beşinci maddesi hükmünce mu'âmele îfâ olunmak ve amelîyât ve i'mâlât-ı ma'deniye muktezî ağaç ve kereste esmânînin i'tâsıyla civârda kâin mîrî ormanlarından nizâmına tevfikân alınmak ve petrol gazının tasfiyesi için hudûd-ı imtiyâziye dâhilinde ebniye ve fabrikalar yapılmak ve teshîl-i nakliyât zımında bahra kadar hutût-ı hadîdiye ve borular fereş edilip ihrâc olunacak kömür ve gazlar dâhilî resm-i gümrükden ve inşâ edilecek fabrikalarla sâireye ve nakliyâta müte'allik celb olunacak âlât ve edevât ve makineler misillü levâzım-ı ibtidâiyye dahi emsâl ve nizâmı vechile gümrük resminden mu'âf olmak ve mukâvele ve şartnâmenin tefsîr-i ahkâmı yolunda sâhib-i imtiyâz müşârunileyh hazretleriyle nezâret-i aliyyeleri beyinde zuhûr edecek ihtilâfât Şûrâ-yı Devlet'de hal ü fasl olunmak ve kömür damar hâlinde olduğuna mebnî onun için yüzde bir ve yığın hâlinde bulunan ve petrol için yüzde on resm-i nisbî îfa ve fermân-ı âlînin şeref-zuhûrunda bir def'aya mahsûs olarak elli aded lira-yı Osmânî nezâret-i aliyyeleri veznesine ve yirmi aded lira-yı Osmânî dahi Bâbîâlî Teshîlat Sanığı'na ve ma'denlerin hâsîlât-ı

sâfiyesinden yüz guruşda beş para da Darülaceze'ye i'tâ kılınmak ve şâyed ileride turuk veyâ inşâat-ı askeriyeden dolayı i'mâlat-ı ma'deniyenin ta'tili icâb eylediği sûrette zarar ve ziyân da'vâsına hak ve salâhiyet olamamak şartıyla ve doksan dokuz sene müddetle mezkûr kömür ve petrol ma'denlerinin müşârunileyh Halil Rıfat Paşa hazretlerinin uhde-i sâmiye-i fahîmânelerine ihâlesi bi't-tensîb tanzîm edilen mukâvele ve şartnâme rabt olduğundan leffiyile Bâbîâlî cânib-i sâmisine tezkire-i nezâret-penâhîlerinin terkîm ve takdîmi lâzım gelir. Ol bâbda emr u femân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 26 Receb sene 314 ve fi 19 Kânûn-ı evvel sene 312 (31Aralık 1896)

Mu'avin-i Nezâret'de ve Reis-i encümen Hüseyin Hüsnü,

Orman Heyet-i Fenniyesi Reisi Mehmed Nazif,

Muhâsebeci Muhyiddin

Ma'aden Heyet-i Fenniyesi Reisi Ziya,

Ziraat Heyet-i Fenniyesi Reisi Aram,

Sermühendis Arnest.

Atûfetlü efendim hazretleri

Edirne vilâyeti dâhilinde Gelibolu sancağında kâin Şarköy kazâsında Platnoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı ve leb-i deryâ ile mahdûd tahmînen on beş bin cerîb mikdârı arâzî-i hâliyede his ve keşf olunan kömür ve petrol ma'denleri nâm-ı senâverîye olarak bi't-taharrî meydâna çıkarılıp ale'l-usûl taharrî ruhsatnâmesi alınmış ve ma'den nizamnâmesine tevfikân mu'âmele icrâsı tabî'î bulunmuş olduğundan hakk-ı memlûkânemde mütevâliyü'z-zuhûr olan eltâf ve i'tâf-ı celîle-i cenâb-ı velî-ni'met-i bî-minnet-i a'zmîye ilâveten zikr olunan ma'denler imtiyâzı fermânının uhde-i senâverîye i'tâ ve ihsân buyurulması husûsunda her ne vechile emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infaz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 14 Rebî'u'l-âhir sene 314 ve fi 10 Eylül sene 312.(22 Eylül 1896).

Mukâbele olunmuştur.

Sadrazam Rıfat

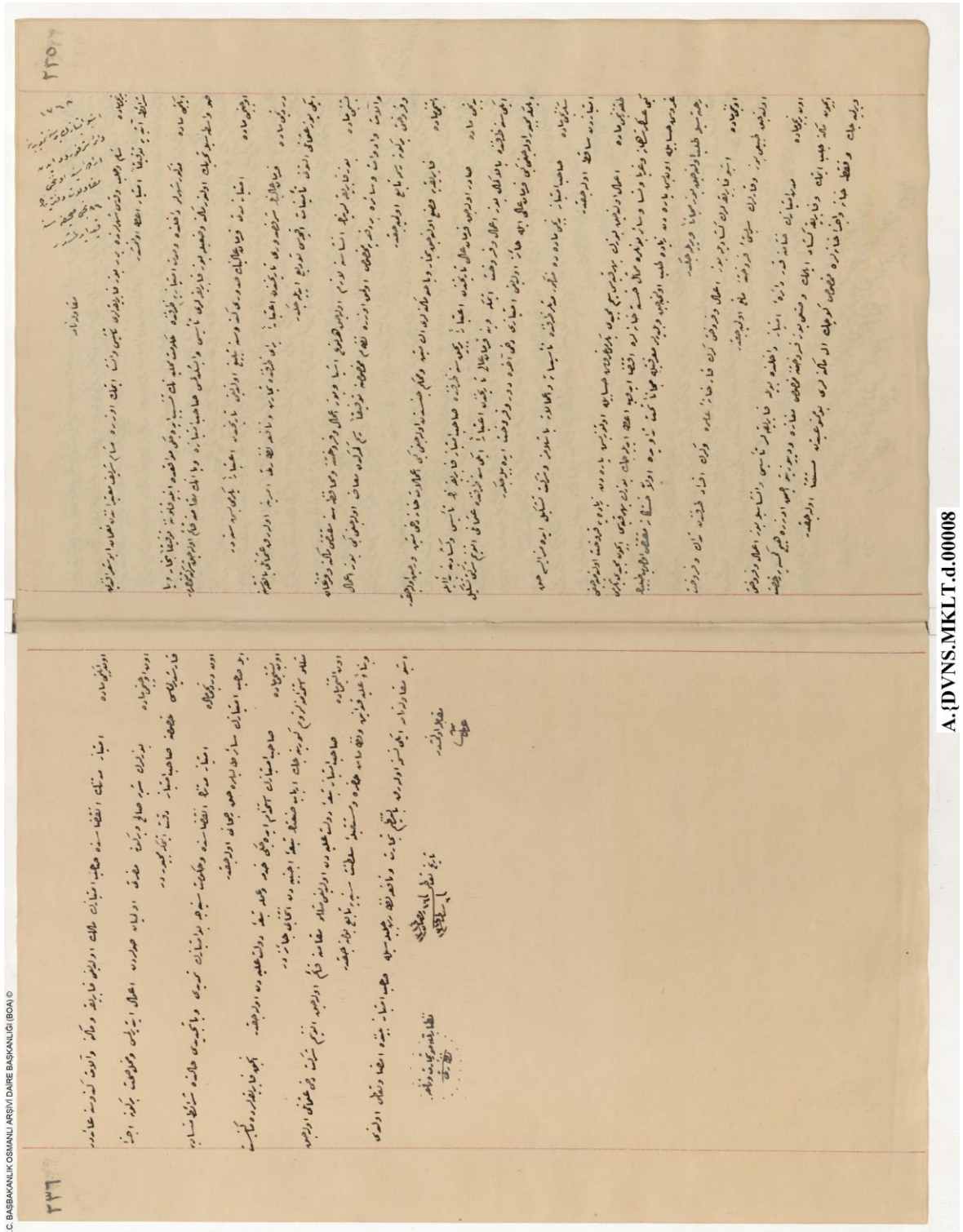
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 21 Rebî'u'l-evvel sene 314 ve fi 17 Eylül sene 312 (28 Ekim 1896).

Serkâtib-i hazret-i Şehriyârî Tahsin

Kaynak : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul. Evrak No: A.DVNS.MKLT.d 00008/00116/233-6

Ek 10.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın imtiyaz talebi, Orman ve Fen Heyetinin değerlendirmesi ve sonuç fermanı görsel 2

A.İDVNS.MKLT.d.00008

Ek 11: Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi

22 Zilhicce sene 314 (24.5.1897) tarihinde tashih mücebince emr-i âli tebdil olunmuştur.

Paşa-yı müşârunileyhîn vukû'-ı vefâtına mebnî mezkûr ma'denin umûmu otuz iki sehim i'tibârıyla on altı sehmi mahdumu Ahmed Bey ve sekizerden on altı sehmi mütesâviyen iki nefer kerimesi Hadice Nuhbe ve Ayşe Güzide Hanımlara intikâl eylemiş ve verese-i mûmâileyhim de husûs-ı şâyi'a-i mezkûrenin tamâmını İkdâm Yurdu'nda da'vâ vekîli Davud Efendi ve Mosisyan'ın yazîhânesinde mukîm Avusturya Devleti teba'asından Mösyö İstanlas Mihalik'e devir ve ferâğ eylemiş oldukları Ticâret ve Zirâat Nezâreti'nin kırk yedi numaralı ve 25 Câ sene 332 tarihli (21.5.1914) tezkiresinde gösterilmekle şerh verildi.

Edirne vilâyeti dâhilinde Gelibolu sancağında Şarköy Bilatonoz Deresi ve Kocaali ve Gölcük ve İksamil karyeleri ve civârı lebd-i deryâ ile mahdûd arâzî dâhilinde zuhûr eden kömür ve petrol ma'denlerinin doksan dokuz sene müddet-i imtiyâziye ve şerâit-i mukarrere ile bi'l-fi'il Sadr-ı a'zam-ı sûtûde şiyem düstûr-ı () vezîr-i me'âlî-semîrim Halil Rifat Paşa iclâlehû ve zâ'afe bi't-te'bîd-i iktidârehû ve ikbâlehû uhdesine ihâlesi husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i şehriyârânem müte'allik ve şeref-sudûr olmuş olmasıyla ol bâbda emr u fermân

Ve Ma'âdin ve Ziraat Nezâreti'mizden bi't-tanzîm Bâbâilîmize irsâl kılınan mukâvelenâmede ma'denin harîta-i mahsûsasında gösterildiği vechile hafr ve i'mâli için on üç bin altı yüz beş cerib arâzî tahsis olunmağla işbu arâzînin hudûdu cenûben Gurgana? Deresi'nin Marmara Denizi'ne munsab olduğu noktadan bed' ile sâhil-i bahrî bi't-ta'kîb Kura? Karyesi yanında Kura Deresi'nin denize munsab olduğu nokta beyninde hatt-ı münhanî ve şarken mezkûr noktadan bi'l-ibtidâ şimâle müteveccihen iki bin dokuz yüz elli metre tûlündeki hatt-ı müstakîm nihâyetine konulan alâmet-i fârika ve şimâlen işbu alâmet-i fârikadan bed' ile Musalı karyesi câmi'-i şerîfî ve Aba İlyas Tepesi'nden bi'l-murûr Müstecâblı Çiftliği noktası beyninde hatt-ı münkesir ve garben mezkûr noktadan bed' ile mebde-i hudûd olan Gurgana Deresi'nin denize munsab olduğu nokta arasında hatt-ı müstakîm ile mahdûd olup işbu hudûd ile tahdît olunan arâzî dâhilinde mezkûr ma'âdinden mâ'adâ zuhûr edecek sâir cins ma'denler bu ihâleye dâhil olmadığınan onlar için gerek müşârunileyh ve gerek sâirleri tarafından talep ve istid'â vukû' bulduğu hâlde Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin otuz beşinci maddesi mücebince müşârunileyhîn şerâit-i mütêmâdiye ile hakk-ı takaddümü olacağı ve mezkûr petrol ve linyit ma'denleri sâir ma'denlere mukîs olmayarak işledilmesi fevka'l-gâye müşkil ve masârîf-ı külliyyeye muhtâc olduğundan ve havâyic-i zarûriye-i memleketden olarak memâlik-i ecnebiyeden vukû' bulan ihrâcata rekâbet için teshîlâta mazhariyeti lâzımeden bulunduğundan resm-i mukarrer olmak üzere Osmanlı altını yüz guruş olarak senevî maktû'an on bin guruş müşârunileyh tarafından beher sene Mart ibtidâsında Orman ve Ma'âdin ve Ziraat Nezâretimiz veznesine te'diye kılınacağı ve mezkûr ma'âdinin hudûd-ı imtiyâziyesi dâhilinde bulunan arâzî yalnız mezkûr ma'âdenin işledilmesi için i'tibârî olarak tahsis olunduğundan Ma'âdin Nizâmnâmesinin altmış bir ve altmış iki ve altmış üç ve altmış dördüncü maddeleri hükmünce iktizâ eden mu'âmelâtın îfâ ve ma'âdin-i mezkûreden ihrâc olunacak kömürden yüzde bir petrolden yüzde on rûsûm-ı nisbiyenin Orman ve Me'âdin ve Ziraat Nezâretimize i'tâsı mukarrer olmasıyla rûsûm-ı mezkûre nezâret-i müşârunileyhânın re'y ve karârı aüzerine aynen yâhud râyic-i vakte göre bedelen Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırk üçüncü maddesi hükmüne tevfikân bi'l-hesâb istifâsına ve ihâleyi hâvî işbu emr-i âlîşânım târihinden i'tibâren ma'âden-i mezkûrenin iki seneye kadar küşâd ve i'mâline sâhib-i imtiyâz mecbûr olup bu müddet zarfında bilâ-esbâb-ı mûcibe ve zarûriye küşâd olunmadığı takdirde Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin elli ikinci ve elli üçüncü maddeleri mücebince mu'âmele-i nizâmiye bi'l-icrâ mezkûr ma'âdenin imtiyâzı fesh olunacağı ve mezkûr ma'âdenin rûsûm-ı nisbiyesi Osmanlı altını yüz guruşa olarak hâsîlât-ı ma'deniyyenin nakil ve imrâr veyâ furuht olunduğu ânda i'tâ ve olunmadı hâlde eyyâm-ı müteehhire için senevî yüzdre dokuz hesâbıyla îcâb eden fâizi dahi ayrıca istifâ kılınacağı ve mezkûr ma'âdenin i'mâli zımnında ihâleyi hâvî emr-i âlîşânımın i'tâsında Ma'âdin Nizâmnâmesinin kırkıncı maddesine tevfikân bir def'a olarak fermân harcı olmak üzere nezâret-i müşârunileyhâ veznesine elli aded osmanlı altını i'tâ edileceği ve müşârunileyhe mezkûr ma'âdenin i'mâlâtına müteferri' kâffe-i ahvâl ve husûsâtında Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin ahkâm-ı mûndericesine ve ihâle emr-i âlîşânımın zeyli olarak ta'âtî olunan şartnâme ve kavânin ve nizâmât-ı hâliye ve müstakbele-i Devlet-i Aliyye'ne tamâmıyla teba'iyet ve tevfik hareket edeceği gibi yanında nizâmnâmesi mücebince hangi sınıf ve derecede bulunur ise o sınıfa âid yanında resmini dahi îfâ eyleyeceği ve rûsûm-ı mukarrere ve

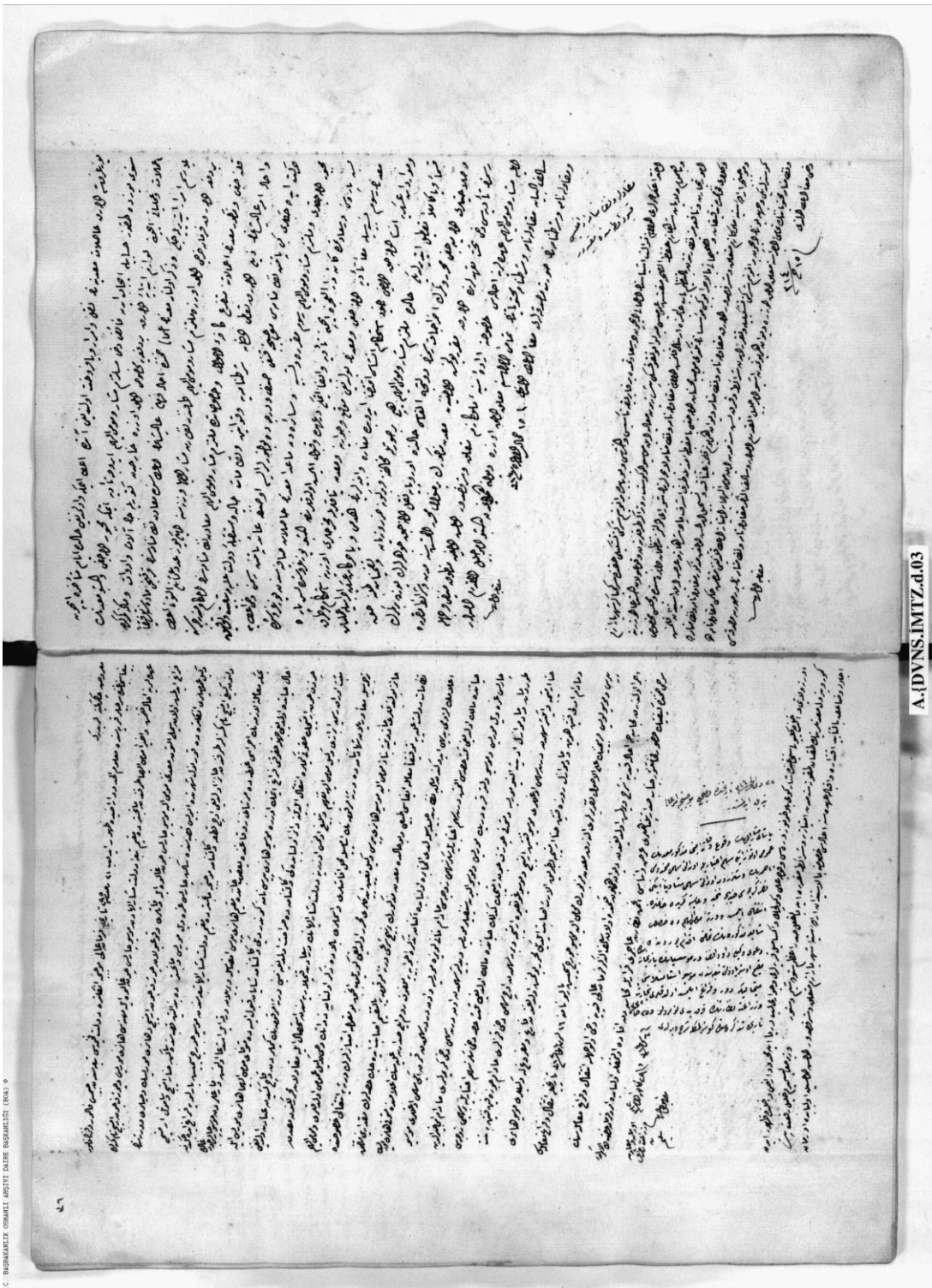
nisbiye ve sâireden mâ'adâ ma'âdenin hâsîlât-ı sâfiyesinden yüz guruşda beş parasını Dersaadet'imdeki Dârülaceze için te'diye ve ifâsını ve Bâbîâlimiz Teshîlât Sandığı için dahi bir def'aya mahsûs olmak üzere yirmi aded lira-yı Osmânî i'tâsını müşârunileyh der'uhde ve kabûl eylemiş olduğundan işbu yüz guruşda beş para resm ma'âdenin rûsûm-ı nisbiyesiyle ma'an te'diye olunacağı ve mezkûr Teshîlât Sandığı âidâtı fermân-ı âlişânının i'tâsında ifâ kılınacağı ve müşârunileyh işbu ma'âdeni bi'z-zât veyâ tedârik edeceği sermâye ile i'mâl etmedikleri takdîrde yerine kâim olmak üzere ve emsâli vechile bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkiline me'zûn olup işbu şirketin nizâmnâme-i dâhilîsi osmanlı Anonim Şirketleri için hükûmet-i seniyyemce kabûl buyurulan ve Umûr-ı Nâfi'a ve Ticâret Nezâretimizde bulunan nümûneye muvâfık olduğu takdîrde derhâl ve aksi sûretde bi'l-istîzân îcabı icrâ olunup bu hâlde de Ma'âdin Nizâmnâmesi'nin beşinci maddesinin ahkâmı yine mer'î olacağı ve müşârunileyh tarafından mezkûr ma'âdenin amelîyât ve i'mâlâtı için civar mîrî ormanlarından lüzûmu mikdâr ağaç ve kereste esmânını bi'l-i'tâ nizâm-ı mahsûsuna tevfiķan kat' ve ahz edeceği ve müşârunileyh petrol gazının tathîr ve tasfiyesi zımında muktezî olan ebniye ve fabrikaları hudûd-ı imtiyâziye dâhilinde inşâ ve ahvâl-i mevki'îye ve îcabât-ı fenniyyeye göre teshîl-i nakliyât için sâhil-i bahra kadar hutût-ı hadîdiye ve borular ferş edecek ve ihrâç edeceği kömür ve gazlar emsâli vechile dâhil-i gümrük rûsûmundan mu'âf tutulacağı ve i'mâlât ve amelîyât ile petrol gazının tasfiye ve tathîr edilmesi zımında yapılacak fabrikalar ve sâire ve nakliyât için celb olunacak olan ve edevât ve makineler misillü levâzım-ı ibtidâiyye nizâm ve emsâli vechile resm-i gümrükden mu'âf tutulacağı ve işbu ma'âdene âid olan mukâvelenâme ve şartnâmenin tefsîr-i ahkâmından dolayı sâhib-i imtiyâz müşârunileyh ile Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâretimiz arasında zuhûr edecek ihtilâfin fasl ve halli Şûrâ-yı Devletimize âid olacağı ve ma'âden-i mezkûrenin bulunduğu mevki' ve civârına ve ma'den yataklarıyla mahreçleri üzerine istihkâm ve turuk ve mevâdd-ı askeriye inşâ olunacak olduğu, yâhud istihkâm inşâsı iktiza edip de mağara ve ebniyelerinin hedmi veyâ harekât-ı askeriye icrâsıyla amelîyât kısmen veyâ kâmilen ta'til etdirildiği hâlde müşârunileyhin hiçbir sûretle muhâlefete ve bir güne zarar ve ziyâna ve tazmînât iddî'âsına ve talebine hakkı olmayacağı muharrer bulunmuş olduğundan mezkûr ma'âdenin ber-minvâl-i muharrer doksan dokuz sene müddet-i imtiyâziye ve şerâit-i mukarrere ile müşârunileyh uhdesine ihâle kılınmış olduğunu mutazammın hükûm-i münifi Divân-ı Hümâyûnum kaleminden musaddak olarak sûretleri rabt olunan sâlifü'l-beyân mukâvelenâme ve şartnâme muhteviyâtının tamâmî-i icrâsına mu'lak olmak üzere işbu emr-i celîlü'l-kadrım ısdâr ve i'tâ olundu.

Fî 11 Ramazan sene 314 (13.2.1897)

Mukâbele olundu.

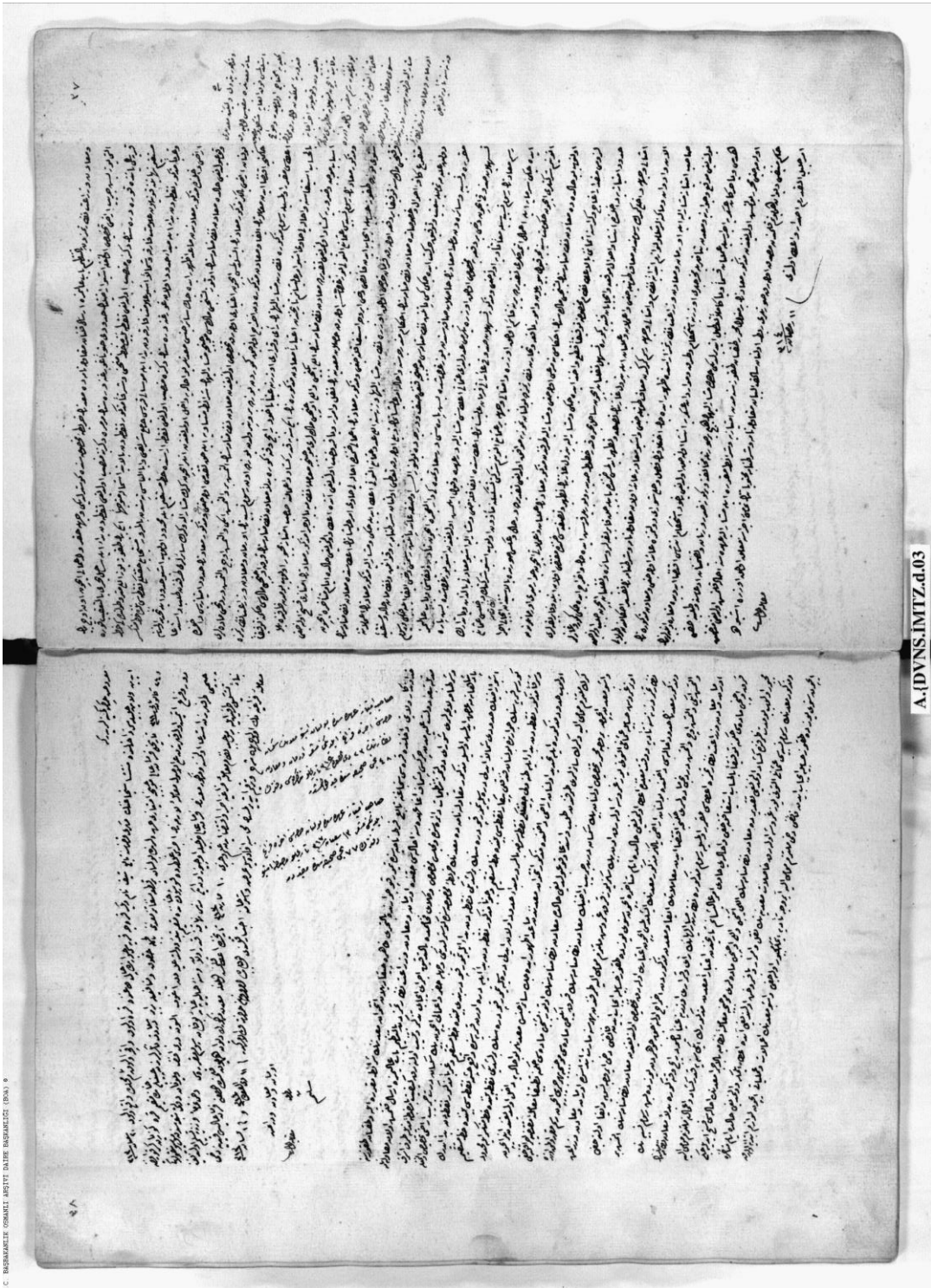
Kaynak : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul. Evrak Kayıt No: A.DVNS.IMTZ.d_00003/00022

Ek 11.1. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi görsel 1

A.(D)YNS.IMTZ.d.03

Ek 11.2. : Gelibolu petrol ve kömür madenleri için Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın imtiyazı ve vefatı sonrasında imtiyazın devir şerhi görsel 2

A.(DVNS.IMTZ.d.03)

ÖZGEÇMİŞ

28 Kasım 1970 tarihinde Ankara Kavaklıdere’de doğdum. Ataköy Lisesi’nden 1988 yılında, Boğaziçi Üniversitesi Turizm Bölümü’nden 1995 yılında, İstanbul Üniversitesi İktisat Ekstern Bölümü’nden 1999 yılında mezun oldum. Sonrasında devam ettiğim İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi yüksek lisans programını 2004 yılında tamamladım. 1994 yılında başlayan çalışma hayatım, kısa bir Amerika ve yine kısa dönemli birkaç özel firmanın ithalat ihracat bölümlerinde devam etti. 2000 yılında askerlik sonrasında başladığım ve halen devam eden işim Opet Petrolcülük Anonim Şirketi’nde Ticari ve Endüstriyel Satışlar Bölümü, Satış Bölge Müdürlüğü görevi. İngilizce ve az düzeyde Almanca bilgim var. İstanbul’un Acıbadem semtinde ikamet ediyorum. Evli ve iki çocuk babasıyım.